

A
TÁRSADALOM-
TUDOMÁNY
ÉS A
MUNKÁSSÁG

TANULMÁNYOK KÉT KÖTETBEN

II. KÖTET

KIADJA A SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT

Fejezetek a munkáról

Munka, munka-élettan, értéktöbblet, bedózás

ÍRTA DR RÉVÉSZ MIHÁLY

Amikor *Anatole France* leírta azokat a sorokat, amelyek szerint a mai burzsoá-demokrácia államaiban valamennyien egyenlők vagyunk, egyformán tilos valamennyiünk számára, a háziúr számára is, a hajléktalan számára is, hogy éjszaka a csatornában vagy a kapuk alatt aludjunk, vagy azokat a sorokat, amelyek arra mutattak, hogy egy koldus kinyújtott keze eltakarja a Place de la Concorde minden monumentális szépségét: többet mondott, mint amennyit mondhat egy igazság körül nagy politikai beszéd avagy szociológiai vagy esztétikai kötet. Amikor *H. G. Wells* kesernyés idealizmussal, de idealizmussal arról beszélt, hogy nem volna érdemes élni egy olyan világban, amelynek a térképéről hiányzik Utópia tartománya, akkor több igazságos és vigasztos szót mondott a küzdők biztatására, mintha órákon át bizonygatta volna a küzdelem szépségét és muszáját. És amikor *G. B. Shaw* elcsúfondároskodik azon, hogy az, aki valamit tud, megteszi, de aki nem tudja ezt a valamit, az tanítja, — ebben a furcsa mondatában több kritikát ad a mai világ sok-sok tudósáról és politikusáról, mintha kötetben, lábjegyzetesen gyűjtötte volna össze azt a sok tanulmányt, cikket, beszédet és hozzászólást, amelyben mindenben tanítanak, noha minden soruk és minden szavuk mutatja, hogy ők maguk nem tudnak. Szeretem France-ot, Wells-t, Shaw-t, — ők azok, akikről az ember mindig azt mondja, hogy minden egyes esetben fején találják a szöveget, hogy az igazságot olyan formában tudják mutatni, hogy a mondatuk mingyárt meggyőz bennünket. Nem fázom a vasos könyvektől sem. amelyek ékeskednek írói igazságszeretetével és rokonszenvesek a szerző mohó közlő vágya miatt avagy pontossága miatt (amely pontosság jegyzetet és utalást jegyzetre és utalásra halmoz* — de nem tehetek róla: mindig és mindig azt kell vallanom, hogy néha egy-egy zseni egy-egy mondata a nagy-nagy igazság és nagy-nagy cél érdekében többet tesz, mint a kötetek.

De vannak igazságok, amelyek egy-egy mondattal, sajnos, nem taníthatók. Vannak igazságok, amelyekért sok-sok mondattal, sok-sok írással kell verekedni.

Íme, itt van a *munka* területe, a munkáé és a *munkásé*. Az egész élet alapja a munka, körülötte forog a világ és ahány pártja meg politikája van a világ kormányzásának, annyi-féleképpen beszélnek róla és bánnak vele. Mindennap halljuk a kétezeresztendős igazságot, hogy: méltó a munkás az ő bérére:: és mindennap látjuk a gyakorlatát annak: kit vélnek munkásnak, mit gondolnak bérnek és hogyan egyeztetik össze a munkás méltóságát a bérel.

Néhány fejezet vagy, ha úgy tetszik, néhány adat és néhány gondolat következik itt a munkáról, a munkásról, a munkabérről.

1. Munka-tudomány, munka-igazság

Két összetett szó, jó volna, ha egy-egy mondatban megmagyarázhatók volnának. De az egymondatos definíciók néha jobban bonyolítják azt, amit meg akarnak határozni, mint ha el sem hangzanának. Viszonylag pontos *szocialista* vizsgálatot akarunk tartani a munka körül, ne féljünk attól, hogy az igazságaink nem tömondatosak.

A magyar nyelv nem szereti az összetett szavakat, hacsak nem ikerszavak azok. De sokszor nem tudunk beszélni összetett szavak nélkül. *Munka-tudomány*: ez ugyanolyan szó-összetétel, mint ez: *munka-élettan*. Ezt az utóbbi szót újabban sokszor látjuk itt is, ott is és örülünk, hogy látjuk. Legutóbb a közegészségügyi igazgatás hivatalos közlönyében (Népegészségügy: kiadja a magyar kir. belügyminisztérium) találkoztunk vele és mingyárt megmondjuk: jólesett ez a találkozás. A hivatalos lap nem-hivatalos részében ugyan, de hivatalos közlemények és statisztikák társaságában jelent meg a munka-élettanról szóló vázlatos tanulmány. A címe ez: Munkaélettani és népélelmezési intézet terve. (1043-5. o.) *Dr Láng Sándor* egyetemi tanársegéd írta.

Abból indult ki, hogy mostanában egymást érik itthon a bérkövetelések meg a sztrájkok. Több okuk van ezeknek és az okok között egyik legjelentősebb a *munkamódok* utóbbi időben bekövetkezett változása. A munkások nyugtalankodnak ezek miatt az újabb munkaadók miatt, — észre kell venni, hogy¹ a nyugtalanság emiatt is van, a munkamódok miatt. Racionalizálás: mondják hivatalosan; leáldozott a kedélyes patriarchalizmusnak, a gazdasági élet heves harcot diktál, kemény küzdelmet immár nemcsak a hazai nagyüzemek között: a külföldi üzemeikkel való vonatkozásban még inkább folyik a vad hajsza, íme, azok megakadályoznak minden idő-, anyag- és munkaerőelfecsérlést, hogyan hendikepelhetnék meg magukat a magyarországi üzemek azzal, hogy nem lépnek ők is a racionalizálás útjára, hogy nem bedóztatnak vagy legalább is nem kísérleteznek ők is új munkamódokkal!

Mingyárt folytatjuk a tanulmány okoskodása rendjének ismertetését. Itt csak álljunk meg kissé és ne röstelkedjünk a hétköznapi etimologizálás miatt. Racionalizálás: ez abból a latin szóból fejlődött ki, hogy *ratio*. Ez pedig annyit jelent, hogy: ész, értelem, észszerűség; ahogy egy-két emberöltővel ezelőtt eleink mondták és írták: eszély, eszélyesség.

Amikor a tanulmány szerzője, mingyárt terve ismertetésének az elején, elérkezik a racionalizálásig, nagyon helyesen azonnal megjegyzi, hogy *a munkavállalók úgy érzik, hogy a racionalizálás folytán a munkaerejüket jobban kihasználják, mint régebben, arányos ellenszolgáltatás nélkül* — és bizonyára igazuk van, hiszen a vázlatos tanulmány szerzője maga is utal a magyarországinál jobb kereseti viszonyokra, a külföldi munkások tagadhatatlanul magasabb életszintjére, rövidebb munkaidejére és arra, hogy a külföldön az úgynevezett racionalizálás során törődnek a munkaerő kímélésével is.

De nemcsak az *ipari munka* területén van ez a nyugtalanság. Erős a *mezőgazdasági munkások* soraiban is. Hiszen ezek letagadhatatlanul nehezebb viszonyok között élnek és dolgoznak,

mint az ipari munkások! Munkanélküliség, kevés kereset, nyáron embertelenül nehéz, izzasztó munka, rossz táplálkozás, mindenképpen elmaradott szociális viszonyok.

Tenni kell valamit. Aki azt vallja, hogy a munka akármilyen okból való megzavarása nemzetgazdasági kár, az keresse a munkazavar okait és dolgozzék azok megszüntetésén. Dr Láng azt vallja, hogy meg kell indulnia a munkával kapcsolatos jelenségek beható, tudományos, de gyakorlati célokat szolgáló vizsgálatának, a *munka-élettan* művelésének és e művelés eredményei alkalmazásának. Azt javasolja tehát, hogy föl kell állítani egy munkaélet-tani *intézetet*, hiszen ilyenek már mindenfelé vannak a világon, nemcsak Német-, Francia- és Oroszországban, hanem a nyerskapitalizmus, az eltrösztösödött industrializmus hazájában is, az angol-amerikai államokban, Japánban is. Az intézet *fönntartásának* kérdése nem megoldhatatlan, hiszen az említett külföldi államok mutatják a módot: ez intézetek:egyaránt élvezik az *állam* támogatását és a hasznúikat elsősorban látó *nagyüzemek* pártfogását.; magyarországi vonatkozásban segíthetnének, illetőleg: kötelesek volnának segíteni a társadalombiztosító intézetek, hiszen ezeket törvény kötelezi a megelőző egészségügyi munkára. A képességvizsgálat, a népélelmezés megjavítása, irányítása volna még az intézet feladata, De a legelső feladata volna, hogy megmérje, mekkora megterhelést jelent az emberre a munkavégzés, és hogy keresse, milyen változtatások segítségével csökkenne ez a megterhelés. *Kímélni a munkaerőt, ezzel csökkenteni az elfáradást, ezzel az elfáradás-csökkenéssel fokozni a munkaképességet és tehát a munka-energiát:* íme, a munkaélettani intézet fölállítása sok haszonnal jár.

Ezzel a kivonattal, úgy véljük, objektíven ismertettük a munkaélettani intézet fölállítása szükségességéről szóló tanulmány gondolatmenetét, hiszen itt-ott a terv szerzőjének a szavaival beszélünk. Sőt: ez ismertetés során nem is vitáztunk. Nem szegeztük szembe a terv propagálása logikus rendjében induló mondatok amaz elsejével, hogy minden eszközt meg kell találni és alkalmazni, amely:lehetővé teszi a munkaadók és munkavállalók ellentéteinek kiküszöbölését., azt a mi szocialista meggyőződésünket, hogy az ilyen ellentétek kiküszöbölése mindaddig nem lehetséges, amíg kapitalista gazdálkodás van, mert a kapitalizmus *azért* kapitalizmus, hogy a minél nagyobb profitért, minél nagyobb *értéktöbblet* megszerzéséért dolgozzék. Nem vitázunk más megállapításaival sem és e reflexióink nem térnek ki a terv ama részére, amely az egyelőre csak papirososon élő munkaélettani intézetnek a népesség táplálkozásának irányítására vonatkozó óhajt tartalmaz. De szólnunk kell, vitázó és figyelmeztető szóval arról, hogy *kár egyetlen lépésért, egyetlen szóért a munkaélettani intézet körül, ha ez a lépés és ez a szó nem a legjobban érdekelttel, a munkással tevődik meg vagy mondódik el!* A munkaélettani intézethez nem elég az *állam* érdeklődése, a *nagyüzemek* támogatása: a *munkások* egyesületeinek is kell közüknek lennie hozzá! Mondjuk meg mingyárt a terv felmerülésekor, hogy *munkaélettani intézet a munkások érdeklődése és bizalma nélkül: sóhivatal, semmi.* Ezt azért kell így magyarul megmondani, mert fölötte kellemetlenül elburjánosodott a magyar talajon a rólunk — nélkülünk-gya-

korlat alkalmazása; nem a többször említett tanulmány szerzőjéről szól az a megállapítás, hogy van sok úr és intézmény, aki és amely úgy véli, hogy a munkással csak *dirigálni* kell, nem is fontos, hogy *mit* szól hozzá. A munka-élettanhoz a munkásnak is van köze, elsősorban a munkásnak van köze!

Ez már a tanulmány szerzőjének szól. Úgy mondja, hogy sokszor kis átalakítások a munkamódban, a technikai felszerelésben nagy haszonnal járnak; ezeket az átalakításokat, lehetőségeket hosszas kísérleti munkával kell megkeresni; a szerző szerint ebben a hosszas kísérleti munkában egyaránt: részt kell vennie az *üzemvezetőnek*, a *mérnöknek* és az emberi munkagép ismerőjének, az *orvosnak*. Hát a *munkás*? Kinek van a legtöbb köze a munkához és a munka élettanához, ha nem a munkásnak? A munkás csak kísérleti eszköz legyen? Jobban ismeri a munkagépet, a munkafogást, a fizikai és, mondjuk így, lelki tényezőket a munkavezető, a mérnök vagy akár az orvos is, mint a munkás maga? Amikor a bedózás intenzívebben elindult — részletek majd lentebb következnek egy-egy fejezetben — a munkások gúnyosan *hatásfokmérnököknek* és, gorombán, *stopperórás hajcsároknak* nevezték a gyárak mérnök-tisztviselőit. Nem volt-e igazság a gúnyjukban és a gorombaságukban? A munkások izmáról, a munkások idejéről, a munkások idegéről és a munkások béréről van szó — és csak nekik ne legyen szavuk? A munkavállalókat, igenis, nem nyugtatná meg az a munkaélettani eljárás, hogy a munkamód megszabása szorgos tudományos mérlegelés alapján történik, ha ez a mérlegelés az ő megkérdésük nélkül történik!

A munka-élettan ne csak *munka-tudományt* akarjon adni, hanem *munka-igazságot* is. Már amennyire a kapitalizmus világában lehet munka-igazság.

2. Munka, munkás

Mert — és ez legyen kiindulásunk pontja — a munkás nem *quantité négligeable*.

Amikor munkáról, munkafolyamatról van szó, bűn a munkás figyelmen kívül hagyása, felülről való kezelése, bűn nemcsak a munkás ellen, hanem a munka, a munkafolyamat ellen is. A munka a legfontosabb termelési tényező; mondja *Földes Béla* professzor nagy Társadalmi Gazdaságtanában, amikor a gazdaságtan elemei sorában a munkáról és a munkásról szóló nagyfejezetet kezdi. De merevek a definíciói. Munkásnak nevezem azt; mondja (i. m., 156. o.), aki a társadalmi termelés műfolyamatába csak munkáját viszi, amelyet a mai társadalmi rendszer mellett bérszerződés alapján bocsát annak rendelkezésére, aki elég vagyoni erővel bír, hogy a termeléshez szükséges anyagokat stb., szóval a tőkét beszerezheti.: A társadalmi termelés műfolyamatába *csak* a munkáját viszi. Túlságosan skolasztikus ez a meghatározás!

A munkás nemcsak a *munkáját* viszi ebbe a „műfolyamat:-ba, hanem egész életét, minden érdeklődését, minden tudását, minden idegét, a változtatásra, a javításra vonatkozó minden vágyát és akaratát. Mindenét! Hagyjuk egyelőre a tőke és a tőkés szerepét, hagyjuk a mérnökét, a technikusét és a művezetőét is: — gyári

följegyzések kötetnyi tanúságot tehetnének arról, hogy a tőke kímélésében, a szerszám kímélésében, a munkafolyamat egységsítésében és egyszerűsítésében, a gépek javításában és — hiszen a munkáltatás főcélja mégis csak ez! — a *profit* növelésében mit vittek véghez a munkások! A tőkés, a vállalkozó az egész munkafolyamatot nézi, a technikus és a művezető egy-egy nagyobb rész-folyamatot, csak a munkás maga tudja igazában az ő munkarészének minden csinját-bínját, — hiszen maga a tudós professzor sem átallja a falanszteri Madách-citálást: „a tőkélyről az kezeskedik, hogy a munkás, ki ma csavart csinál, végső napjáig a mellett marad”.

Jó harminc esztendeje gyűjtötte össze Földes (az íróasztal mellett és a szemináriumi könyvtárban, tehát bizonyára nem hiteles pontossággal) a munkamegosztásra és munkaegyesítésre vonatkozó adatait és már akkor is hangsúlyoznia kellett, hogy a fémiparban a fém kiterjesztésére, görbítésére közel 40 különböző eszköz van, csak kalapács 8-féle, hogy a fémiparban alkalmazott összes eszközök a 100-at meghaladják, hogy Birminghamban 500-féle kalapácsot készítenek. Harminc esztendővel ezelőtt! Azóta milyen rohamos lépésekkel haladt a nagyipar, milyen új fogásokhoz jutott a szerszámkészítés, — hiszen a racionalizálás mellett azóta a szabványosítás külön szerszám-tudományának kellett kifejlődni!

A szerszámokat a munkás kezeli, a munkás tökéletesíti vagy legalább nagyon tevékenyen segít a tökéletesítésükben. Ezért fűrcsalltuk, például, hogy amikor (egyébként nagyon tiszteletreméltó szándékkal) *Pintér Jenő* a magyar iparosok nyelvvédő könyvének füzeteit kiadta, segítőtül az iskolákat, tanárokat-tanítókat hívta, a műhelyekbe, a munkások közé nem ment el, márpedig az ipar nyelvvédői nem mondhatnak le a műhelyek, gyárak, boltok, épületek, bányák: munkahelyek embereinek a segítségéről. (*Népszava*, 1939 febr. 26.) Nyelvvédésben, szerszámvédésben, a munkafolyamat megjavításában: egyaránt szükség van magára a munkásra. Ezzel a megállapítással a munka-élettanak *egyszersmindenkorra* számolnia kell!

És még egypár szót a munkával és a munkással kapcsolatosan a *racionalizálásról*.

Abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy résztvehettem egy, hosszú hónapokon át tartó nagytanácskozáson, amely hatalmas üzemek racionalizálásának kérdésével foglalkozott. Sokat hallottam, sokat tanultam; a tanácskozáásra kiváló szakértőket hívtak meg és a szakértők minden tudásukkal segítségre voltak. Az egyik szakértő, akinek vagy háromévtizedes hatalmas praxisa van a gyár-racionalizálás területén, mert ezres-tízezres munkástömegeket foglalkoztató munkahelyek racionalizálásában vett részt itthon is, a Lajtán túl is, hosszabb előadásban szőtt -a most annyira divatos racionalizálásról. Hadd adjak egy-egy mondatot a fölszólalásából, hitelesen, gyorsírói jegyzetek alapján:

— Mondhatom — így szölt a többi között —, hogy a racionalizálás mindenütt fájdalmas volt; fájdalmas volt az összeütöközés mindenütt a munkássággal és mindenütt roppantul sok pénzbe került ... Minden racionalizálás pénzkidással kezdődik — eltekintve a szegény szolganépek számának csökkentésétől, ám oly egyik napról a másikra elrendellhető —; a nehézségek! a szakmunkások teljesítményének tanulmányozásával kezdődnek. A szakmunkás, ugyanis azt mondja, hogy: nagyon szívesen belemegyek abba, hogy kevesebbet fizetnek ezért és ezért a munkáért, a fődolog, hogy éppen úgy megkeressem az egy pengőmet, mint eddig; tehát szükséges, hogy nekem rögtön csináljanak egy megfelelő készüléket, mert ennek segítségével sokkal könnyebben tudom a munkámat elvégezni.

Íme, az országoshírű szakértő szerint is a legelső mozzanatok közül való az, hogy a munkás figyelmezteti a racionalizálókat a tennivalóra.

— A racionalizálással — folytatta a szakértő — mindenesetre óvatosan kell bánni. Egész csomó példát tudnék felsorolni arravonatközön, amikor munkások elbocsátása mellett beruházásokra kellett hatalmas összegeket fordítani. A helyzet tehát az, hogy a racionalizálás folytán megtakarítottunk ennyi meg ennyi munkabért, ezeket elbocsájtjuk, minthogy nincs szükség rájuk, a meglévő kevesebb számú munkás ugyanannyi munkát fog teljesíteni ezután, mint eddig a nagyobb számú, de ez belekerül ennyi meg ennyi emelőkészülékbe, az erőátviteli szerkezet megerősítése folytán az épület, a tető kicserélésébe, nagyobb világosítást kell biztosítani, esetleg a villamosvilágítást kell megsokszorozni... Azokban az üzemekben, amelyeket említettem, az a helyzet következett be, hogy a vagyon-tartalékaikból gépekért Amerikába vándorolt kb. 5 millió aranykorona, olyan gépekért, amelyek mindenféle munkát automatikusan végeztek el, tehát egy tanonc meg tudta velük csinálni azt, amit eddig 5 szakember végzett. A családfenntartók otthon vannak, azok számára a fiú keresi meg a kenyeret. A munkabérek tekintetében az a helyzet, hogy azok lementek majdnem a zérusra, ellenben a rezsiköltségeik felemelkedtek 1200-1500 percentre, így végeredményben ma műveink drágábban gyártnak, mint régen, amikor az egyszerű eszközökkel gyártottak...

Majd szólunk még a racionalizálásról, de gondoljunk állandóan ennek a szakembernek figyelmeztető mondataira.

3. »Jutalom« a munkának

A tudománynak, a katedráról és nagy tanulmányokban-kötevekben hirdetett tudománynak és a gyakorlatnak, a kapitalisták, vállalkozók, mérnökeik, technikusaik és munkavezetőik gyakorlatának évtizedeken át nagy hibája volt az, hogy bizonyos misztikumnak fogták fel a munkafolyamatot és valami furcsa emberfajtának gondolták és mutatták be a munkást. Az effajta tudomány és az effajta gyakorlat talán nem is tehetett másképp, hiszen elképzelhetetlennek tartotta a világnak maitól elütő, úgy való berendezkedését, hogy a munkafolyamat célja ne az legyen, hogy

egy bizonyos *tőkés* (vagy tőkés csoport) profitjának minél jobban való növelése céljából a bérszerződéssel lekötött munkások minél többet produkáljanak. El sem tudták képzelni, hogy lehet olyan világ, amelynek munkarendszerében csak *úgy* lehet szó *profitról*, hogy az a *mindenki* profitja, olyan világ, amelyben a munkaeszközök nem a kapitalista, hanem az összesség kezében vannak, olyan világ, amelyben a munkafolyamat minél több mozzanatának megjavításából eredő előny, haszon az összességé.

Ez a katedrái tudomány és ez a vállalkozói gyakorlat sohasem tudta megérteni, mert nem is akarta megérteni a munkást. Mielőtt a racionalizálás külön munka-tudomány: lett, hányszor hallottunk évtizedeken át a *lusta* munkásokról! Ma már alig háliszik a lustaság vádjá, ezer ellenőrzés van a munkaerő teljes kihasználására. „A gépnek megvan a maga tempója és ezt rákényszeríti a munkásra. A munkásnak a gép mozdulataihoz kell alkalmazkodnia, különben szétmargangolja a nekivadult szörnyeteg. Mennél jobban kiszorítja a gép munkája a kézimunkát, annál inkább függetlenebb lesz a munka intenzitása a munkás akaratától, annál inkább határozza meg a gép menete a munka tempóját. A gép fejlődése volt és marad a leghatalmasabb eszköz, amely a munkásokat munkaerejük legnagyobb kifejtésére kényszeríti.” (*Szocializmus*, V. évf. [1910-1.1, 127-8. o.: A. Z.: „A lusta munkások”.)

A gép és mellette a raffinált munkaellenőrzés!

Emlékeznek még *Wells* Clissoldjára? Egyszerű mondatokkal tépi szét a lusta munkásról szóló legendát. „Az ember ösztönös hajlama, hogy a munkát másra hárítsa, új fegyverekhez jutott. A hatalmasok megszabadultak attól a terhes feladattól, hogy üssék-verjék a rabszolgáikat, hogy folyton a nyakukon üljenek és úgy ellenőrizzék őket. Elég volt kiszámítani az átlagos munkateljesítményt és feljegyezni a végzett munkát. Az írás megduplázta a robotolók bilincseit.” (*H. G. Wells: William Clissold világa*, I. 161. o.) Próbálja meg a lustalkodást akármelyik professzor úr a futószalag mellett!

Ez a régi világ nem akarta megérteni a munkást, aki mindig: az utópiák világában jár., álmodik, — pedig már az egyszerű gyáros megmondta Madách londoni jelenetében, hogy „dolgoznak fél-éjjel gyárainkban, elég pihenni a másik fele, kinek álmodni úgysem célszerű”. De ma már úgy mondják a kapitalisták világában is, hogy az utópiákkal való álmodozás magában még nem volna baj, de a szervezkedett és a szocializmus útjára tért munkás az álmodozásait mindig összekapcsolja a jelennel, és a sztrájkjaival, amiket azért: erőszakol:, hogy az értéktöbbletből minél kevesebb jusson a munkáltatónak, minél többet csikarjon ki a maga számára, megakasztja a munkafolyamatot, „nemzetgazdasági károkat okoz”. Ez a tudomány és ez a gyakorlat évtizedeken át nem mozdult amaz álláspontja mellől, amely azt hangoz-

tatta, hogy ha a munkabér:magas;, éppen „a magas munkabér mutatja, hogy oly bőséges a termelés, miszerint *a munkásnak jelentékeny jutalmat lehet juttatni*: (Földes, i. m., 139. o.), — *jutalmat* a munkásnak, *munkabér* képében, *jutalmat*, amelynek fokai mutatnák az átlag- és lehető, megadható darab-, óra-, napi, heti stb. munkabért és a kapitalista könnyedén mondhatná: jó, jó, az előállítási költség olyan csekély, hogy menjünk följebb e mérce fokain, engedélyezzünk még egy-két fillért vagy egy-két pengőt, jutalomképpen... Van hely, mondja ez az iskolás tudomány, ahol:a munka *jutalmazásával* a munka jósága nem emelkedik: és:nem is állíthatni, hogy mindig számíthatni a jobb *jutalmazással* a jobb munkára:, — bánjunk hát csínján azzal a „jutalmazás”-sal...

4. Zavar van a terminológiában

Hát ki adja és ki kapja a jutalmat?

Nagyon hosszú ideig zavar volt, sok helyütt még most is sok zavar van a terminológiáiban. Vagy tíz esztendővel ezelőtt a Kis Történetek sorozatában (*Népszava*, 1930 dec. 24.) nagyjából elmondtam a *munkaadó-munkáltató* historikumát. *Dr Krejcsi Rezső*, aki az elsők között foglalkozott Magyarországon munkás-problémákkal, már az 1885. évi Magyar Munkás-Naptárban rámutatott arra, hogy a *munkaadó* szónak *szokásos* értelme helytelen „s e szó társadalomtudományi felfogásával *homlokegyenest ellenkezik*”: Marx éles meghatározása szerint nem a bérmunkás a munkavevő hanem a vállalkozó! — A vállalkozói nyereséget az Összetételében ugyanis nem egyéb, mint *munkatöbblet*, melyet a bérmunkái? a vállalkozónak szolgáltat anélkül, hogy díjazást nyerne; a bérmunkás 10, 12, 14 órán keresztül dolgozva, csak annyi napibért nyer, hogy azáltal elsőrendű életszükségeit fedezhesse: a szolgáltatott munka *belértékét* tekintve azonban, már a 6-ik, a 7-ik munkaóra jövedelmez annyit, amennyi a napi szükségletek fedezésére szükséges; az ezen időn túl teljesített munka tehát viszontszolgáltatás nélkül mint »munkatöbblet« megy át a vállalkozó birtokába; — tehát tulajdonképpen a bérmunkás a „munkaadó és a vállalkozó a »munkavevő«

A szociáldemokrata párt tudományos folyóirata első¹ évfolyamában (*Szocializmus*, 1906, 94-95. o.) *Bresztovszky Ernő* mutatott rá arra, hogy a kapitalista:munkaadó: elnevezése, amely a német „Arbeitgeber”-nek fordítása, a marxista tanítással merre szemben áll. Más a munkaadó és más a munkáltató.:A „Kapital”⁴ meggyőző logikával magyarázza meg, mint lesz a munkaerőből áru, amellyel a munkás kereskedik. A vevő a tőkés, akinek azonnal használati tulajdonává lesz a munkaerő, mihelyst a munkás megkezdte a munkáját. Aki eladja a munkaerőt: a tulajdonképpeni *munkaadó* tehát a proletár. Aki veszi a munkát, az a vállalkozó, a gyáros és egyéb dolgoztató tőkés, a *munkáltató*:

Mingyárt másképpen gondolkodik a *jutalmazásról* az, aki ezzel az egyszerű szó-magyarázattal kezd hozzá a *munka*, a *bérmunkás*, a *többletmunka*, a *munkaracionalizálás* körül adódó problémák vizsgálásához.

5. A marxizmus a bérmunkáról

nagyoa világosan tanít, egyszerű gondolatsorral, nagyon egyszerű szavakkal. A munkás pénzért eladja a munkaerejét a munkáltatónak: a bérmunka rendszere az emberi munkaerő fölhasználásának kapitalista formája. A munkás az áruját, a munkaerőt kicseréli más árukért, úgy, ahogy a munkabérszerződésben való megállapodás mondja; az ő áruját, munkaerejét órával mérik, a másik árut, mondjuk, mérleggel (*Marx* példájával: a cukrot). A munkaerő oly áru, amelyet a bérmunkás a tőkésnek elad, hogy élhessen. „A munkaerő használata maga a munka.” Azok az egyetemes törvények, amelyek általánosságban szabályozzák az áruk árát, egyszersmind szabályozzák a munkaerő árát is, a munkabért. A kapitalista haszna a bérmunkás munkájával létrehozott, a nyersanyagokhoz hozzájárult új értékekből származik.

A kapitalista minél nagyobb hasznot, minél több értéket akar: *többletértékre* dolgozik. A bérmunkás többet termel, mint amennyi a munkaerejének az értéke, mint amennyi munkabért kap: amennyivel több érték marad a munkáltatónál, ez a *Mehrwert*. A kapitalista rendszer veleje, egész értelme az, hogy minél nagyobb legyen a többletérték: a tőkés ezért száll szembe a munkabéremelés törekvéseivel, ezért szállítja le, ha teheti, még jobban a munkabért, ezért akarja emelni a munkaidőt, ezért kap kapva minden új munkagépen és munkamódszeren, ezért követel fegyelmet (Herr im Hause), ezért teljhatalmú megbízottja a munkavezető, ezért racionalizál, sőt ezért megy bele esetleg bizonyos szociálpolitikai javításba is: minél kevesebb időt fecséreljen el haszontalanul a bérmunkás.

Kautsky szószerint idézi *Marx*-ot, amikor gazdasági tanainak népszerűsítő magyarázatában a Mehrwerthez jut: A tőkének az a része, amely *termelőeszközzé*, azaz nyersanyaggá, segítőanyagokká és munkaeszközzé alakul át, nem változtatja meg értékének nagyságát a termelőfolyamatban. Ezért én állandó (konstant) tőkerésznek, röviden *állandó tőkének* nevezem. Ellenben a tőkének *munkaerővé* átalakult része megváltoztatja a maga értékét a termelőfolyamatban. Újra megtermeli a maga egy énért ékesét és azonfelül még fölösleget, *értéktöbbletet* is termel, amely maga is változhat, kisebb vagy nagyobb lehet. A tőkének ez a része állandóból folyton átalakul változóvá. Ezért én változó tőkerésznek, röviden *változó tőkének* nevezem. (Garami-fordítás, III. kiad., 1919, 74-5. o.)

Az értéktöbblet és vele a munkatöbblet elmélete nem *Marx* fölfedezése, mondja *Szabó Ervin* (Válogatott Művek, II. köt. L1909], 153. o.); hisz négy kötetet szentelt az értéktöbbletelméletek történetének és kritikájának. A munkatöbblet tapasztalati tény, amelyet mindennap észlelünk. *Marx* csak nagyszabású analízisét adta. De nem hogy a teljes munkahozadékhöz való jog megvalósuljon, hanem azért kell szerinte a szocializmusnak jönnie, mert a kapitalista gazdaság immanens tendenciái arra viszik a társadalmat:.

6. Intermezzo a gombfölvarrás művészetéről és technikájáról

Az édesapám szabó volt, sokszor éveken át otthon dolgozott, az édesanyám segített neki és én gyerekkoromban sokáig elnéztem a munkájukat és hallgattam a beszélgetésüket. Néha részt adtak a dologban is. Akkor még egészen jó volt a szemem: másodpercek alatt összesodortam a cérnát és befűztem a tübe. Ebben példás ügyességre tettem szert. Mégis nem egyszer szemrehányást kaptam: túlnosszúra vagy túl rövidre vágtam a cérnát a gombfölvarráshoz.

Már régen kikerültem a szabóműhely légköréből, jó huszonöt esztendeje már ennek, amikor rájöttem arra, hogy a szülői szemrehányásnak volt alapja, — gyerekfővel akkor nem értettem. A világháború előtti éveikben már hatalmas iskolája volt Amerikában a Taylor-rendszernek. 1915-ben már a taylorizmus tökéletesítéséről beszéltek, már eredményekre hivatkozhattak, már a szigorításának az etapjait is kidolgozták Amerikáiban. A manchesteri úgynevezett munkamegosztás rémületos kísérletezésnek tűnhetik föl a taylori pontos (másodperces és milliméteres) határozmányok mellett.

Az egyik szabóműhelyben annyira megosztották a munkát (az itt következő adatok a *Népszava* 1915 dec. 11-i számából valók), hogy egy csoport munkásnak egyéb dolga nem volt, mint hogy egyetlen fajta szegélyt rakjon a gépbe vagy a ruha egy bizonyos darabját tegye a vasaló alá vagy napokon-heteken-hónapokon keresztül *gomblyukat* varrjon. Mielőtt a taylorizmus módszerével dolgoztak volna, minden varrólány *maga* vágta el a cérnát és fűzte is be a tübe. A taylori tudományos üzemvezetés emberei azt mondták, hogy ez helytelen: ha egy-egy leány túl rövidre vágja a cérnát, sok időt veszít a hosszú karmozdulatokkal; külön leányt alkalmaztak, hogy a cérnát a megsabott hosszúságúra vágja és befűzze. De ez nem elég; ha a cérna hosszúsága megsabja azt, hogy egy-egy leány hány gombot varrhat föl naponta, úgy a leány *karja* hosszúságának is döntő fontosságúnak kell lennie, mivelhogy a hosszúkarú leány hosszabb mozdulatokat végez, mint a rövidkarú! Nosza: újabb kísérletezések, föl jegyzések, számítások, megfigyelések, megállapítások, parancsok: a munkásfölvételi osztályt utasították arra, hogy a gomb fölvarráshoz olyan varróleányokat állítson munkába, akiknek megfelelő hosszúságú, sem túlságosan rövid, sem túlságosan hosszú karjuk van a megelőzően már pontosan megállapított hosszúságú cérna befűzésére. Ugyanabból a proli-házból két munkásleány indult a ruhagyárba a munkaerejének följánlására. Maryt fölvették, Helel szó nélkül elutasították, meg sem mondták neki, hogy a karja hosszúsága ellen van kifogás.

De a karhosszúság megvizsgálása sem volt elég: az újabb lépés az volt, hogy a gyárban egy csoport olyan leány dolgozott a gombfölvarrásnál, akiknek ujjhosszúságát és karhosszúságát alapos megvizsgálás után egyaránt megfelelőnek találták. De a rendszert nem fejlesztették tovább, a *körmökig* már nem mentek el meg kellett állniok, sőt lassan-lassan vissza kellett csinálniok mindent, amit a gombfölvarrás taylorizálásával stopperórásan, jegyezgetésekkel, szigorú kiválogatással, szigorú parancsokkal

rendszerbe foglaltak, mert: a teljesítőképeség buzgó kutatói el-
felejtették szabályozni azt, amit egyáltalán nem tudtak szabá-
lyozni: a munkás testi és szellemi képességeit, életerejét, törek-
vését, idegzetét.; a cérna, a kar és az ujjak hosszúsága végül is
elvesztette a tekintélyét és minden leányinak megengedték, hogy
olyan hosszúra vágja a cernáját, amilyenre neki tetszik, — az
eredmény az volt, hogy a leányok egészségesebbek voltak, ke-
vésbé hajszolták őket és így egészségüknek és munkáltatójuknak
többet használtak, mint azok a nővéreik, akiknek normalisra
szabott cernával, karral és ujjakkal kellett dolgozniuk:...

Az édesapám kis műhelyében a munka gyorsítására és lehető
kényelmére szolgált volna a cernának megfelelő hosszúságúra
való elvágása és befűzése, az amerikai nagy ruhagyárban a több-
letérték növelésére. A tudományos üzemezetés szakemberei úgy
számítottak, hogy a másodperc tizedrésze is idő, szorozzuk meg
ezt a gombfölvarró leányok százainak a számával, az órák, a nap-
ok, a hónapok, az esztendőök számával, amelyben dolgoznak és
máris a kapitalista elé tárhatjuk annak a sokezer dollárnak a szá-
mát, amellyel többet kapna, mint azelőtt. A ceruza beszél, a szá-
mok beszélnek, a többletérték beszél, a többletérték, amely a
dollárok szaporodásában jelentkezik.

Néha azonban rosszul beszél a ceruza is, a számok tömege is,
a stopperóra is, mint ebben az amerikai ruhagyárban negyed-
századdal ezelőtt. De a kapitalizmusnak minél nagyobb többlet-
érték kell. Kísérletezik, egyre kísérletezik.

És ennek a minél nagyobb többletértéket teremteni akaró,
ügynevezett tudományos üzemezetésnek (scientific management)
már hosszú-hosszú története van.

7. Öltések tízezerszámra, géppel és kézzel

A másodperc tizedrésze is idő, írtam föntebb. A taylorizmus
szakemberei úgy érveltek a vállalkozók előtt, hogy ezeket a ti-
zedrészeket, azután az egész másodperceket, majd a perceket szo-
rozzuk csak meg a dolgozók számával, az esztendőök számával, —
soikezer dollár lesz az eredmény! Nem is kell messzire mennünk,
Amerikába (amelynek egyik ruházati nagyüzeméről szólt a meg-
előző kis fejezet), hogy a ruhakészítés számairól valamiféle fo-
galmunk legyen. Hódmezővásárhelyen az egyik férfiszabó (*Nép-
szava*, 1934 okt. 9.) két héten át tartó szakadatlan figyéléssel meg-
állapította, hogy egy 172 centiméter magas, rendesalakú férfira
szabott modern, egysoros zakóöltöny megvarrásához hány öltés
kell. Hát 74.392 öltés: 35.679 kézzel, 38.713 géppel. Magán a kabá-
ton több kéziöltés van, mint gépiöltés: 22.014 kézi ölt essél szemben
20.273 gépiöltés kell a kabáthoz. Nadrág: 7786 kéziöltés, 10.948 gé-
piöltés; mellény: 5879 kéziöltés, 7492 gépiöltés. Csak a kabáton több
mint 20.000 a kéziöltés, egy kiskabáton!

Az amerikai stopperórások az öltés minden mozdulatán ke-
resni akartak a taylloriánus racionalizálással, keresni a kapita-
lista számára és a maguk számára, amikor az *optimumot* nyo-
mozták. Hány tízezer és százezer öltésmozdulatot hozhattak ki,
hány századrésnyi tört centből hoztak ki egész dollárokat, dollár-
ezreket! A körömgig elmentek a racionalizálással, de vissza kel-

lett fordulniok, *körömpróba* már nem volt. Azazhogy: *akkor* nem volt, lehet, hogy már a következő esztendőben újra ugyanazon az úton jártak. Mert racionalizálni kell, kell növelni az értéktöbbletet. Engels írta 1891 április 30-án, egy Marx-fejezethez írt előszavában: „A munkaerő a jelenlegi kapitalista termelőrendszerben éppen olyan áru, mint akármelyik másik és mégis egészen különleges áru. Tudniillik: értékképző tulajdonsága van, értékforrássá válik, sőt, *helyes alkalmazással*, olyan értékforrássá, amely több értéket hoz napvilágra, mint amennyivel rendelkezik. A mai termelőrendszerben a munkaerő nemcsak egy nap termel több értéket, mint amennyibe kerül, és amennyivel rendelkezik, hanem minden új tudományos felfedezéssel, minden új technikai találmánnyal *nő* az a felesleg, amely napi termelő költségeit felülmúlja; *rövidül* a munkanap ama része, amelyben saját fönntartásáért dolgozik, ezzel szemben pedig ugyanilyen arányban *növekszik* a munkanap ama része, amelyben a tőkésnek kell *a jándékoznia* a munkáját: ajándékoznia, bizony, mert fizetést neon kap érte.

8. Kell racionalizálni!

Kell racionálni, kell növelni az értéktöbbletet. Ez már, hogy megint *Szabó Ervin* Marx-kommentárjának a szavaival szóljak, a kapitalizmus *immanens tendenciája*, magábanrejlő irányzata.

Csak elgondolkoztató az, hogy néha milyen *vargabetűket* tesz némely racionalizálás.

Van racionalizálnivaló a munka *minden* területén. A többletérték szaporítása erősebb ösztönző, mint a józanész vagy a jószív, ezen ne csudálkozzunk, ezt vegyük tudomásul. Hányszor elgondolkoztam a háziasszony, háztartási alkalmazott, az aratómunkás, a pincér, a borbély, a postai kézbesítő munkáján és mások munkáján is, amelyre mindre nagyon-nagyon ráférne a racionalizálás — és szólok a háztartással meg a postai kézbesítéssel foglalkozókról *is*, hogy ne mindig a kapitalizmus bérmunkásáról legyen szó.

A *háziasszony*, a *háztartási alkalmazott* munkájának kalóriaszükségletét számították ki hosszas kísérletezéssel és méréssel a washingtoni mezőgazdasági kísérleti állomáson; tavaly októberben írtak erről a lapok. Kiszámították, hogy a krumplihámozás ülve 43-54 kalóriát, állva 50 kalóriát igényel. A mosás már ennél jóval többet. 191 kalória kell a kézzel való mosáshoz; a kézzel való kifacsaráshoz 138, facsarógéppel 197; a teregetéshez 125, az öblögetéshez 161, a szárítókötelek felkötéséhez és leszereléséhez 135, a kosárból való ruhaaggatáshoz 184, a mángorláshoz 82, a tésztahabaráshoz 51-55, a kenyérdagasztáshoz 116-133 kalória kell. Ne tévesszen meg bennünket a háztartások egy részének (nagyon kis részének!) gázrezsóval, esetleg villanyfőzővel, esetleg porszívógéppel való ellátottsága: — a villamosság századában, amikor minden esztendő ontja a találmányok tömegét, a háztartások munkája területén nagy általánosságban alig van változás. Mennyi ötletet hozott az új (ki tudja már: hányadik) ipari forra-

dalom, de az ötletekből alig-alig jut a háztartás asszonyának és a háztartás nőmunkásának segítésére. Először a *házakról* kellene szólni, a *lépcsőkről*, azután a *lakásokról*, — mennyi állandó arcülete a praktikusságnak! Hol van proletár-bérmunkás lifttel, rendes, világos konyhával, tisztességes lépcsővel, energiát nem pocskoló tüzelőszerszámmal, hogy a központi fűtésről, meleghidegvíz szolgáltatásról ne is szóljunk. Mikor következik el a háztartás munkája racionalizálásának kora?

Mennyi tennivaló volna, ha igazi emberség volna, a *mezőgazdasági* munka területén, tesszük azt: az *arató* munkájánál! A racionalizált kaszával való kísérletről hetekkel ezelőtt sokat olvashattunk az újságokban és nyarankint mindig látunk kis közleményeket az újságokban (az évről évre vándorló, itt-ott fölbukkanó, kiállózott, egyre visszatérő közlemények közül valók ezek), amelyek arról szólnak, hogy a legmegegyőzőbb, lég vére jékeztetőbb, a fizikumot leginkább próbára tevő munka az arató munkája, látástól vakulásig. A napi munkamennyiséget kg-kalóriában mérve, megállapították a szakemberek, hogy a kézivarrónő 1480, a gépvarrónő 1850, a szabó 2400, a mosónő 2700, a könyvkötő 2700, a cipész 2800, a fémmunkás 3100, a szobafestő-mázoló 3200, a kőfejtő 4300, a kovács 4500 és az aratómunkás 4820 kg-kalóriányi munkát végez egy nap alatt. (:Iparegészségügy., 1937 Jan., 7. o.) Az arató munkája! *Thomka Zoltán* nyugalmazott alezredes, amikor a tavalyi június végén a főváros határában, a Kertészképző Intézet lucernásában a nagy nyilvánosság előtt, mezőgazdasági emberek, orvosok előtt bemutatta a kaszáját és beszélt az új kaszáló módszerről (E. Ujs., 1939 jún. 29.), rámutatott arra, hogy *Farkas Géza*, az élettan professzora körülbelül tíz évvel ezelőtt végzett kísérletei során megállapította, hogy „egy arató napi munkája körülbelül kétszer annyit jelent, mint a kazánkovács:” és *Tangl Harald* professzor is kiszámította, hogy az aratómunka körülbelül annyi, „mintha ezer embert a második emeletre szállítanának föl” ... Hát hogyan lehet az, hogy „a kazánkovács, aki körülbelül tízkilós kalapácsokkal és teljes testierővel dolgozik, jelentékenyen kevesebb kalóriát fogyaszt, mint egy aratómunkás, aki végeredményben mégis csak — fűszálakat vág?!” A munkamódszerben van a hiba, mondja *Thomka*, a munkamódszeren kell változtatni. *Farkas Géza* professzor adatai szerint az aratómunkás naponta 11.000 kaszavágást csinál, ami a deréknak 22.000-szeres csavarodását jelenti, — „az aratómunkás a kévekötéssel, keresztberakással, kaszakalapálással és beigazítással naponta 13 órát dolgozik meghajlított felsőrésszel”. *Thomka* módszerének az a lényege, hogy az arató felsőteste egyenes marad és „a munkát nem a derék és a karok, hanem a felsőtest súlya és lendülete végzi el, ugyanúgy, mint a modern sportevezősöknél”. Ez csak az aratómunka — és mekkora még a mezőgazdasági munka területe! De érdemes, muszáj a kísérleteket folytatni, — „láttam egyszer egy kaszást; írta *Földes Mihály* az aratók életé-

ből vett pillanatképei bemutatása során (*Népszava*, 1939 jún. 29), „aki az aratás harmadik napján összeesett: vért hányt; láttam egy másik kaszást, aki halálsápadtan, szederjes szájjal, réveteg szemmel, szinte önkívületben dolgozott”. *Devinat*, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal mellett szervezett és a racionalizálás kérdéseivel foglalkozó intézmény igazgatója tizenkét esztendővel ezelőtt előadást tartott a racionalizálásról a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben. Különösen éles szavakkal mutatott rá arra, hogy semmiféle foglalkozásban nem pazarolnak úgy a munkaerővel, sehol nem megy annyi munkaenergia veszendőbe, mint a *mezőgazdaságban*. (*N—a*, 1927 nov. 23.)

És hányszor figyeltem a *borbély* munkáját! A borotválás munkája igazán könnyű munka, mondják az emberek: szappanoz, fen, végighúzza a kést, — kész. A gyöngébbecke gyereket falun vagy szabóinasnak adják vagy borbélyinasnak, merthogy „könnyű a munkájuk”. (Ha azt akarják, hogy a gyerek ne szakadjon el egészen a szülői háztól, hogy a faluban maradjon, másnak nemigen adhatják, mint molárnak, kovácsnak, cipésznek, szabónak vagy borbélynak.) „Könnyű a munkájuk”, a szabó, például, ülve dolgozik, semmijét sem kell megerőltetnie; és könnyen dolgozik a borbély is. Hogy a szabó ülve-dolgozása, könnyen-dolgozása mit jelent, nagyjából láttuk már az amerikai racionalizáló kísérleten és a hódmezővásárhelyi statisztikus szabó számrengetegéből. A borbély munkáján pedig elgondolkozhatik minden férfiember. Állni, állandóan állni! A karok sem pihennek soha! Most feni a borotvát kétféleképpen, háromféleképpen; ritmikus, kezdetben lassú, majd gyorsabb, majd egészen sebes kar- és kézmozdulatok, — sokszor próbáltam a megszámlolását, soha nem sikerült. Azután a szappanozás a kéznek és karnak ismét más formában való, de ugyanolyan gyors, majd gyorsabb állandó mozdulataival. Azután az állandó állás! Azt hiszem: a borbély köznapi munkájában évtizedek óta nincs semmi változás és a bokacsont-süllyedés áldozatai egyre szaporodnak.

Bokacsontsüllyedés, — szóljunk csak néhány szót a fővárosi *közúti közlekedés* munkásairól. A primitív vehiculumon (még a kordén is) dolgozó munkás (a:kocsis:) ül a közlekedő szerszámon; a szekér, a kocsi, az autó, a tehergépkocsi hajtója és a kísérője, az áruszállító, a raktári munkás, a pénzbeszedő: mind ül. A budapesti törvényhatósági bizottság szociáldemokrata tagjai hosszú esztendőkre menő nehéz küzdelmet voltak kénytelenek folytatni, amíg meg tudták értetni a többséggel és a BESZKÁRT vezetőembereivel, technikusaival (akik egyébként a racionalizálásnak, más vonatkozásokban, korántsem ellenségei), hogy semilyen érdek nem követeli, hogy a villamosvezető ne tudjon leülni és hogy a kalauz (a hosszú vonalakon néha másfél-két órán át) állandóan álljon-topogjon, hogy tehát meg kell engedni a leülését, a kocsivezetőét is, a kalauzét is, — az utas méltósága nem lesz kisebb, ha a kalauz helyet foglalhat, ha egyébként az utasok

száma megengedi és ha egyébként a kalauznak esetleg ötperceken, tízperceken át nincs dolga. Ugyanígy, vagy még inkább a társasgépkocsin, ahogy újabban az autóbust hivatalosan nevezni kezdik. Egy érettségizett fiatalember, aki hét éve ül a budapesti autóbuszok kormányánál, egy:szerencsés autóbusz-baleset: kapcsán ezeket mondotta az újságírónak (Az Est., 1937 aug. 12) „Ebben a nagy hőségben is ugyanannyi ideig vagyunk szolgálatban, mint télen: nyolc, nyolc és fél óráig ülünk a volán mellett, mindig ugyanazon az útvonalon. Az állandó feszült figyelem és a változatlan környezet felőrli az idegeinket. Ezért van az, hogy nincs idősebb autóbusz-sofőr, senki sem öregedhetik meg az autóbusz-volán mellett, fiatal korunkban mind kidőlünk. A végállomásokon van három-öt perc pihenőidő, de ilyenkor rendszerint el vagyunk foglalva az autóbusz körüli teendőkkal, úgyhogy komoly pihenésről nyolc órán belül szó sem lehet.: Ugyaneznap a *Népszavában* egy autóbusz-sofőr: „Néha már azt hiszem, hogy nem is ember vagyok, hanem gép.” És az autóbusz-kalauzok, akiknek annyi küzdelem után végre (persze: bizonyos körülmények fönnforgása esetén) le lehet ülniök munkaközben a kocsikban! (Ezek a körülmények: a kocsi zsúfoltsága, a megállóhelyek egymáshoz való közelsége stb. néha órákon át lehetetlenné teszik a leülést.) És a sebesen száguldó, rázó, zsúfolt kocsikon órákon át tart a felelősséggel teljes munka, állva-topogva, bokacsontsüllyedésesen.

És mennyi-mennyi nagyszerű racionalizáló gondolatot valószínűleg meg a postánál, átvevén az irodai racionalizálás pompás eredményeket biztosító eljárásaiból egyet-mást. Az ajánlott levél recipéjét írja meg a feladó, hogy az átvevő postai kisaszszonynak éppen csak hogy stambigliáznia kelljen: hány másodpercet takarít meg így egy-egy levélnél! Halad a racionalizálás, csak a postásig nem tudott még eljutni: ugyanúgy massa a *postai kézbesítő* a nagyváros emeleteit, mint évtizedekkel ezelőtt, — azazhogy így rosszul is mondjuk, mert hiszen évtizedről évtizedre, évről évre magasabb házakat, több emeletet építenek és annyi ereje nem volt a fővárosi postának és az emberségnek, hogy a postai kézbesítő, aki igazán a közért dolgozik és akinek friss, gyors munkájára valamennyiünknek szükségünk van, liften járhasson. Bizonyára nem a posta vezetőségében van a hiba. Néhány évvel ezelőtt (Magyarország., 1936 dec. 13) az egyik levélkézbesítőhivatal részére két lépésmérő órát rendeltek és naponta fölváltva egy-egy postás indult el ezzel a műszerrel a kézbesítőútvjára. A lépésmérő nagyon érzékeny műszer, zsebóraszerű, a belsejében inga van, amely minden lépésnél előrelendíti a mutatót; a lépésmérőt az órára alkalmazott kampónál fogva beleakasztják a harisnyatartóba és ezzel a láí rá erősített műszerrel indul a postás a kézbesítőútra. Amikor elindul, 0-ra állítják be a lépésmérőt és a napi munka után az érzékeny műszer megmutatja, hogy a pestbudai postás egy-egy nap átlagban 30.0000-33.000 lépést gyalogol. És aszfalton gyalogol, lépcsőt jár,

az ő számára meg a hatósági, fővárosi, állami, bírósági kézbesítő számára még nem találták fel a liftet, nem találták fel semmiféle megkönnyebbitését a munkának ...

Harmincháromezer lépés (és most a postahivatalba-menés és az onnan haza-menés lépéseit nem számítjuk), — hány kilométer ez naponként?! És hány kilométert tesz meg napjában a vendégipari munkás, a *pincér* egy egy frekvenciáltabb munkahelyen, jó-tágas vendéglőben (a nyári terraszról és a kertes-lugasos udvarról most nem is beszélünk) vagy derékszögűre, L-betű formájúra kiképzett nagykávéházban! A munkaidejük kegyetlenül hosszú még most is és mennyit kell loholni! Láttam futószalagos munkáltatást már szabóműhelyben is, ahol a gép csak néhány méter távolságra dolgozik, — de ki látott a pincér-munka területén valami olyan változást, amivel a munkáson akarnának segíteni? Egy pincérmunkást ünnepeltek harmincötöstendős munkálkodása fordulóján, ünnevelték a kartársai-sorstársai, a vendégek, a munkáltatók. Ebből a 35 évből 25 évet egy helyen töltött el, itt a fővárosban. Mennyit dolgozott életében ez a pincérmunkás? Nem is nehéz kiszámítani: százhuszonhatezer órát szaladgált a konyhából a márványasztalokhoz és vissza. Újságíró beszélget vele. „Vegyünk óránként öt kilométert:, indítványozza a riportter.” Vegyünk csak négyet: — javítja ki korrekten a pincér. Az eredmény meglepő: több mint ötszázezer kilométer jön ki mint gyaloglási végeredmény. Tizenháromszorosa az Egyenlítőnek, mondja az újságíró (P. N.:, 1939 júl. 16), az ő lelke rajta, ha a számításban valami hiba van, — de annyi mindenestre bizonyos, hogy nem éppen 35 esztendő alatt, hanem egy esztendő alatt, egyetlenegy nap alatt is rengeteget kell gyalogolnia a pincérnek. Semmi racionalizálás nincs a munkahelye területén, igazán rabja a munkájának. És csak erre a mostani időkre jellemző, hogy akadtak, akik a magyaros öltözködés-öltöztetés lázában arra is gondoltak, hogy a pincérek a munkahelyükön — csizmában járnak ... (*Népszava*, 1939 dec. 3.)

De ne kalandozzunk tovább a munka különféle területein, térjünk vissza az ipari munka, a gyári munka területére, a tömegmunkához, amellyel kapcsolatban évtizedek óta folynak a racionalizáló, új munkamódszereket teremtő kísérletek, magyar földön meglehetősen kétes értékű eredményekkel, hiszen dr Láng is már a tanulmánya első soraiban kénytelen rámutatni arra, hogy a nagyüzemi munkásság nyugtalanságának egyik oka a munkamódok utóbbi időben bekövetkezett változása: A munkavállalók úgy érzik, hogy a racionalizálás folytán munkaerejüket jobban kihasználják, mint régebben, arányos ellenszolgáltatás nélkül:

Hát nézzük meg: hogyan racionalizálnak ott, ahol racionalizálnak.

9. A racionalizálás történetéről

kellene most, legalább főbb vonásaiban, szólni, de ez újabb, hatalmas témakör, más tanulmány tárgya legyen ez. Abból minden-

esetre kiindulhatunk, hogy nem *Ford* és a kortársai kezdték a racionalizálást. Iskolás történetírók szokták úgy kezdeni a tanulmányukat, hogy „már az ókorban is...” „már a kezdetleges ember is...” Úgy van, már a kezdetleges ember is mindig iparkodott javítani a munkamódszeren, a második nemzedék már jobban dolgozott, mint az első, a századik jobban, „racionálisabban”, mint a kilencvenedik. Egyre hegyesebb lett a lapos kő, amelyet, ékként, emelésre használtak, miután a tenyér és a kar ék-munkája és emelő munkája mindig gyöngének bizonyult; és a karral meg az ökölbeszorított kézzel, a legeslegkezdetlegesebb kalapáccsal való munkát már valóban az őskorban fölváltotta az igazi kalapáccsal racionalizált munka — és a kalapácsok meg a munkaszerszámok állandóan, szinte úgy is mondhatnák, hogy a szemünk előtt változnak. És már a legeslegkezdetibb korban érezték a munkával foglalkozó és munkásokat foglalkoztató emberek a munkaritmus nagy jelentőségét. Az igazi, tudományos racionalizálás természetesen a legújabb évtizedek munkája: A gép a kultúra produktuma és a gép nyomán kultúra alakul. Legkiválóbb sajátága, hogy maga is belép a kultúrtényezők közé. A gép sohasem elég tökéletes. Önmagát termeli és önmagát szaporítja. Sokoldalúvá és tökéletesebbé teszi a termelést, ami által új munkaágakat és új követelményeket támaszt: (*Hacker Boriska*: „A gép és a munkások”, *Szocializmus*, 1918, 238. o.) A munkamódszerek változtatásával a tudományak és a technikának a feladata, hogy minél intenzívebben használja ki a gépet és az embert egyaránt. Ezért a nagy zajlás, ezért a nyugtalanság a munka területein.

Kovács Jenő a tudományos üzemvezetésről szóló tanulmányában („Scientific management”, „Huszadik Század”, 1916 ápr. 263-76. o.) kiemeli, hogy *Frederick Winslow Taylor* amerikai mérnöknek (1856-1915.) az a legnagyobb érdeme, hogy a szakemberek figyelmét arra irányította, hogy az embertől végzett munka *hatásfokát* kell megjavítani, hogy tehát megalkotta a *munkaerő* tudományát, — „nem az egyén a fő, hanem a vezető, hanem az üzem vezetői rendszere”. Taft elnöksége elején (1908-13.) külön bizottságot szerveztek annak megállapítására, hogy a Taylor és követői rendszereinek mik az előnyei és mik a hátrányai. Mert a *hátrányok* is jelentkeztek hamarosan, a munkások bizalmatlanul álltak Taylорral szemben és Taylor is ridegen állt szemben velük. De a rendszere és követőinek a rendszere egyre terjedt, új és új munkaterületeket hódított meg. Összhangot a vezetés és a munka végrehajtása között, teljes kihasználását a munkaerőnek, kiküszöbölését a fölösleges mozdulatoknak, a munkafolyamatnak a lehető legrövidebb idő alatt való elvégzését követeli: *optimumot* a munkában! Az új rendszernek sarkalatos szabálya, magyarázza *Kovács* az említett tanulmányában, hogy nem engedi át a kezdeményezést a munkásnak, hanem a munka végzését pontosan előírt módon követeli; felállítja a szabályok, előírások, utasítások egész tömkelegét. A munkás munkáját megosztják: külön alkalmazottak vannak, akik az utasítások előkészítéséhez szükséges tanulmányokat végzik, külön olyanok, akik ellenőrzik. A sebességmérő megbízott az üzem egyik legfontosabb személyiségévé válik. A régi rendszerben egy előmunkás végzett mindent, Taylor rendszerénél nyolc funkcionáriusra van szükség.

A munkások keresetö emelkedett, a gyárak profitja *hatalmasan* emelkedett.

Taylor rendszerével kezdetben mereven szembehelyezkedtek az amerikai szakszervezetek, a munkások azt hirdették róla, hogy az munkaerővel való rablógazdálkodás. A rendszernek örös túlzásai is voltak, amint erről a gombfölvarrás művészetéről és technikájáról szóló kis fejezetben föntebb már írtunk. A háborús gazdálkodás nagyon segített a Taylor-féle rendszereknek a nagyüzemekben való elterjesztésében.

Gilbreth mérnök mozgástanulmányokon alapuló rendszerének érdemeit, Kovács szerint, a francia szindikalisták is elismerték. Arról meg a háború után szocialista lapok is írtak, hogy az amerikai szakszervezetek magatartása Taylor rendszerével szemben hamarosan megváltozott: a háború után a szakszervezeti szövetség hivatalosan is résztvesz a taylorizmust továbbfejlesztő munkában.

Magyarországon a Ganz-féle villamossági gyárban kezdtek el dolgozni a Taylor-rendszer elveivel. A rendszernek, mondja Kovács, „számos előnyét tapasztalták, így azt, hogy biztos állapot nyújt az előkalkulációnak: olcsóbb a munka anélkül, hogy a munkás keresete csökkenne (tehát neun emelkedett, csak nem csökkent!); megóvja a munkást a föllebbvalója esetleges személyes önkényétől s kiküszöböli az érzék szerinti árbecslést; a munkás egyéni érvényesülésének utat nyit, mert nincs korlátozva keresetében; jobban kihasználja a gyár gépi berendezéseit és munkásai teljesítőképességét; biztos támpontot nyújt a kalkulációhoz és rákényszeríti a vezetőséget, hogy berendezését a nagyobb gazdasági siker elérésére folyton tökéletesítse”.

Ezekre a magyarországi vonatkozásokra még visszatérünk. Mert a *télerizmus*-t nagyon hamar követte a *bedózás*, — és erről mondják és írják a gazdasági szakemberek, hogy nyugtalanságot teremtett az ipar területén.

10. Az orvos is beleszól...

A *Taylor-módszer* a legjobb munkás teljesítményét vette alapul, állapítja meg *Hacker Boriska* egy másik tanulmányában („A munka produktivitása és intenzitása”, *Szocializmus*, 1930, 208-17. o.), különösen kezdetben és azt követelte meg az átlagtól, kimustrálva azt, aki ezt nem érte el; a *Gannt-* és *Gilbreth-féle* mozdulattanulmányok a leggyakorlottabbakat, sportkifejezéssel élve: a:profik:-at vették mintául, amikor a munkásokat betanították; igaz, hogy célprémiumokkal is ösztönözték őket, ha az előírt teljesítményen felül is produkáltak. Van tehát *orvosi* része is a taylori és egyéb munkamódszereknek, *kell* orvosi részüknek is lenniök!

A taylorizmus, általában a racionalizálás hamarosan bővült képességvizsgálattal és egyéb orvosi vonatkozásokkal is, de hát van-e kiszámíthatatlanabb és rejtelmesebb, mint az emberi szervezet? Taylor is azzal kezdte, hogy az optimumos munkára megszabott és szigorúan megkövetelt időt a pihenés, új erőgyűjtés idejével arányba akarta hozni. Nem sikerült neki teljesen. Az első minta-munkásáról, Schmidt-ről följegyezték, hogy ott kellett

hagynia a *Bethlehem Steel* Co-t, az acélvállalatot, amelynek a szolgálatában (és Taylor szolgálatában) szépen kerestt, kis házat építhetett, kis birtokot is vehetett, ott kellett hagynia, mert már nem bírta a munkát, kiöregedett, ó, hiszen már... negyven év körül járt. De Taylor mindig vallotta, hogy a munkás egészsége, a munkás pihenője nagyon-nagyon fontos.

Azonban — és ezt éppen *Láng Sándor* emeli ki, ugyanaz, akinek a Népegészségügyiben megjelent tanulmányát e cikk bevezető soraiban ismertettük — a Taylor-rendszer nem számolt az emberi szervezet felépítésével és szerkezeti sajátágaival; és folytatja így („Katholikus Szemle”, 1935 jún.): „Nem vette figyelembe, hogy ezek az előírt leggyorsabb mozdulatok megfelelnek-e az emberi testrészek rendes használatának; ha ugyanis ezek a mozdulatok szokatlanok és ennek folytán a szervezetre nézve alkalmatlanok, akkor a fáradtságérzés sokkal nagyobb mértékben jelentkezik a munkánál.” Szól azután Ford és Bedaux rendszereiről, majd annak a fejtegetésére tér át, „amit rosszul mér a stopperóra”. Rámutat arra, hogy az időmérésekkel könnyű visszaélni és olyan teljesítményt kisajtolni a munkásokból, ami nem felel meg a közepesen dolgozó ember teljesítményének, — Taylor a legügyesebb munkások megfigyelése alapján állította össze a rendszerét. Igen, a *negyvenedik év mint korhatár*: erre mutat rá *Láng* is, a fokozottan igénybe vett szervek ellenállóerejének csökkenésére, arra, hogy fertőzések, idegmérgek könnyebben támadják meg őket, krónikus elfáradás következik, nagyfokú testi gyöngeség. Az ideges megbetegedések számának szaporodása, az érlemeszesedés, szív- és egyéb betegségek egész sora főleg erre a krónikus elfáradásra vezethető vissza, korai megrokkolás is bekövetkezhetik; az állandó megerőltetés felőrli a munkások szervezetét; tartósan még a fiatal szervezet sem bírja ki a túlterhelést; nagyon valószínű, hogy a racionalizálás nyomán már a negyvenedik életév alatt be fog következni a teljesítőképesség csökkenése.

Láng már itt fölveti a munkaéleti vizsgálatok muszájának gondolatát: az ipari munka racionalizálása, mondja, károsan hathat a munkások egészségére, növelheti a foglalkozási betegségek számát, csökkentheti a szervezet ellenállóképességét és így szabad utat enged egyéb betegségeknek, a túlterhelés korai megrokkánást okozhat, szellemi téren is kedvezőtlen hatású és így is növelheti a balesetek számát.

Igen, a munkában való hajszaltság számai lassan-lassan még az évszázados megszokottság, a *babona* kérlelhetetlenül hirdetett megállapításait is megdöntik. Nem igaz az, hogy a *péntek* a legszerencsétlenebb nap, mert van még *munkanap*, amely a munkahétben péntek után következik: a *szombat*... Az ország egész területén pénteken 1643 baleset történt, szombaton 1793; a fővárosban pénteken 1083 volt a balesetek száma, szombaton 1197; szombaton is a legtöbb baleset a munkanap *végezte* felé történik,

2 és 3 óra között (106), ha a nap óráit nézzük; 1 és 2 óra között kevesebb (147); még szombaton is a legkevesebb baleset reggel 6 és 7 óra között történik. Általában is a helyzet mindennap az, hogy a legkevesebb baleset van reggel 6 és 7 óra tájban, a legtöbb pedig a kora délutáni órákban. (A "Magyar Statisztikai Évkönyv" adatainak ismertetése, M—g., 1938 nov. 24.)

A racionalizálásnak orvosi vonatkozásairól szólván, Láng már itt is, 1935-ben fölveti a *hármak*: a mérnök, az üzemvezető és az orvos együttműködése szükségességének gondolatát: csak a technikus, az orvos és a szociálpolitikus együttes működésével lehet végrehajtani a racionalizálást:, mondja. A *munkás* közreműködésére is szükség van, mondjuk mi, *legelsősorban* az ő közreműködésére van szükség, ha a racionalizálás igazán az akar lenni, aminek lennie kellene, ha nem a munkás *ellen* akarnak a munka-módszeren változtatni, ha nemcsak a vállalkozó, a tőkés számára, hanem a munkás számára is akarják az optimumot! Ha a cél az, amit dr Láng Sándor munkaéletteni könyve ismertetésekor a Lánghoz közelálló egyik lapban kiemeltek (:Nemz. Ujs/, 1938 febr. 20), hogy a munkát igazi nemes emberi örömmé kell változtatni és elő kell mozdítani azt, hogy: a földi siralomvölgy megbékéltebb és a mainál boldogabb emberiséget fogadjon magába:, akkor *a munka legeslegeső tényezőjének, a munkásnak* legyen legnagyobb szerepe a munkamódszer megvitatásában, ne csak objektuma legyen a vizsgálatnak, hanem alanya is. Orvosi diplomája, mérnöki oklevele, üzemvezetői megbízatása nincs, de van hozzá tudása, van intelligenciája, van gyakorlata, csinját-bínját ismeri a munkafolyamatnak, legelsősorban róla van szó, igazán az ő bére-bőre forog kockán!

Hogy ez mennyire így van, azt nézzük meg körülményesebben a *bedózás* területén.

11. Bedaux és a bedózás

Még nem fenyegettek közvetlenül az európai nagyháború viharfelhői, még szó sem volt arról, hogy Nagybritannia királya a hitvesével ellátogat Kanadába és az Unióba, de arról már sokat írtak a lapok, hogy a volt angol király, Windsor hercege, aki azt csinálhat az idejével, ami neki tetszik, meglátogatja az újvilágot. Sokat utazik, odamegy, ahová akar, ma Bécsben látogatta meg héthársi Neumann professzort (aki azóta meghalt), holnap Hitlerhez megy, egy Rothschildnál vendégeskedik azután, — mi akadály lehetett volna annak, hogy átránduljon a hitvesével és a kíséretével Angliába?

Volt akadály: az amerikaiak nem lelkesedtek az utazásán. Korántsem Edward *volt* brit uralkodó személye volt az ok, az egyéniségét ott is fölötte rokonszenvesnek tartották, akárcsak Budapesten vagy más helyén a világnak. Akkoriban Windsor hercege sokszor nyilatkozott a munkáról meg a munkásokról és még rokonszenvesebbé vált, némely újság már azt írta róla, hogy a munkásság igazságos követeléseinek egyik előharcosa lett a lemondott angol királyból. Az amerikai utazás hírére heves vita indult meg az amerikai sajtóban Windsor hercege körül. A

Chicago Tribune (1937 no v.) a herceg németországi, utazása miatt háborodott föl és azt írta, hogy Angliában attól tartanak, hogy Edward a társadalmi kiengesztelődés címén indított mozgalmával valójában vezére akar lenni a fasiszta internacionálnak, amely Németország irányítása alatt áll. Az amerikai lapok támadásának középpontjába azért került Edward, mert a társágában ott volt *Bedaux* mérnök, „aki a munkások munkaerejének kiaknázásával lett többszörös milliomos és Newyork legelőkelőbb utcájában, a Fifth Avenue egyik palotájában főúri életet él és aki egyáltalán nem alkalmas arra, hogy munkáskérdésekbeoi a herceg kalauza legyen”.

Az északamerikai út elmaradt, *Bedaux* miatt maradt el.

Charles Bedaux francia származású amerikai mérnök. Vagy tizenöt esztendő óta ismerik a nevét Magyarországon és a munkamódszerét, helyesebben a munkamódszerével kombinált bérfizető rendszerét. Nagyon gazdag ember, a bedózásból gazdagodott meg. Állandóan a munkáltatás lázában, az utazás lázában és a vadászszervenvedély lázában él. Vagy tíz évvel ezelőtt hét hónapon át 12 teherautómul illái bejárta egész Közép-Afrikát, éveket töltött Kínában is. Franciaországban csodás kastélya van, hatalmas érdekelttségű vannak a világon mindenfelé. Külön iskolája van a mérnökei számára, az egész világot át akarja szervezni a bedózás alapjaira, amint ezt Amerikában, Angliában, Franciaországban, Olaszországban, Németországban, már megcsinálta. Közép-Európa került volna sorra — már több mint tíz éve ennek — és Közép-Európában is elsőnek Magyarország, majd Ausztria, Lengyelország. Itthon, minálunk tíz esztendőn át fogcsikorgatással említették *Bedaux* nevét, a *Bedaux* munkamódszere hatalmas iparvállalatok nagytömegű munkásságát tartotta állandó izgalomban.

Miért gyűlöletes *Bedaux* neve és miért említik a munkások átkozódással a bedózást?

Egy-két idézet a *Népszavából*, néni riportból, hanem cikkből, vezércikkből, egy-egy *Bedaux*-esemény kapcsán: „*Bedaux* a leginfámisabb kapitalista találmány a munkások kiuzisozására. Ez a munkamódszer lélegzetnyi időt sem enged a munkások számára. Vérverejtékes, kifulladásztó munkahajszja. A tőkélyre emelt kizsákmányolás.: (1933 okt. 19.):A *Bedaux* a gazdasági fasizmus legkifejlettebb formája: (1939 júl. 22.) „Elképesztő és a legnagyobb mértékben elkészerítő, hogy Magyarországon mi minden lehetséges! Itt van mingyárt a *Bedaux*-rendszer. Jelenléte kihívó, lazító s a legnagyobb mértékben nemcsak munkásellenes, hanem közegészségellenes is... A *Bedaux*-rendszer alkalmazása mellett a leghasználhatóbb és a legegészségesebb munkából is használhatatlan idegromlás válik...” (1934 nov. 19.)

A szocialisták a *marxi* igéekkel hirdetik, hogy:a termelőmódot, a termelőeszközöket állandóan felforgatják, forradalmosítják, hogy a munkamegosztás nagyobb munkamegosztást, az új gépek alkalmazása ismét újabb, tökéletesebb gépek alkalmazását, a munka nagyfokozatú alkalmazása még nagyobb fokozatú alkalmazást von szükségképpen maga után.; hogy:a régi harc annál nagyobb erővel folyik tovább, annál élesebb és kíméletlenebb lesz, minél termékenyebbek a már feltalált új termelőeszközök. A munkamegosztás, a gépek újabbrendszerű alkalmazása sokkal

nagyobb mértékben indul meg tehát, mint azelőtt. (*Weltner-fordítás*, „Bérmunka és tőke”, Munkáskönyvtár: 20. sz., 1919., 40-1. o.)

A technikus azelőtt a *gépeket, a szerszámokat* akarta tökéletesíteni, csinálta ezt mindig, *Watt, Kay, Wyatt, Jacquard* óta különösen, a szénkultúra terjedésével gyorsan, a villamossági kultúrával rohamosabban, — most a *munkafolyamatot* akarja még eredményesebbé tenni, a munkafolyamattal, a munkafogásokkal forradalmosított *Ford, Taylor, Gilbreth, Emerson, Gann, Bedaux*. Végtelen a sorúik ezeknek a munkamódszer-forradalmosítóknak. „Mehr Profit durch Musik”, még a zenét is bevezették hatalmas munkahelyeken (*Sozialdemokrat*. Prága, 1937 aug. 13.) hogy a munkások *hangulatát* emeljék, hogy így a *profitot* emeljék (mindent szívesen emelnek, csak a *munkabért* nem) és a Bedaux módszere azért a leggyűlöletesebb, mert *ad oculos demonstrálja*, szeme elé viszi a munkásnak, szinte a szájába rágja, hogy a dolgoztató értéktöbblete megsokszorozása a főcél a munkás még-erősebben való dolgoztatása, a munkaerejének kifacsarása, egészségének tönkretétele, idegrocscsá-bénítása árán is.

A Bedaux-szisztéma, magyarázzák a munkamódszerek minél rapidabban való forradalmosításának hívei, voltaképpen a munkabérfizetésnek új, gazdaságos, logikus és igazságos rendszere. Azt mondják, hogy a Bedaux-rendszer nem követel lehetetlenséget, nem igaz, hogy prima vagy pláne a legkiválóbb munkás adható teljesítményét veszi alapul; közepszerű: munkást vesz és megállapítja, hogy ez a közepszerű munkás pihenőidővel és megterhelés nélkül mit produkálhat 1 perc alatt. Ez a *bedó-egység*. Most jön a *bedó-fizetés*. Az: alapteljesítmény:, tehát a bedó-egység (egy óra alatt 60 bedó-egység) kapja a normális munkadíjat és „jutalomdíj”-at kap az ezen felül való munkateljesítmény, „a 60 egység felett teljesített többletmunka 75%-a jut az azt elvégző munkás tulajdonába, 25% pedig megoszlik a munkában résztvevő (segédmunkások és művezetők között.” Az idő stoppolása, munkanemekre, munkaelemekre, mozdulatokra, mozdulatrészekre való osztás, pontos följegyzés, szigorú keresetülvitel jellemzi ezt a rendszert, amelynek a munkáltatásra való nagy előnyeit nem kell bővebben fejtegetni: a vállalkozás haszna minyárt Szemmelláthatóan nagyobb, a gyár az ura a munkásnak, biztosan kalkulálhat, minden időt, minden gépet, minden munkaerőt kihasznál.

Magyarországon is széles területen akarták elterjeszteni Bedaux rendszerét. Ez az elterjesztés némi akadályokba ütközött. 1930-ban Magyarországon vadászott Bedaux és akkor már a Goldberger-gyárban javában bedóztak. Bedaux megnézte alaposan a Goldberger-gyárban a rendszerének gyakorlatiasítását, a mérnököinek és a gyár üzemvezetőinek megelégedését fejezte ki, azután elutazott, talán másik vadászatra. A gyár meg Bedaux rendszerével volt megelégedett. Csak a munkások fejezték ki az elégedetlenségüket. Sztrájkba léptek. Azt panaszolták, hogy a Bedaux-rendszer bevezetése óta többet dolgoznak és kevesebbet keresnek. A sztrájk napjai után egy újságíró ellátogatott a gyárba és megnézte a bedózást a pamutfésülőben, az orsó mellett, megnézte a kék- és pirosplajbászos lepedőnagyságú papírlapokat,

beszélt a logarléces mérnökökkel és már a Bedaux-mérnök szemével látta a munkások táplálkozását is a déli szünetben: „A gyár udvarát ellepik az ebédelő munkások. 1. mozdulat: a batyu kibontása, 2. mozdulat: a kenyér megszelése, 3. mozdulat: a paprikásszalonna aprítása, 4. mozdulat: a száj kitátása... (Rab Gusztáv riportja, „Pesti Napló”, 1930 szept. 28.) Valóban, Chaplin monumentális filmje, a:modern idők”-ről, jut az ember eszébe, amikor a bedózás jelenségeit látja.

A munkaéletteni intézet tervének fölvetője azt hangoztatta, hogy a nagyüzemi munkásság nagy nyugtalanságának egyik fő oka a munkamódok területén utóbbi időben bekövetkezett változások sora. Hát a Bedaux-rendszer emberei és azok, akik a kapitalizmus számára ebből minél többet akartak fölözni, gondoskodtak arról, hogy) ennek a nyugtalanságnak a sorozata megszakítás-talan legyen!

A Goldberger-munkahelyek berendezkedésével majdnem egyidejűen az újpesti Pamutipari Üzemben vezették be a bedózást. „Főként női munkaerővel dolgoznak itt, kalkulációs óvatossággal, hogy a munkabér kisebb legyen, mint ha a férfiak vesződnének a gépekkel...” (Népszava, 1930 nov. 23.)

A képviselőház 1931 május 9-i ülésén *Köbök Lajos* napirendi indítványát kísérő beszédében mutatott rá a Bedaux-pusztításra, amikor a Ganz-gyárak munkáskizárásával kapcsolatosan — éppen egy esztendővel a Ganz—Danubius-gyár munkássága kilendhetes harcának befejezte után — rámutatott arra, hogy Ganzék a Bedauxt erőszakolták.

A következő év is viharzott a Bedaux miatt, sokáig különösen Gyula városában, míg végre a tiszti főorvosi vélemény alapján Gyula város polgármestere eltiltotta a bedózást, mert — így írja a gyulai tudósítás (Népszava, 1932 okt. 15) —, „a Bedaux-rendszer olyan túlhajtott munkát kíván a munkástól, hogy nem egy esetben 7-8 kilót fogytak a Bedaux-rendszer mellett dolgozó munkásnők”, de ezt a határozatot a gyulai textilgyári munkásnők sztrájkjai előzték meg.

1933 júliusában a Ganz villamossági üzemében kerültek szembe a munkások a Bedaux-rendőzerrel. „A Bedaux: velőszívás”, mondotta ekkor egy munkás. Egy villanygyári esztergályos pedig így panaszkodott: „Nálam egy 300-as anyag átfűrészelésére 2.2 percet állapított meg a Bedaux, holott másfél óráig tart”. A harmadik munkás ezeket mondotta: „Nálam hétnapi munkára 264 percet állapított meg a stopperos.” És szól a panaszáradat: „...a munkás háta mögött ott áll a bedós a stopperórával a kezében, a Bedaux-rendszerrel, amely pokolibb, aljasabb, mint az egyiptomi rabszolgafelügyelők szögeskorbácsa..., fokozatosan, percekkel leszorítják a művelet idejét és amikor megvan az új rikord, azt is túl kell szárnyalni, nincsen megállás, csak kidöglés van”. És így tovább. (Népszava, 1933 aug. 1.)

1934 november: ezer textilmunkás kényszerül sztrájkba Pápán a Perutz testvérek munkahelyén. Ok: a bedó. Hónapokig tartott az izgalom: az, esztendő decemberében a képviselőházban is szóba került, amikor éppen a pápai eseményekkel kapcsolatosan *Malasits Géza* fejtegette, hogy a Taylor-rendszer kizsákmányolás dolgában valósággal dadogó gyermek a Bedaux-rendszerhez ké-

pest, hogy a Bedaux borzalmas kihatású a munkások egészségére... (*Népszava*, 1934 dec. 14.)

Egy esztendő múlva a:Kaibólikus Szemle: jubiláris számában. *Mihelics Vid*, aki rendszerint konzervatív szemmel szokta nézni a világ folyását, hívja fel a figyelmet a Bedaux-rendszer mögött meghúzódó népegészségügyi és szociális bajokra, és idézi az OTI jelentését, hogy a Bedaux-rendszerben dolgozó nőknél ijesztő mértékben emelkedik a meddőség, a megszületett gyermekeknek pedig 30%-a tüdőbajos. Megállapítja, hogy a Bedaux-rendszer bevezetését, „ezt az embertelen racionalizálást nem az üzemenntartás, hanem a vállalkozói nyereség emelése sugallja”.

És amikor a képviselőház pénzügyi bizottságának 1936 április 16-i ülésén a bizottság szociáldemokrata tagjai sorra fölvetették az ipari munkások problémáit, a munka és a munkabér kérdéseit, *Buchinger Manó* pedig a Bedaux-rendszerrel mondott éles bírálatot, az iparügyi miniszter a válaszában azt mondta, hogy: az ipari szociálpolitika nem állhat ellentétben a gazdaságossággal elvével, a magyar ipart nem lehet megfosztani a munkamenet racionalizálásától és a termelés költségeinek olcsóbbításától:...

Hát vajjon ezt jelenti-e a Bedaux-rendszer! Felel erre egy-egy Bedaux-mérnök (*Antal László* riportjai a *Népszava* 1937 jan. 10. és máj. 5. számaiban): „A Bedaux londoni központja Ausztriát, Csehszlovákiát, Magyarországot és a Balkán-államokat érti, 'Kelet' néven. Ezekben az országokban dolgoztunk a Bedaux-rendszer bevezetésén. Romániában ugyanazokban az iparágakban vezettük be a Bedaux-rendszert, mint Amerikában. Meglepő, hogy a Bedaux-rendszerrel a legtöbb *textilizem* kísérletezett, pedig kevés iparág fizet olyan *alacsony* béreket, mint a textilipar. A textilipar állami kedvezményekben is részesül és szakképzetlen női munkaerőt alkalmaz. Mégis ők érdeklődtek leginkább a Bedaux-rendszer iránt... A bedózás a munkás testét és lelkét idő előtt örli fel, de a Bedaux-Társaságnak jól megy. Kiterjedése egyre nagyobb. Úgy látszik, a kizsákmányolás fokozásának jó konjunktúrája van.: És: „Mindenhon csak a nyomasztó gazdasági helyzet kényszeríti a munkásra a Bedaux-rendszer tempóját. A rendszer bevezetése ott a legkönnyebb, ahol a munkásság nagyobb része nő. A rendszer bevezetéséhez vagy azok a vállalatok ragaszkodnak, ahol a gépi bérrendezések ósdiak és rozogák, vagy pedig a mammut-vállalatok, ahol minden racionalizálással összefüggő újdonságot bevezetnek”. És így tovább.

A magyar munkások túloznak és idegeskednek, mondják a Bedaux-rendszer szakemberei és haszonélvezői, — túloznak és fáznak minden újítástól. Csak a *magyar* munkások-e? Az *olasz* munkások is, sőt az olasz *munkáltatók* szövetsége is lesújtó véleménnyel volt a bedózásról, annak hangoztatásával (*Népszava*, 1934 nov. 19.), hogy a Bedaux-rendszer alkalmazása mellett rövid idő alatt a leghasználhatóbb és legegészségesebb munkából is használhatatlan idegroncs válik; az olasz munkáltató-szövetség lehetetlenségnek mondta, hogy normális ember évszámra és napról napra pontosan el tudja végezni a Bedaux-rendszer megkívánta munkamennyiséget anélkül, hogy hamarosan az örültek házába ne kerüljön... És magyar munkáltató-lapban szakember

tollából jelent meg az a megállapítás, hogy „Bedaux az üzemi tényezők megjavítása nélkül, a munkaadó és munkás közötti összhanggal és harmonikus együttműködéssel nem törődve, erőteljes, túlzott és hirtelen átszervezéssel olyan súlyos kezdeti többlet kiadást okoz, hogy sem a többfogyasztást, sem az általános jólét előmozdítása által keletkező többletermelést előrevinni nem képes. Természetes, hogy ezt a rendszert ellenszenvvel kíséri az amerikai munkásság” ... (*Bálint Jenő* mérnök cikke a: *Vállalkozók Lapja*:ban, 1938 febr. 17.)

12. Többletérték, munkabér, Marx

A tőke minél nagyobb többletértéket akar. Eléri ezt, ha teheti, a hosszú munkaidővel, az alacsony bérekkel. Sokáig ment ez. A munkások szervezkedtek. Szívós munkával, lépésről lépésre való eredménnyel kibérbítették a munkaidőt, emeltették a bért. Azután, magasabb társadalomgazdasági és népegészségügyi nézőpontból, az állam is beleszólt a küzdelembe, kezdte maximálni a munkaidőt, kezdte minimálni a bért. A tőke ragaszkodik a minél nagyobb többletértékhez. És ha a munkaidő és munkabér területén akadályai támadnak, a legkülönfélébb úgynevezett racionalizálás eszközeihez nyúl, *fordista* próbál lenni, kísérletezik a *taylorizmussal*, és, mert ez látszik számára a legmegfelelőbbnek, *bedóztat*, — amit vesztene a munkabér emelés és munkaidőcsökkentés révén (a munkásösszetartás verekszi ki azt is, ezt is), be akarja hozni a munkafolyamat megjavításának vámján, *mindenáron*. A *munkás* azt mondja, hogy a munkaereje, izmai, idegzete kihasználásának módjában ne csak a tőkésnek és technikusának legyen szava, hanem *neki* is. Nem áll szemben az optimum kiharcolásának elvével és gyakorlatával, de az eredményből akar ő is. És nem megy bele, mert nem is mehet bele abba — parancsol a fizikum is! —, hogy a tőke úgy dirigáljon, ahogy akar és a stopperóras hajcsár tirranizmusa parancsoljon.

A munkamódszerek dolgát, a munkafolyamat észszerűsítésének a körülményeit valóban meg kell vizsgálni. De ebbe a vizsgálatba be kell vonni a munkást is. Amíg a kapitalista világ él is, addig is mindent vele, a munkással, semmit sem nélküle!

Végleges rend a kapitalizmus világában nem is lehet. Marxi szavakkal sommázunk: „Csakis a termelőeszközökben való kapitalista magántulajdonnak — a földnek, teleknek, bányának, nyersanyagoknak, gépnek, közlekedőeszközöknek — átváltozása társadalmi tulajdonná s a termelésnek átalakulása szocialista termeléssé, amely a társadalomért termel: csakis ez eredményezheti azt, hogy a nagyüzem és az állandóan növekvő munkateljesítmény a kizsákmányolt dolgozó osztályt az eddigi nyomorból és elnyomásból a jólétbe és boldogságba juttatja.”

A mezőgazdasági válság tanulságai

ÍRTA K. HAVAS GÉZA

A világháborútól a gabonacsatáig

„Minden vadászat jó sport, de az embervadászat a legjobb sport” — mondta az embervadászat egyik szenvedélyes barátja, az angol gyarmati hadsereg büszkesége, Baden-Powel tábornok. Minden üzlet jó üzlet, de a hadiszállítás a legjobb üzlet — mondták Argentína, Ausztrália, Kanada és az Egyesült Államok mezőgazdái, akik, amíg Európa az embervadászat nemes kedvtelésének hódolt, új és új területeket vettek eke, sőt gőzeke alá és a mezőgazdasági technika minden eszközével támogatták a korszerű haditechnika vívmányaival folyó háborút. Az angol hadigépek és tengerentúli mezőgazdasági gépek szövetsége megnyerte a háborút. A békét azonban mind a hadigépek, mind a vető- és aratógépek tulajdonosai elveszítették.

A tengerentúli mezőgazdaság győzelme talán még nagyobb volt, mint a szövetséges hatalmak katonai győzelme. A kenyérmag kivitelének százalékarány szerinti megoszlását mutató alábbi statisztikai élesen tünteti föl a győzelem nagyságát.

A világ kenyérmagkivitelének százalékarány szerinti megoszlása:

	1913	1914—18. évi átlag	1921
Tengerentúl*	56	92	99.5
Európa	44	8	0.5

Az európai mezőgazdasági termelés a háború alatt és a háborút közvetlenül követő években teljesen lezüllött. A háború rablógazdálkodás, az állatállomány pusztulása folytán hiányos trágyázás, az utánpótlási nehézségek következtében leromlott holt fölszerelés a termés csökkenésével járt. De a közvetlen háború pusztítások még jelentékenyebb mértékben csökkentették a terméseredményeket. Franciaország, Belgium, Felső-Olaszország, Szerbia, de főképp Európa nagy gabonatermelő területei, Lengyelország, Románia és Ukrajna hadszíntérré váltak és hosszú idő telt el, amíg e területeken ismét megindulhatott a rendes mezőgazdasági termelés. Szovjet-Oroszország a hadikommunizmus éveit élte és úgyszólván kikapcsolódott a világtermelésből. És „amit meghagyott a tücsök, megevé a sáska”. Magyarország elszakított részein az idegen megszállás, majd a nemzetiségi politika céljait szolgáló gazdasági szempontokat elhanyagoló birtokpolitika is csökkentette a terméseredményeket, (így például a román „földreform” végrehajtása után a román uralom alá került területen a termésátlagok — termények szerint változóan — 30 — 50%-kal csökkentek. A többi utódállam termelési átlagai — ha kisebb mértékben is — hanyatlást mutattak.) A balti államokban végrehajtott földreformok következtében ez államok termelési eredményei szintén átmenetileg romlottak. A háború, forradalmak, ellenforradalom és román megszállás folytán a magyar gabonaterme-

* A négy nagy tengerentúli gabonatermelő állam előretörését még jobban látjuk, ha figyelembe vesszük, hogy Kelet-India gabonák kivitele a háború után $\frac{1}{20}$ -ára csökkent.

lés is visszaesett. A magyarországi gabonaszükséglet egy részét behozatallal kellett fedezni. A magyar kormány 1920-ban a liszthiány csökkentésére 120.000 q lisztet vásárolt az Egyesült Államoktól, de Argetina és Jugoszlávia is szállít gabonát Magyarországra.

Mind e tényezők következtében a mezőgazdasági válság nem állt be közvetlenül a háború után, ámbár a gazdasági szakértők — így például Herbert Hoover, az Egyesült Államok élelmiszer-szállításainak legfőbb irányítója — már a fegyverszünet napján látták, hogy a mezőgazdasági termékek iránti kereslet a háború megszűnésével csappan, és a háborús szállításokra berendezkedett tengerentúli mezőgazdaságra súlyos megrázkódtatások várnak.

A hadiállapot megszűnésével a Szövetséges Hatalmak jórészt megszüntették tengerentúli rendelkezéseiket, a felhalmozott készletek azonban egyelőre nem nyomták a piacot, mert a kiéhezett és kiéhezett középeurópai piacokon jelentékeny élelmiszerkereslet támadt. Az Egyesült Államok kormánya ekkor az éhező Közép-Európa, majd Oroszország megsegítése címén, néha meglehetősen borsos árakon adta el volt ellenségeinek fölösleges gabonakészleteit. A válság egyelőre nem állt be, sőt a háborús pusztítások helyreállítása következtében egyelőre emelkedő konjunktúra a mezőgazdaságra is jótékonyan hatott.

Ha azonban megnézzük a háborús következményeket kihevert mezőgazdaság legfontosabb termékének, a búzának termelési eredményeit, már láthatjuk a hamarosan be is következő válság előjeleit.

A világ búzatermelése millió métermázsában:

A világ búzatermelése millió métermázsában:

	1909—13. évi átlag	1925—29. évi átlag	Változás %-ban
Európa — — —	370.5	360.5	— 2.7
Egyéb — — —	146.1	150	+ 2.7
Kanada — — —	53.6	117.2	+ 118
USA — — —	187.8	223.7	+ 19
Argentína — —	40	66.2	+ 65
Ausztrália — —	24.6	37	+ 50
	822.6	954.6	16

A négy nagy tengerentúli állam részesedése a világ gabona-termelésében e statisztika szerint az 1909-13. évek 37.2%-os átlagáról 1925-29-ben 46.5%-ra emelkedett. Ez államok búzatermelésének emelkedése ugyanebben az időszakban 138,100.000 métermázsra, míg a többi búzatermelő állam termése 6,100.000 métermázsával csökkent.

Ha a számokon kívül figyelembe vesszük az egyéb körülményeket is, még világosabban látjuk a válság előjeleit. A háborús termelésre berendezkedett tengerentúli mezőgazdaság fölöslegei mind nagyobb erővel törtek az európai piacok felé. A verseny feltétele kedvezőbb volt számukra. A rendkívül nagy, még megművelhető, de művelés alatt nem álló terület következtében a földár és földjáraadék kevésbé terhelte a termelési számvetést. Az európai államok termelését a háború örökségeként rendkívül megnövekedett közterhek akadályozták, ezzel szemben a tengerentúli államok közterhei Európához viszonyítva alacsonyak voltak.

A háború konjunkturális hasznából a tengerentúli gazdaságok nagy összegeket tartalékolhattak — és tartalékoltak is — és üzemi fölszereléseiket a legtokéletesebben egészíthették ki. Végül, az új művelés alá vett földek talajerejének fenntartása kevesebbe került, mint az európai földeké és a birtoktestek nagysága megkönnyítette és kifizetődővé tette a mezőgazdaság gépesítését. A hadigazdálkodás ezzel szemben az európai mezőgazdaságban mélyreható változásokat idézett elő. A háborús szükséglet kielégítésére a hadviselő államok a gazdaságosság szempontjának elhanyagolásával, minden eszközzel igyekeztek termelésüket fokozni. A főcél nem a jövedelmező termelés volt, hanem az, hogy bármilyen áron is, de kielégítsék a hadsereg szükségletét. Az európai gabonatermelés keretei kitágultak, és mihelyt a háborús károkat helyreállították, a termelés mennyisége is emelkedett. (A fenti statisztikában kimutatott 10,000.000 métermázsza csökkenés csupán látszólagos, ha figyelembe vesszük, hogy Oroszország 1930-ig csupán elhanyagolható mennyiséggel vesz részt a világtermelésben.)

Az európai államok előtt ekkor két lehetőség állt. Vagy fokozatosan visszatérnek a békegazdálkodásra és megnyitják határait az olcsó tengerentúli gabona előtt, vagy saját, drágábban termelő mezőgazdáikat vámokkal védik meg, és termelésük növelésével törekednek a gazdasági önellátásra. Az államok jórésze ez utóbbi utat választotta és ezzel megkezdődik

a gabonacsaták korszaka.

Az európai elzárkózás következtében a tengerentúli államok kénytelenek voltak termelésük mind nagyobb részét tartalékolni. (Ebben szerepet játszott az 1928. évi: katasztrofálisan nagy:, 1.320.000.000 métermázsás búzatermés is.) A négy vezető gabonatermelő állam látható búzakészleteit 1930-ban az alanti statisztika mutatja:

	Millió méter- mázsában	Az 1925—29. évi átlagos termés %-a
Argentína	10	15.1
Ausztrália	10.6	28.7
Kanada	32.3	27.6
USA	61.4	27.4

Ugyanebben az évben tért magához a Szovjetunió mezőgazdasága és az 1925-29. évek átlagában 3,100.000 métermázsza búza- és 2,900.000 métermázsza rozskivitel helyett 1930-ban 25,500.000 métermázsza búza-, illetve 11,800.000 métermázsza rozskivitellel jelentkezett a világpiacon.

A mezőgazdasági termékek piaci összeroppantak és a kirobanó ipari válsággal egyidejűen, de még nagyobb méretekben kibontakozott a mezőgazdasági termelés válsága. A válság méreteit mutatja a csikágói gabonaár alakulása, amely az 1929. év átlagos 123 centes színvonaláról 1932-ben 53 centre esett. De hasonlóképpen esett valamennyi mezőgazdasági tennék kiviteli ára is. (Az árak vizsgálatánál azért kell a szabad piacokon kialakuló, vámmentes *kiviteli* árat vizsgálnunk, mert a behozatali vámok országonként különböző árszínvonalat alakítottak ki.) 1936-ban, a válság csúcspontján, a fontosabb mezőgazdasági ter-

mékek árai 1929-hez viszonyítva a következő arányban estek: búza 53%, tengeri 67%, vaj 66%, kávé 73%, gyapot 62%, gyapjú 59%.

Az árak zuhanásának az elméleti közgazdaságtan tanítása szerint le kellett volna vezetniök a viszonylagos túlermelési válságot. A mezőgazdasági termékek világkereskedelmi forgalmának adatai azonban azt mutatják, hogy a válság nem csökkent.

*Fontosabb mezőgazdasági termékek világkereskedelmi forgalma
millió métermázsában:*

	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
Búza — — —	216.3	247.6	211.6	192.3	179.8	174.2	131.7	153
Rozs — — —	15.6	18.1	13.5	12.4	10.7	10.1	8	9.8
Tengeri — — —	82.2	122.5	108.3	84.1	84.7	95.8	106.8	105.7
Burgonya — — —	19.9	25	19.6	10.6	11.4	10.8	14.1	15
Cukor — — —	131.9	120.8	120.3	108.3	110.5	108.5	114	109.8
Kávé — — —	16.1	17.4	14.2	16.3	15.6	16.7	16.9	16.1

A nemzetközi forgalom csökkenésével és az értékesítési nehézségek fokozódásával a termelés csökkenése nem tartott lépést. Ha például megvizsgáljuk az élelmiszerek világtermelésének és világkereskedelmi forgalmának mutatószámait, az 1929. év adatait 100-nak véve, azt látjuk, hogy míg a válság mélypontján a világtermelés csupán 0.3%-kal csökkent, a világkereskedelmi forgalom visszaesése 14%. Ugyanebben «az időszakban a kivitelre váró világkészletek a következő arányban emelkedtek: búza 28%, rozs 2%, tengeri 52.5%, cukor 38%, kávé 26%, kakaó 41%.

A termelésnek a hanyatló árak és növekvő világkészletek ellenére is állandó színvonala több okra vezethető vissza:

1. A mezőgazdasági termelés eredménye jórészt a természeti tényezők alakulásától függ és így előre ki nem számítható.

2. A mezőgazdasági termelés kevésbé hajlékonyan alkalmazkodik a piaci viszonyok alakulásához, mint az ipari termelés. A kereslet csökkenésével a termelő nem csökkenti termelését, részint a terméseredmény előreláthatatlan volta miatt, részint azért, mert a termelés abbahagyása magát a vagyánállományt veszélyezteti. (Az ipari és mezőgazdasági termelés e különbségét természetesen nem szabad túl mereven értelmezni. Részint az ipar sem csökkenti azonnal termelését, ha a konjunktúra hanyatlík, sőt gyakran a termelési módszerek tökéletesítésével és így a termelés növelésével igyekezik kivédeni a konjunktúra kedvezőtlen alakulását. Másrészt a mezőgazdaság sem tarthatja fenn sokáig veszteséges üzemét, hacsak — mint erre később rámutatunk — az állam nem kárpótolja valamilyen formában termelési veszteségeiért.)

3. A mezőgazdasági termelésnek a válságévek alatt is állandó színvonala legfőképpen a gazdasági önellátási törekvések következménye. A háborúutáni években a középeurópai államok, majd Olaszország mind jobban igyekeztek élelmiszerellátásukat a külföldtől függetleníteni, így állt elő az a természetellenes helyzet, hogy míg a tengerentúli olcsó gabona a raktárakban halmozódott föl, az európai államok sorra vívják: gabonacsatáikat.

E csaták többnyire győzelemmel végződnek, de a győzelmek eredménye legalább is kétes értékű. Az olasz kormány óriási áldozatokkal csökkenti a gabonabehozatalt, de az olasz nép kény-

telén gabonaszükségletét a világszoci ár több mint két és fél-szeresen beszerezni. A csehszlovák kormány a gabonamonopólium révén majdnem tökéletes mezőgazdasági önellátást ér el, de a mezőgazdasági autarchia súlyosan érinti a cseh ipar kiviteli lehetőségeit, és egy csehszlovák szerző szerint: a Gabonamonopólium-Társaság nálunk azt a szerepet játssza, mint az áradások és járványok a Távol-Keleten. E példákat vég nélkül folytathatnák. A gabonacsaták gabonavilágháborúvá fejlődtek. A következőkben megkíséreljük a háború különböző módszereinek és eseményeinek ismertetését.

Védekező háború

A gabonaháború kezdeti állapotában a kormányok a háború-előtti évek gazdaságpolitikájának szokásos eszközeit, a védővámot alkalmazták. A *védővámok* azonban, mint a vámtételeknek az általános vámháború kiélesedését megelőző 1928. évtől a vámháború csúcspontját jelző 1935. évig való emelkedése mutatja, *tiltó*-vámokká alakultak. (A legtöbb kormány ezenkívül behozatali tilalmakkal és a forgatom kontingentálásával is akadályozta a nemzetközi árucserét.)

*Élelmiszer vámok alakulása 1928-35. évben, méter mázsánként svájci aranyfrankban:**

	Búza		Emelkedés %-ban	Búzaliszt		Emelkedés %-ban
	1928	1935		1928	1935	
Németország — —	6.17	13.89	125	14.20	73.89	420
Ausztria — — —	— .26	16.80	6350	1.78	37.27	1994
Franciaország —	7.11	16.24	128	12.18	25.99	111
Olaszország — —	7.50	19.78	164	11.50	30.34	163
Csehszlovákia —	4.61	9.60	108	10.75	23.99	123

	Rozs		Emelkedés %-ban	Rozsliszt		Emelkedés %-ban
	1928	1935		1928	1935	
Németország — —	6.17	24.70	300	14.20	73.89	420
Ausztria — — —	— .26	9.45	3535	1.78	37.27	1994
Franciaország —	3.05	7.11	133	6.09	16.24	167
Olaszország — —	4.50	9.63	114	6.50	13.43	166
Csehszlovákia —	5.83	10.49	80	10.75	23.99	123

	Sertéshús		Emelkedés %-ban	Zsír		Emelkedés % ban
	1928	1935		1928	1935	
Németország — —	39.52	123.50	213	7.41	49.40	567
Ausztria — — —	12.60	27.30	117	3.99	31.50	689
Franciaország —	18.27	76.12	316	—**	—	—
Olaszország — —	7.50	52.76	604	8.—	39.57	395
Csehszlovákia —	25.34	52.21	106	23.03	38.39	67

E mindeddig ismeretlen magasságú vámok teljesen megszűntették a világszoci árát és világszoci árát és a mezőgazdasági termékek árát országoként más színvonalon tartották. Ez árkülönbségek nagyságát mutatja, hogy Argentína, Kanada és az Egyesült

* A fontosabb európai országok közül Anglia és Belgium csak 1935-ben, illetve 1933-ban kezdtek búzavámokat kivetni. E vámok azonban, éppen úgy, mint a 60 centime-os svájci búzavám, pénzügyi vámok voltak. Céljuk nem a belföldi termelés védelme, hanem a kincstári bevételek növelése.

** Franciaország csak 1930-ban vetett ki 1522 svájci frank vámot az addig vámentes zabbehozatalra.

Államok átlagos búzaárát 100-nak véve, Németország, Ausztria, Franciaország és Olaszország átlagos búzaára 1938-ban 217. A legalacsonyabb (kanadai) és legmagasabb (olaszországi) búzaár aránya 1: 2.7. A védővám áremelő hatását leginkább akkor látjuk, ha a védővámos Németország és Olaszország átlagos búzaárát a gabonavámnélküli (illetve minimális vámtételű), de szintén behozatalra szoruló Anglia és Belgium átlagos búzaárával egybevetjük: íá két első ország búzaára 170%-kal magasabb, mint a két utóbbié.

A vámfalak mögött növekszik a mezőgazdasági termelés — és a mezőgazdasági termékek ára. A magas vámok a külföldi versenyt teljesen megszűntették és a kormányok által biztosított magas árszínvonal, vagy a termelők közvetlen segélyezése lehetővé teszi olyan területek megművelését is, amelyekben a termelés szabad nemzetközi árucseré mellett nem fizetődnek ki.* (E termeléstöbblet terhét vagy a fogyasztó viseli a magas árak formájában, vagy a termelési segélyeket végeredményben fizető adózó.)

A vámfalak árnyékában

A gazdasági szabadság és egyenlő polgári jogok elvét hangoztató úgynevezett liberális állam a válságévek folyamán mindinkább eljutott a magánmonopólium törvényes biztosításáig. A magas mezőgazdasági vámok a fogyasztót éppen a legegyszerűbb szükségletek kielégítése tekintetében kiszolgáltatottá tették a monopóliumhelyzetet élvező termelőknek. A vámvédelem fokozása azonban csak az első lépés volt a magánmonopóliumok rendszerének kiépítése felé, amelyet — mint látni fogjuk — mind újabb lépések követtek.

Olaszország volt az első európai állam, amely céltudatosan törekedett a mezőgazdasági önellátásra. Az 1925. évben megindult „búzacsata” teljes győzelemmel végződött: a búzabehozatal a minimumra csökkent. A „battaglia del grano”-t hamarosan követi a „battaglia zootechnica” (állattenyésztési csata). A búzacsata vámmelével indult. Ennek következtében az olasz búzaárak hamarosan a világpiacon ár több mint két és félszeresére emelkedtek. A vámvédelem azonban még nem növelte a termelést a kívánt mértékben. A gabonacsata vezérkara tehát megindította a talajjavítási háborút, hogy a még mindig szükséges búzabehozatalt újabb, búzatermelésre idáig alkalmatlan területek művelés alá vételével megszüntessék. (E talajjavítás költségei egyes becslések szerint katasztrális holdanként 1000 pengőre, tehát körülbelül két katasztrális hold közepes minőségű magyarországi föld vételárára rúgnak.) A búzakereskedelmet állami monopolisztikus szervezet bonyolítja le, és az állam biztosítja a termelőknek a magas termelési költségeknek megfelelő magas átvételi árat. E háború győztesei az olasz búzatermelők; vesztesei a fogyasztókon kívül az olasz kiviteli termelési ágak, amelyek érzik a behozat-

* A magyar földbirtokpolitikai és mezőgazdasági szakirodalomban gyakran vetik össze a magyar és német terméseredményeket. Ennek az összehasonlításnak azonban nincs reális állapja. Németország ugyanis védővámos importállam, amelynek magas belföldi árai lehetővé teszik a másutt nem kifizetődő nagy mezőgazdasági tőkebefektetéseket és így a terméseredmények növelését. E tokok kamatozását azonban a fogyasztók aránytalanul nagy megterhelése biztosítja.

tal megszorítása következtében beálló kiviteli nehézségeket. Az olasz kormány vállalta e következmények enyhítését és a gabonacsata áldozatainak egy részét, a kender-, olajbogyó- és szőlőtermelőket kiviteli jutalmakkal támogatja. Olaszország megkísérli egy olyan rendszer fölépítését, amelyben mindenki valamilyen segélyt élvez másvalaki terhére.

Németország 1925-ben kezdi meg a mezőgazdaság vámvédelmét. Ennek megfelelően a mezőgazdasági termelés emelkedik, de a jóvátételi terhekkal súlyosított német válság a mezőgazdaságra is kiterjed. A Harmadik Birodalom kiadja a jelszót: „a parasztot meg kell menteni”. Már 1933 szeptemberében a gabonakereskedelem állami monopolizálásával akarják biztosítani a mezőgazdaság jövedelmezőségét. A következő évben a monopóliumot kiterjesztik a legtöbb gazdasági termékre, egyszersmind erősebben érvényesítik a mezőgazdaság állami irányítását. A német államháztartás nagy szükségletei azonban megfordítják a beavatkozás irányát. A monopolisztikus állami szervezetek eredeti bevallott célja a méltányos termelői ár biztosítása volt. A lassanként kényszergazdálkodásra áttérő német rendszer árpolitikája azonban mindinkább abban az irányban halad, hogy az állam, mint egyetlen vásárló és monopolisztikus eladó, a maximális hasznot biztosítsa magának.

Franciaország mezőgazdasági válsága és a válság megoldására irányuló kísérletei más természetűek, mint a fentebbi államokéi. Itt nem a mezőgazdasági termelés növeléséről, hanem a termésfölösleg értékesítéséről volt szó. A búza Franciaország mezőgazdasági főterméke és a búza árának hanyatlása súlyosan érintette a francia parasztságot. A védővám nem bizonyult elég hatályos eszköznek. Felhasználták tehát a kormányzati árszabályozás valamennyi eszközét. Meghatározták a legkisebb búzaárat. Az eredmény az volt, hogy a legálisan, minimális áron el nem adható készleteket a termelők feketén értékesítették. Egyszersmind a biztosított búzaár arra indította a termelőket, hogy a búza vetésterületét növeljék és így mind nehezebbé vált a megszabott árak betartása. Hasonló eredménnyel járt a búzakészletek egy részének kötelező denaturálása és a kiviteli jutalmak rendszere. Az egymást követő és egyaránt sikertelen árszabályozási kísérletek végül az állami gabonamonopólium bevezetésével végződtek, anélkül azonban, hogy akár a viszonylagos túltermelést csökkentették, akár a termelők kívánságait kielégítették volna.

Anglia, a szabadkereskedelem klasszikus országa, a háború alatt szintén áttért az állami beavatkozás rendszerére. A hadigazdálkodás és protekcionizmus összefüggését legvilágosabban Anglia példája mutatja. A háború alatt a hadi élelmiszerellátás kielégítésére nagy területeket vettek mezőgazdasági művelés alá. (A hadigazdálkodás méreteit mutatja, hogy az utolsó háborús év búza-vetésterülete 1932-re 50%-kai csökkent.) Minthogy Anglia a mezőgazdaság szempontjából inkább piacként, mint térmérőként jön számításba, érthető, hogy az angol gazdaságpolitika védővámok helyett termelési segélyekkel igyekezett fenntartani mezőgazdaságának jövedelmezőségét. 1931-ben azonban Anglia is megkezdte a védővámrendszer kiépítését. Az ottawai egyezmény Angliát gazdaságilag közelebb hozza a domíniumokhoz és így meg-

akadályozza, hogy a védővámok következményei Angliában is a szokásos módon és mértékben jelentkezzenek. Az angol védővámok és az ottawai egyezmény inkább Anglia régi élelmiszer-szállítóit, Dániát, Hollandiát és a balti államokat érintette súlyosan. Ez államok Anglia felé irányuló kivitele lényegesen csökkent és fölöslegeik értékesítését a mindenütt erősödő önellátási törekvések megnehezítették.

Európa többi állama szintén állami támogatással próbálta mezőgazdasági termelését fejleszteni, vagy lábraállítani. Vámokkal, behozatali tilalmakkal, monopóliumokkal, termelési segélyekkel és kiviteli jutalmakkal támogatták a termelőket. E rendszabályok néha képtelenül bonyolult helyzetet teremtettek, így például Dániában a takarmánybehozatalra kivetett vámbevételekből az állatkivitel támogatását szolgáló alapot létesítettek. E különös rendszer — amelyhez hasonló példákat más államokban is találunk — tulajdonképpen úgy működik, hogy az állattenyésztő a takarmány behozatal alkalmával befizetett vámösszeget az állatkivitelnél, a kezelési költségekkel csökkentve, visszakapja.

Mind e kétségbeesett és eredménytelen kísérlet érthetővé teszi, hogy 1938-ban egy közgazdasági világlapnak a mezőgazdasági helyzettel foglalkozó cikke a következőkép végződik: A kormányzati beavatkozások legjobb esetben múltó eredménnyel járnak. Az igazi segítséget csupán a gyengébb világterméstől, politikai zavaroktól és háborús feszültségektől várhatjuk, amelyek a termésfölöslegeket megszüntetik: Ha Európában, ahol a mezőgazdasági termelés aránylag kisebbmértű, ilyen kétségbeesetten hívják segítségül a sáska járást, jégverést, felfordulást és háborút, érthető, hogy a bőség elleni harc ugyanúgy folyt

a vámfalak másik oldalán

Argentína, Ausztrália és Kanada aránylag könnyen viselték a mezőgazdasági válság következményeit. Kivitelük ugyan erősen visszaesett és az árzuhanások is érzékenyen érintették termelőiket, de a lakossághoz viszonyított aránylag nagy területük és kedvező termelési feltételeik megkönnyítették helyzetüket. Mindhárom állam kivitelét állami szervek intézik. A termelés állami segélyezésével és árminimálással párhuzamosan a termelés minőségi javítását is előírták. Ausztrália és Kanada a termelési és kiviteli jutalmakat közvetlenül az állampénztárból fizeti; Argentína bevezette a kötött devizagazdálkodást és az importdevizák után felszámított 12.5%-os felárból támogatja a termelőket. E rendszabályok ugyan tulajdonképpen azt jelentik, hogy a termelők kölcsönösen támogatják egymást, illetve behozatalukat drágábban fedezik és e többlet egy részét támogatásként visszakapják: így a válság megoldását vajmi kevéssé segítik elő. A termelés minőségi javítása — és a két domíniumban az ottawai egyezmény — azonban hozzájárult a válság enyhüléséhez.

Az *Egyesült Államok* válságpolitikája, ha nem is elvi alapjaiban, de méreteiben egyedülálló. A védővámok, termelési kölcsönök, állami intervenciók vásárlások nem tudták megállítani a mezőgazdasági termékek árzuhanását, sőt éppen a kedvezményekkel a termelés emelkedését és így közvetve az árak további esését mozdították elő.

Roosevelt más módszerekkel kísérte meg a mezőgazdaság alátámasztását. A dollár leérték ölesével könnyített a gazdák adósságtérhein, majd a vetésterületek kártalanítás melletti korlátozásával igyekezett a termésfölöslegeket levezetni. (E munkájában segíti két év katasztrofálisan rossz termése is.) Óriási anyagi eszközöket mozgósít a nem-termelési jutalmak fizetésére. Három év alatt a tengeri vetésterületét sikerül 14%-kal, a sertésállományt 37%-kal csökkentenie. E:corn-hog: (kukorica-sertés) terv pénzügyi alátámasztása 350,000.000 dollárt emészt föl. A búza-vetésterület csökkentéséért három év alatt 316,000.000 dollárt, a a gyapot nem termeléséért két év alatt 290,000.000 dollárt fizet ki az Egyesült Államok kormánya.

Roosevelt mezőgazdasági programja (Agricultural Adjustment Act.—A. A. A.) a közterheket és élelmiszerárakat egyidejűleg emelte és így a belső piac gyengülése folytán tartós eredményre nem számíthatott. A válság enyhülését sokkal nagyobb mértékben szolgálta, hogy az Egyesült Államok 1934-től kezdve fokozatosan felhagy mereven elzárkózó vámpolitikájával és a vámtételek leszállításával¹ mind erősebben bekapcsolódik a nemzetközi munkamegosztásba.

A mezőgazdasági válság tanulságai

A mezőgazdasági válság során két ellentétes gazdaságpolitikai irányzat alakult ki:

1. *A termelés állami segítséggel való emelése.* (Jellegzetes példái Németország és Olaszország.)

2. *A termelés állami segítséggel való csökkentése.* (Franciaország, Egyesült Államok.)

Az első irányzat eszköze a közösség terhére egyeseknek adott monopólium. Kitzűzött célját csupán a fogyasztók megterhelésével érheti el és a fogyasztó sokszoros áldozata biztosítja a termelő profitját. (Például az *olasz* fogyasztó 170%-kai drágábban fizeti a búzát, hogy a drágán termelő olasz birtokos 5—10%-ös hasznát biztosítsa.) A magánmonopóliumok rendszere (mint ezt a német események vagy a magyar ipari szeszgyárak államosítása mutatják) gyakran *ia kisajátítók* állami *kisajátítása*, az államkapitalizmus felé vezet.

A második irányzat eredményei hasonlóan kétes értékűek. A nem-termelés állami segélyezése a fogyasztóképeséget gyengíti és így szükségszerűen újabb viszonylagos túltermelést idéz elő. Az egyes országok termelési fölöslegeit csupán a gazdasági elzárkózás enyhülése vezetheti le.

Gondolkodó emberek azonban tudják, hogy a termelési válságok a társadalom szerkezeti hibáinak következményei és így végleges megszüntetésük csupán olyan új társadalmi rendszertől várható, amely egyesek hasznát nem mások kárára akarja biztosítani, amelyben a bőség nem istencsapás és a szabadító Szent György lovat a közzgazdászok nem az apokalipszis lovasainak képében várják.

Forrponton a nyersanyagkérdés

ÍRTA TOLNAI GYÖRGY

Minden egyébnél időszerűbb ma, a háború és a gazdasági letérés első évében a nyersanyagok körül csoportosuló problémakör. Jelentősége úgy megnövekedett, ahogy — mélységben és terjedelemben — még soha a történelem folyamán. De legalább ilyen bonyolulttá is lett.

Fejlett ipari országok feldolgozásra szolgáló nyersanyagok nélkül; világrésznyi területek eladhatatlan mezőgazdasági termékekkel; élelmiszerhiány az egyik oldalon és iparcikkhiány a másikon — ez az 1939-es év világgazdasági panorámája. Ebben a körforgásban fontos fogaskerek a nyersanyag s fontos hajtóerő annak bősége vagy hiánya az egyes országok gazdaságában. S az is nyilvánvaló, hogy nem egészséges, a világgazdaság egységes fejlődést előmozdító hajtóerő ez — ahogy következménye: a háború bizonyítja.

A nyersanyag azonban nemcsak szükséges cikk, hanem értékes áru is. Magas áraitól, akár termeléskorlátozás, akár nagy tömegei megsemmisítése által, gondoskodnak a fölöttük rendelkező nagy nemzetközi kartellek. Ilyen bizottságok: ellenőrzik a tizenöt legfontosabb nyersanyag termelését és forgalmát s fölözik le közvetítői hasznukat abból. Az ólom, ón, nikkel, kaucsuk, petróleum, cukor stb. olyan anyagok, melyeket érdemes „ellenőrizni”.

A nyersanyag körül folyó táncban azonban nemcsak a tőkésosztály az érdekelt fél; a dolgozókat — bár más oldalról — szintén közelről érinti a nyersanyagkérdés. Mert egyrészt a termelés folyamatos vagy megzavart menetét jelenti s ezzel a munkát vagy a munkanélküliség nyomorát, másrészt mert a termelési költségek csökkentését vagy emelését hozza, ami a munkabérek alakulását dönti el. A munkásosztálynak, mely a gazdasági és politikai válságnak elsőszámú szenvedő részese, érdeke elsősorban, hogy a nyersanyagkérdés a háború befejeztével megoldásra találjon éspedig az eljövendő fejlődés reményében oly módon, mely becsületesen és okosan hidalja át a különböző csoportok ellentéteit.

Nyersanyagpiacok és — tanulságok

Az 1938-39-es esztendő bizalmatlansággal fertőzött légköre mindenre inkább vallott, mint békére. Titkos, de annál mélyebben szántó gazdasági háború nyomta rá bélyegét ezekre az évekre s a szeptember elején kitörő — most már politikai — háború nem változást hozott, hanem csak a jelenségek fokozását. A világgazdaság forgalma tovább zsugorodott, a termelés mennyisége tovább csökkent — szerves folytatásaként a válságnak. A háború azonban mégis hozott valami újat: annak az igazolását, hogy a világgazdaság szétbomlása, az önellátás és a tőkeérdekeltségök önzése nem alkalmas az emberiség érdekeinek megóvására.

a következőkben ismerünk meg, nemcsak erre a tényre mutatnak

rá, hanem azokra az erőkre is, melyek a mai állapotokat létrehozták és melyek alkalmasak egy új, jobb elrendeződés biztosítására.

Nyersvas és acél: út az imperializmus felé

A leniek általában, de elsősorban a vas az a nyersanyag, mely az utóbbi kétezer esztendőben, különösen azonban napjainkban az ipar gerincét alkotja. Elég annyi a fontosságáról: a termelő- és szállítóeszközök nyersanyagát szolgáltatja. Az ipari nagyhatalmak súlyát éppen ezért az általuk termelt nyersvas és acél mennyiségén mérik le elsősorban, bár önmagukban a többi, termeléshez szükséges nyersanyag nélkül ezek sem jelentenek túlságosan sokat.

Nyilvánvaló azonban, hogyha a nyersvas- és acéltermelés mennyisége az egyes államok ipari fejlettségének hőmérőjeként szerepel, akkor a legtöbbet termelők lesznek azok, melyeket elsősorban érint a nyersanyagok fölött való rendelkezés mértéke. A vastermelés élen járó országok történelme valóban a nyersanyagok megszerzése vagy biztosítása céljából a hatalmi politika irányvonalában fekszik.

Statisztikai adatok szerint a világprodukciónak 80—85%-át hat állam vasipara hozza létre: mind a hat politikai vonatkozásban is nagyhatalom. Termelésük nagyságát és sorrendjét itt közöljük a föllendülés (1937) évéből:

	Nyersvas millió tonnában	A világterm. %-ában	Acél millió tonnában	A világterm. %-ában
USA	37.2	35.8	50.3	37
Németország (Ausztriával)	16.3	15.7	20.3	14.9
USSR	14.5	13.9	17.8	13.1
Nagy-Britannia	8.6	8.3	13.2	9.7
Franciaország	7.9	7.6	7.9	5.8
Japán	3.3	3.2	6.0	4.4
Világtermelés	104.2	100	135.9	100

Jellemző, hogy a gazdasági válság; kitörésével a fenti államok közül öt máris háborúba keveredett, míg a hatodik — USA — egyelőre csak gazdasági háborút folytat. A világpolitika három háborús gócéban azonban mindegyik közvetlenül érdekelt fél.

Ha összehasonlítjuk az egyes államoknak a világtermelésből fent közölt részesedését a vasércnek fölött való rendelkezésének mértékével, megvilágosodik az az állapot, mely a nyersanyagpiacok bomlásával a háborús krízisek egyik előidézője volt. Az USA, Nagy-Britannia s Szovjet-Oroszország, de különösen Franciaország vasérckitermelése bőségesen fedezi az ipara által támasztott szükségletet, míg Németország és Japán ércszegény országok. A Német Birodalom 1937-ben a vasipari világprodukciónak 15%-át adta, míg a világ vasérctermelésének 3%-a, a japán vasipar 3.5%-a mellett a vasércnek csupán 1.5%-a fölött rendelkezik. S ha nem is fogadhatók el természetesen és törvényszerűnek a jóllakott és proletármézetek közötti ellentétek, hiszen megegyezősnek — különösen harmadik rovására — elvi akadálya nincs, mégis az imperialista hatalmak között háborúvá fajuló érdekösszeütközések könnyen előfordulhatnak. Ilyen háború a ma folyó nyugateurópai is. S ebben a háborúban, mely — sok egyebek

között — a vasért is folyik, ez a nyersanyag jelentőségének minden súlyával maga is résztvesz.

A nyugati hatalmak: Anglia és Franciaország háborús vas- és acéltermelése — az 1938-as 20%-os csökkenést behozva — az év eleje óta rohamosan növekszik. Ez különösen Angliára áll, mely már márciusban elérte az 1937-es fölendülés maximumát, midőn 1.2 millió tonna acélt produkált. Az acéltermelés növekvő adatai természetesen a fegyverkezési cikkek tömegeiből adódnak: a szárazföldi, légi és tengeri haderő fölszerelési cikkeiből. A velük szemben álló Németország, mely a maga vas- és acéltermelését a lehető maximumig felfokozta, ércszükségletét nagyrészt külföldi — a háború előtt főleg francia — származású vasércel fedezte, a legutolsó évben 8.11-ről 9.70 millió tonnára emelte vasércbehozatalát. A háború megindításával, a négyéves terv: felfokozott igényeire beállított termelés csupán a semlegesekre s főleg a svéd szállításokra támaszkodik. Az ércszükségletnek ez a — egyelőre — hiányos pótlása és a széntermelés csökkenése miatt a német vasipar produktivitása nem képes a kívánalmaknak 100%-ig megfelelni.

A távolkeleti háború következtében Japán az Egyesült Államokkal kerül szembe. Az amerikai-japán kereskedelmi kapcsolatok kilátásban lévő megszakadása a japán nehézipar nyersanyag-ellátását veszélyezteti. Az amerikai vaskivitel — mely 1939 első felében 1087.1 ezer tonna volt —, de különösen az ócskavasexport — 1939 első hat hónapjában 2136.7 ezer tonnára rúgott — legnagyobb vásárlója Japán volt s az USA gazdasági elzárkózása a termelés folyamatosságát fenyegeti.

Ahogy elfordul az Egyesült Államok Kelet-Ázsiától, úgy közeledik Nyugat-Európa felé. Ez kétségtelenül jobb üzlet. Az 1938-as óriási letörést — vastermelésében 49, acéltermelésében 44%-os volt az 1937-es adatokhoz képest — a háborús konjunktúra prosperitása váltotta föl. Az acélipar kapacitását 1939 májusában csak 47%-ban használta ki, de a termelés növekedése már abban az időben is 60, illetve 70%-os volt.

A szén: béke és háború a közgazdaságban

A kőszén- és barnaszénkitermelés irányzata az utóbbi években az általános irányzatnak megfelelően — s eltekintve az 1938-as visszaeséstől — emelkedő volt. A világtermelés eredménye kőszénből 1937-ben 1198.8, 1938-ban 1102 millió tonna, barnaszénből 37-ben 226.8, 1938-ban 236.4 millió tonna volt. A kőszénkitermelés csökkenése az USA 97 millió tonnás kőszénkieséséből, a barnaszéntermelés fokozódása a német több termelésből származik.

A termelésnek és forgalomnak ez a rendkívül fontos fűtőanyaga meglehetősen egyenletes megoszlást mutat az ipari országok területei közt. A kőszén 23 országban a világtermelés 92%-át, a kevésbé értékes barnaszén pedig 9 országban a világtermelés 97%-át adja. Ez az oka annak, hogy a szén általánosságban kevésbé problematikus nyersanyag az ipari országok szemében.

Kétségtelen azonban, hogy a világforgalom csökkenése és az ennek betetőzéseként föllépő háború ezt az aránylag egyszerű kérdést is komplikáltabbá, nehezebben kezelhetővé tette.

Az az egyensúlyi állapot, mely a szénellátás terén Európában a háború előtt fennállott, szeptember óta tökéletesen felborult. A nemzetközi munkamegosztás legegyszerűbb ténye, a nyersanyagok nemzetközi cseréje éppen a szénél funkcionált legjobban. Az európai hatalmak közül Anglia, Németország és Szovjet-Oroszország saját ipara ellátásán kívül exportra is termelt szenet, míg Franciaország és Olaszország stb. importálni volt kénytelen.

Franciaország egész évi széntermelése 44.3 millió tonna kőszén és egy millió tonna barnaszén, mely a magas fokon iparosodott ország szükségletének csak töredékét teszi ki. Az így fennálló hiányt a legutóbbi időkig — vasérc ellenében — Németországból pótolta. A háború ezt a jól bevált csererendszert is megszüntette és Franciaországnak új szénellátó terület után kellett néznie. A szeptember végén kötött francia-belga megállapodás szerint Franciaország 20 millió tonna belga kokszot kap. Ez azonban még mindig nem elégséges s nyitva hagyja a kérdést: a meglehetősen drága és bizonytalan angliai szállítások képesek lesznek-e pótolni a hiányokat?

A másik háborús hatalomnak, a szénexportőr Németországnak is megvan a maga szénkérdése. 1939 első felének kőszéntermelése 94.1, barnaszéntermelése 105.8 millió tonna volt. Ez egész évre átszámítva 188.1, illetve 211.6 millió tonna széntermelést jelentene. A háború megindulásával azonban jelentős csökkenéssel kell számolni több okból is. A saarvidéki bányák — amelyeknek nagy része közvetlenül a fronton van — termelésének nagy része elvész a gazdálkodás számára, mely évi 14.4 millió tonna kiesést jelent. Az új pótlanyagok gyártása: a gázé, villanyáramé és elsősorban a szénolajé, nagytömegű — eddig más célokra használt — szenet fogyaszt el. S mindemellett a háborús és hátrányos körülmények következtében a termelés csökkenésével is számolni kell. A szénkiesés eddig is oly nagy volt, hogy a német szénexport — melyre, ahogy a többi kivitelre is, külföldi nyersanyagok beszerzése céljából igen nagy szükség van — egy év alatt 10 millió tonnával — 49.6 millióról 39.2 millió tonnára — csökkent. S ezzel a középeurópai és olaszországi szénellátás is veszélyeztetve van.

Franciaország, Németország és a többi államok szénkérdése — olyan probléma, melyről a normális forgalom mellett szó nem lehetett — a háború első hónapjában megszületett. S valószínű, más nyersanyagkérdéseket is hozott magával ez a háború: erről az alantiek is meggyőző példákat adnak.

Kőolaj: a kartell és a nyersanyag

Az Amerikai Egyesült Államok petróleumtermelő déli államai a július-augusztus hónapokban „sztrájkba” léptek. Az „Államközi Olajbizottság” Oklahoma-Cityben tartott ülésén négy állam — Texas, Oklahoma, Kansas és Új-Mexikó — küldöttei elhatározták, hogy az árak feltornászása céljából 15 napra lecsökkentik a petróleumkitermelést. Hamarosan csatlakoztak a mozgalmhoz Louisiana és Arkansas is. A hat állam együttvéve 80%-át produkálja az USA kőolajtermelésének és felét az egész világ hozamának.

Miután a petróleumot a newyorki tőzsdén hosszú idő óta

16% centért veszik gallononként, nyilvánvaló, hogy a hat állam mozgalma a háborús készülődések hatására jött létre. A jelenség nagyon is hasonló a Nemzetközi Ónbizottság, vagy a Nemzetközi Kaucsukbizottság stb. működéséhez; az első 1938 végén a terme; lésnek csupán 35%-át, a másik 45%-át engedte piacra jutni. Ami Braziliában a kávé tengerbe öntése és Kanadában a búzával való tüzelés, az az USA-ban a kőolaj kutak betömése, az árak felnyomása céljából.

Az északamerikai legnagyobb olajvállalat, a Vacuum Oil Co. 1937-ben, a háborús válság megindulásakor 56,808.000 dollár tiszta nyereséget mutat ki, mely összeg 1938-ban — a májusban kiadott mérlegadatok szerint — 40,107.000 dollárra csökkent. Az új intézkedések a nyereségeiket magasabbra akarják feltornászni az 1937-es évben elértnél is. S miután közben a háború is segítségükre sietett, ez valóban könnyen bekövetkezhet. Egy azonban bizonyos: az Államközi Olajbizottság ereje és súlya az „egységben az erő” elv alapján hamarosan meg fog növekedni.

A nyersanyagoknak a termelés csökkentése és a termeivények megsemmisítése árán való megdrágítása minden esetben eredményes árpolitikának bizonyult, de sohasem mutatkozott a fogyasztók érdekeivel azonosnak. A kartellek működése súlyos kára a világgazdaságnak, a termelésnek és a forgalomnak egyaránt. Ha csupán az öt világrész rohamosan növekvő autóparkjára gondolunk — 1935-ben 37.5, 1937-ben pedig 43.1 millió automobilt foglalt magába — elképzelhetetlen kárt jelent a termeivények szándékos csöklentése.

A háború tovább fokozta a kőolaj jelentőségét, mely a repülőgépek, tankok, motoros szállítóeszközök meghajtásának szinte egyedüli nyersanyaga. S a háborús olajszükséglet kétszerezése tehető a békeszükségletnek.

Az ásványolaj legfőbb szállítója az USA, mely évi 173 millió tonna termékével a világprodukciónak 62.5%-át adja. A világ második termelője Szovjet-Oroszország 10.1 s rögtön utána Venezuela következik 10.0% -aval a világtermelésnek.

A nyugati háborús hatalmak az amerikai szállítások, de elsősorban is az angol petróleumérdekeltiségek — Kanada, Irak, Irán, Brit-India és Egyiptom — termeivényeinek segítségével biztosítottak mondhatják petróleumszükségleteiket.

Németország kőolajtermelése a félmillió tonna alatt van: évi 453 ezer tonna, mellyel szemben háborús szükséglete 10-15 millió. Ezt az óriási mennyiséget külföldről importálni a német tengerpart blokádja miatt nem lehet s ezért a szükséglet pótlására az utolsó lehetőséget kell igénybevenni: a pótanyagot. A békében szükséges 5 millió tonnából 2 milliót eddig is pótanyaggal — a barnaszénből előállított szénolajjal — helyettesített a német ipar. A háború megindulásával a szénolajtermelés 3—4-szeresére való iokozását tervezik Németországban. Az eddigi eredmények alapján azonban a szénolajra való teljes berendezkedés nehezen képzelhető el.

De ha ez az igyekezet 100 százalékos eredményt nem is hoz, mégis nagybani termelését jelenti egy olyan új pótanyag, mely megfelelő időben az olaj érdekeltiségeknek nehezen legyőzhető ellenfele lehet.

Gyapjú és gyapot: az állam és a nyersanyag

A textíliák iránti lecsökkent kereslet a nyersanyagpiacok kis forgalmán tükröződik vissza. A gyapjúk közül csupán a keresztezett fajtájúak iránt mutatkozott nagyobb érdeklődés, viszont merinóiban alig van forgalom. A durvább fajta keresztezett gyapjú ugyanis a katonai szövetek gyártására szolgál, s mint ilyen, elsőrendű hadiipari nyersanyag.

A merinói gyapjúval együtt legfontosabb termelőterülete, Ausztrália is háttérbe szorult; a keresztezett gyapjak elsősorban Újzéländből és Dél-Afrikából származnak. Az ebből az okból előálló forgalomkiesés olyan érzékenyen érinti az ausztráliai gyapjútermelőket, hogy: nemzeti tanács: -uk Sidney ben tartott legutóbbi ülésén kormánytámogatást kértek az értékesítés veszteségeinek ellensúlyozására. A számítások szerint a kért prémia — mely az 1 shilling alatt eladott gyapjút libránként 1 pennyvel kárpótolja — az államháztartást évente kb. 3.25 millió fonttal terhelné meg. Az így kiadott összegek azonban — támasztják alá kérésüket a gyapjútermelők — bőségesen visszatérülnek a növekvő fogyasztás által.

Amíg a gyapjúfogyasztásban — bizonyos fajtákban — föllendülés tapasztalható, addig a gyapoté csak a legutóbbi időben s jóval kisebb mértékben indult meg. Az USA, mely a világ gyapottermelésének több mint felét produkálja, s amely főleg kivitelre számít, van a gyapottermelésben elsősorban is érdekelve. A világfogyasztás az utóbbi három évben elég hátrányosan alakult: 1936/37-bei — augusztustól júliusig — 30.689, 1937/38-ban 27.712 és 1938/39-ben 28.465 ezer bála volt. Ebből az USA-gyapot kedvezőtlenül részesedett, ami a megmaradt, eladhatatlan készletek megoszlásából nyilvánvaló:

	gyapot 1000 bálában		
	USA	Egyéb	Együtt
1937-ben ————	6.235	7.531	13.786
1938-ban ————	13.712	8.736	22.448
1939-ben ————	14.150	7.802	21.952

Az eladhatatlan gyapottömegek 1937-ről 38-ra csaknem megkétszereződtek s az USA gyapotrészesedése ebből az emelkedésből majd 100 százalék violt. Az Egyesült Államok kormánya hamar rátért a prémia-rendszerre — mely a gyapjú körül most van csak kialakulóban —, de az első lépésnél tovább is ment: a vásárlóra nem találó gyapottömegeket meghatározott áron átveszi s azt maga igyekszik értékesíteni. A gyapotpiacoknak az utóbbi években bekövetkezett eseménytelensége általánossá és rendszeressé tette az állami gyapotvásárlásokat és ma szinte monopolisztikusan az állami bevásárlószervek veszik át a gyapottermést, ahogy — mint látni fogjuk — a búzatermést is.

Kaucsuk: a kartell és az állam

A világ gumifogyasztása szinte kizárólag az angol: ellenőrzés: alatt álló hátsóindiai és a maláji szigetektől származó kaucsuktermelésre támaszkodik. A világtermelésnek — az utolsó évben 1.5 millió tonna volt — 65%-át szolgáltatják ezek a terü-

letek. A többi, francia, amerikai, brazil stb. kezekben lévők rgyen-
krnt csupán 1-4%-át adják a világtermelésnek.

Az a monopolisztikus helyzet, melyben Anglia a kaucsuk-
termelés szempontjából áll, jelentős előnyöket biztosíthat szá-
mára a vásárló államokkal szemben. Az év közepén olyan meg-
induló nemzetközi tárgyalásról terjedtek el hírek, melyek ezeket
a lehetőségeket valóra váltotta volna. Nagybritannia és az Ame-
rikai Egyesült Államok csereegyezményről tárgyaltak, mely sze-
rint angol kaucsuk és ón ellenében — ez utóbbi termelésében is
vezetőszeret vizs a világbirodalom — amerikai búzát, de első-
sorban is gyapotot szállítanak. Anglia textiliparának több mint
fele az USA-ból származó gyapotot dolgoz fel s ez alkalommal
lehetőség adódott volna, hogy e fontos anyaggal kedvező föltéte-
lek mellett elláthassa magát. Amerika és Anglia részéről nem volt
akadálya a megállapodásnak, de annál inkább volt a harmadik
hatalmak: a kartellek részéről. A tárgyalások megindulásának
hírere és a nagy vásárlások reményében a Nemzetközi Kaucsuk-
és Ónbizottságok áremelkedéseket erőszakoltak ki. Az egyezmény
ezeknek a mesterkedésekkiek következményeként természetesen
meghiúsult.

A háború a forgalom s vele a nyereség emelkedésének újabb
lehetőségét hozta. A termelés a nyilvánvalóan növekvő szükség-
letekre való tekintettel állandóan fokozódik: a maláji területek
a szeptember havi 45.000-ról októberre 70.839 tonnára emelték a
termelést. A háborús hatalmak vásárlási részesedése a világfor-
galomból ez év első felében 50%, a harmadik negyedben 60% és
az október és november hónapokban 75% volt.

Búza: a nyersanyagkonferenciák főszereplője

A mezőgazdasági nyersanyagok legfontosabbikának az a
kedvezőtlen helyzete, melyben a legutóbbi időkig volt, a: túlter-
melés: hatásának tulajdonítható. Az 1938/39-es gazdasági év ösz-
szes búzakinálata 1328 millió q-ra rúgott, a kereslet — az Orosz-
ország és Kína nélküli világfogyasztás — azonban csak 1061 mil-
lió q volt; vagyis az exportáló államok 321 millió mázsa eladha-
tatlan felesleg fölött rendelkeznek. S ahogy az 1938-as év — szeren-
csétlenségre — rekordtermés volt, ugyanígy rekordot ér el ezzel
a tömeggel a búzafelesleg is. A nagy exportőr-államok: USA,
Argentína, Kanada és Ausztrália gazdasági letörése — mely 1938
elejétől 1939 augusztusáig tartott s részben tovább tart — a túl-
ságos bőség terméke volt.

A fentemlített négy állam mindegyike nemcsak közvetve, ter-
melőin keresztül, hanem közvetlenül is érdekelve van a búzaár és
fogyasztás alakulásában. Az agrárprotekciónizmus rendszere
szétbonthatatlan köteléssel fűzi egybe a termelőket és az államot,
niely a termelvényeket fix — és világpiacon kialakultnál maga-
sabb — áron átveszi tőlük.

1933-ban, midőn a búza ára a mélyponton állott, nemzetközi
konferenciát hívtak össze a búzahatalmasságok; a konferencia
célja a túltermelés kiküszöbölése és az eladásra vonatkozó egysé-
ges többoldali szerződések megkötése volt. A közös érdekek termé-
szetesen megegyezésre vezettek; a búzakerencia résztvevői
megállapodtak abban, hogy exportjukat — s e célból vetésterüle-

tüket — 15%-kal csökkentik s ugyanakkor megállapodtak az importáló országokkal, hogy a már fennálló vámokon kívül újabb akadályokkal nem nehezítik az exportot.

A búzakereskedés tagadhatatlanul eredményes volt: Az eladhatatlan fölösleg az 1933/34-es 301 millióról 1934/35-re 244 és 1935/36-ra 194 millió q-ra csökkentek. S a búzáruk ezzel fordított arányban emelkedtek.

Az 1933-as évi búzakereskedésnek ezek az eredményei a termésterületek időközben történt megnövekedése és az 1938-as túljó termés következtében elvesztek. Az 1939-re tervezett és elő is készített újabb konferencia azonban nem tudott megszületni — a háború kitörése megakadályozta.

Mindezekből kétségtelen: az egyes államok észszerű és jó-hiszemű együttműködése még a mai — gazdasági és politikai válságokkal küzdő — rendszerben is eredményre vezet.

Új elosztás: vagy helyes nyersanyagpolitika?

Végigfutva a fontosabb nyersanyagok során s azon erőkn, melyek árnyékukban meghúzódnak, nyilvánvalóvá válik, hogy itt rejtőzik az a probléma, melyet a háború befejezésével a világ-gazdaság érdekeinek megfelelően rendezni kell. Mert természetes, hogy a politikai békének a gazdasági békét is jelentenie kell; az elsőt létrehozó erő egyszerűs mind a szétbomlott világ-gazdaságnak újjáteremtését is feladatuk kapják. S hogy ennek a feladatnak első pontja a nyersanyagkérdés megoldása lesz, az egyáltalán nem kétséges.

A helyes nyersanyagmegosztás lényege tulajdonképpen egy: olyan helyzetet teremteni, melyben a termelő államok akadálytalanul hozzájuthatnak a termeléshez szükséges minden nyersanyaghoz. S ha ma ezek a nyersanyagok az egyes országok jól elzárt vámhatárai közé vannak szorítva, de főleg ha a nyersanyagkartell-óriások a kereslet és kínálat ártörvényszerűségeit kihasználva egyedül saját érdekeik szerint igazodnak, mindez a szabad anyagbeszerzést tökéletesen megbénítja. Ezeknek az akadályoknak eltávolítása tehát az az út, mely egyedül alkalmas arra, hogy az eddiginél jobb és célszerűbb világ-gazdaság felé vigyen.

A kivétel többféle lehet, de az alapelv csak egy: a nyersanyagok fölött rendelkező államoknak le kell törniök a spekulációt, megsemmisítve a nyersanyagkartelleket és eddigi feladatukat, a termelés és forgalom ellenőrzését magukra kell vállalniok. A konzekvenciákat azonban minden irányban le kell vonni: az állami bevásárló és értékesítő szerv létesítésétől és hatáskörének kiterjesztésétől kezdve a termelőtelepek kisajátításáig. De még ezen is túl: a nemzetközi cseremegállapodásoknak olyan láncolatát kell megalkotni, melyek rendszere a világ-gazdaság magasabb fejlődési fokát: az együttműködés elmélyítését és kiterjesztését eredményezi. S ha ez azt jelenti — ahogy valóban jelenti is —, hogy az államnak fel kell adnia a százszázalékos gazdasági szuverenitás elvét, akkor ennek sem szabad akadályul szolgálnia egy jobb, tökéletesebb rend kialakulására.

Kérdés azonban: alkalmas-e a mai rendszer a világ-gazdaság ilyen nagyarányú átállítására?

A proletárság a francia történelemben

ÍRTA GERGELY GYÖZŐ

Társadalmi öntudat a középkorban

A középkor derekán, a 12. században, amikor az egyház már teljesen átvette azt a szerepet, amelyet Konstantin császár szánt neki és mint uralkodó vallás a földi hatalom legnagyobb és legerősebb tényezője lett, amikor a dogma uralkodott Európában: Dél-Franciaországban, az Alpok és a Pireneusok között már jelentkezett annak a haladásnak hatása, amelyet az ipar és a földművelés, valajmint a kereskedelem lehetősége nyújtott.

A városokban már *kialakult a polgárság*. Ez és az akkor még vele közös tömeget alkotott munkásság tudatára ébredt az emberi szellem és a munka teremtő képességének. A tizenegyedik század után már szerelmi dalokat írtak a költők, természetet, tájakat és embereket festettek a művészek, világos, szellős lakásokat építettek a munkások. *Albi* városa és ennek környéke, *Albigois*, az *albigenzek hazája* termelte ki magából a *reneszánsz* első megnyilvánulásait.

Eltértek a formalizmustól és a szellem, a jóság, a fölemelkedettség és a haladás volt az, amelyet Istennek tetsző erénynek mondtak. A katórokkal, a waldenzeiekkal együtt megelőzték a reformáció gondolatát is. Alkotmányuk volt, amely kizárta az önkényt. A munka volt együttélésük alapja.

A középkor urai, a pápaság meglátta ebben a mozgalomban a forradalmi erőt, amely az egész hűbéri társadalom épületét fenyegette. Eretneknek bélyegezte meg a mozgalom híveit és keresztes hadjáratot hirdetett ellenük. Szörnyűséges kegyetlenséggel irtották ki a haladás e korai hírnökeit és képviselőit. Ez a szellem, amely bátran tekinthető a szabadelvűség[^] megnyilvánulásának, elvetett minden felekezeti megkülönböztetést. Nem követelte, hogy hirdetett tanaihoz való formai csatlakozással rideg vallási közösség alakuljon ki. A pápasághoz hű maradt katolikusok teljes szabadságban élhettek közöttük.

Szabadságért harcolunk!

A reneszánsznak át kellett költözködnie Olaszországba, hogy aztán a Dél-Franciaországot kiirtott pápaság díszje legyen. Az irtóhadjáratból kevés maradt meg, de a kevés között már ott találjuk a francia föld különös sajátosságát, azt, hogy rajta milyen gyorsan, milyen élénken és milyen világosan rajzolódik ki a társadalom és annak rétegződése.

A 14. század derekán, 1357-ben döntő szerepet ragadott magához Párizs polgársága. *Etienne* Marcel-nek, az első városi tanácsnoknak, a:prévôt de marchands:, a kereskedői céh főnökének, úgyis mondhatjuk: Párizs polgármesterének vezetésével fegyveresen lépett föl a királyt helyettesítő és képviselő dauphin

ellen és rákényszerítette akaratát Franciaország megmentése érdekében.

Ahogy lapozgatunk ennek a mozgalomnak történetében, ahogy kihámozzuk a hátramaradt írásokból a mozgalom eredetét és célját, megdöbbenő világossággal bontakozik ki az akkor újszólván egészen frissiben előtérbe lépett polgári osztály öntudata és osztály érdekeinek világos fölismerése. Amikor olvassuk, hogy miképpen lépett föl Etienne Marcel, hogyan csoportosultak körülötte vezértársai, milyen indokokkal igyekeztek a többi város polgárságát hasonló föllépésre és csatlakozásra bírni, sokszor úgy rémlik, mintha a négyszázharminc évvel később bekövetkezett nagy forradalom írásait fordította volna valaki a modern franciából a 14. század francia nyelvére. Ha az akkori parasztmozgalom, a jacquerie úgy találkozott volna a városi nép forradalmával és ha a nemesség és királyság már úgy eljátszotta volna szerepét, mint ahogy ez 1789-ben és azután bekövetkezett, úgy a nagy francia forradalmat a történetírás már ettől az évtől keltezhetné volna.

Azonban az akkor uralkodó nemesi osztálynak, főpapságnak és a királynak is egészen olyan határozottan és világosan fölismert osztályöntudata volt, mint a polgárságnak. Ezért nem sikerült az Etienne Marcel nevéhez fűződő mozgalomnak győzelemre jutnia és ezért halasztódott el négyszázharminckét évvel a nagy francia forradalom.

Az osztályrétegeződés és az osztályöntudat egyik nép történelmében sem jelentkezik már a kortársak előtt is olyan világosan, olyan öntudatosan és tisztán, mint éppen a francia nép történetében. A királyok, a főpapok, a nemesek és a polgárok tisztában voltak osztályérdekeikkel és nyílegyenesen haladtak a társadalmi harcok területén.

A polgárság már a 14. században tudatára ébredt annak, hogy az akkor előtérbe került kapitalista gazdálkodásnak, a pénznek milyen döntő jelentősége van az állam sorsában, tehát vezető szerepet követelt magának az állam sorsának irányításában. Alkotmányt követelt.

Az ezért megindított forradalom bukása után azonban rá kellett eszmélnie arra, hogy a különböző főnemesi urak kiskirályságai hátráltatják iparúzó és kereskedelmi érdekeit. Ezért nyílt öntudattal odaállt a király mellé, elősegítette ennek centralisztikus, önkényuralmi törekvéseit és szembehelyezkedett az alkotmány jelszavait hangoztató *nemességgel*. Csak amiután a király legyőzte a nemeseket, megfosztotta őket a feudalisztikus rend visszaállításához szükséges eszközöktől, akkor a polgárság is elérkezettnek látta a maga idejét, újra elővette a 14. században félretett elveket, hogy azután ezek segítségével birtokába vegye az államhatalmat ugyanannak a királyságnak és királyi hatalomnak a megsemmisítésével, amelyet a századok folyamán ő tett erőssé, naggyá és egyeduralmódóvá.

Ne gondoljuk, hogy ez az osztályöntudat a polgárság különlegessége. Ez jelentkezik a többi osztálynál is. Amikor a nemesi főurak tiltakoztak a följük kerekedett királyi önkény ellen, újszólván teljesen azokat az érveket hangoztatták a maguk számára követelt alkotmány alátámasztására, amelyeket később,

amikor létük és érdekük az abszolút királysághoz kapcsolódott, istenkáromlásnak és felségárulásnak minősítettek és amiért a körükből kikerült bírák nyugodt lelkiismerettel kimondták a kín-szenvedésekkel járó halálos büntetéseket.

A pátriárkális kor és a dolgozók

Fölmerül a kérdés, vajjon a proletárság, a munkásosztály öntudata is kifejlődött-e úgy, mint a nemesi és polgári osztályé és ha igen, milyen mértékben jelentkezett ez az öntudat Franciaország történelmében! Amikor munkásságról beszélünk a régi korról kapcsolatban, úgy természetesen *csak Ipari munkásságról lehet szó*. Mezőgazdasági munkásság akkor még a mai értelemben nem volt. A parasztság tömegeit a jobbágyság jelentette. A nincsetlen és vagyonos jobbágyok szerepe és története egészen a nagy forradalomig ugyanabban a keretben bontakozik ki és pereg le.

Az ipari munkásság elválása és osztályának kifejlődése már a termelés fejlődésének egyik következménye. Idő kellett ahhoz, hogy a, tanoncok és segédek folyton növekvő tömege ráeszméljen arra a változásra, amely a nemzedékek egymásrakövetkezése során kibontakozott. A tanonc és a segéd jó sokáig abban a tudatban élt, hogy belőle is mester lesz. De azután rá kellett eszmélnie, hogy pályafutása az elődökhöz viszonyítva csonka marad. Egyre kevesebbnek sikerült elérnie azt, hogy öbelőle is mester legyen, mester, akinek magának is van inajsa és segéde, akiknek munkája szolgáltatja megélhetését, jövedelmét és meggazdagodását. Ezek a félbemaradt pályájú emberek elvesztett reményeik tudatában jutottak annak fölismeréséhez, hogy számukra a munkási-ors, a bérmunka *nem átmenet, hanem végleges*. E fölismerés eredménye lett az, hogy tudatára ébredtek külön sorsuknak, a munkássorsnak. *A sorstársaknak találkozniuk kellett*. Ez a találkozás, amely a munkahelyen indult meg és folytatódott a mindennapi kenyér bizonytalanságában és abban, hogy a munkás keresete sohasem lett nagyobb, mint amennyiből ő és családja megélhetett. A közös elnyomatás és közös inség összeterte őket.

Mikor és hogyan jelentkezett aztán ennek a találkozásnak iolyományaképpen *az osztály öntudat*, amelyet a fölöttük álló osztályok olyan világosan és olyan kétséget kizáróan juttatnak érvényre? Az az elterjedt nézet, hogy a munkásosztály, mint önálló tényező, egészen a nagy francia forradalom után következett modern kapitalista korig nem jelentkezett. Ez a nézet azonban, ha közelebbről vesszük szemügyre a francia munkásosztály történetét, nem helytálló. A munkásosztály viszonya a polgársághoz, a munkáltatókhoz és ezen keresztül szerepe az állam és ország életében már nagyon korán jelentkezik.

Törvényhozás — a munkásság ellen

XI. Lajos a munkások és munkáltatók viszonyának rendezésére egész sor törvényt és rendelet bocsátott ki. *Henri Hauser*, a Sorbonne tanára a 15. és 16. század munkaviszonyait ismertető művében¹ érdekes adatokat sorol föl ezekről:

¹ *Henri Hauser* (1927): *Ouvriers du temps passe*.

„Soha király nem avatkozott be ilyen közvetlenül a munkaszervezetbe, nem állapított meg, nem módosított és nem hirdetett ki annyi rendszabályt Párizsban és Párizson kívül. Egyedül az 1467. évben, ugyanakkor, amikor az Olaszországgal, Angliával való vonatkozások, Jóságos Fülöp halála, az alenconi háború és ide-oda ntazása olyan nagy mértékben foglalkoztatta, időt vett arra, hogy június havában Chartres-ben egymásután aláírja a zászlókészítők, a lábbelikészítők, a takácsok, a selyemszövők, a kesztyűkészítők, a szabók, a zekekészítők és végül a fonók munkaszabályzatát.”

Ezek a törvények és szabályzatok mindenkor a vagyonos polgárok érdekeit szolgálták. Intézkedéseik szorosan ezek érdekéhez alkalmazkodtak és mind azt célozták, hogy az iparúzó mesterek minél teljesebb védelemben részesüljenek. Ez a védelem kettős-irányú volt. A királyi hatalom fékezte a nemesi nagyurak hatalmaskodását a városokkal, azaz a városi polgársággal szemben. Az elmúlt időkben a nemesek a zsákmányolás és zsarolás területét látták a városokban. A vámszedés, a sarc és a nyílt rablás jövedelmező foglalkozásának kártevésai ellen védtek a királyok a liga és a front harcaiban a polgárságot. Ez a védelem szorosan és szervesen együtt járt a királyoknak azzal az igyekezetével, hogy hatalmukat biztossítsák és a nemességet vetélytársból szolgává tegyék. A harcokhoz pénz kellett, sok pénz. Ezt a pénzt az akkor vagyonban és gazdagságban mindinkább kifejlődő polgárság szolgáltatta.

A polgárság védelmének másik iránya a *vagyonosok monopóliumának biztosítása* volt. Azok a királyi törvények és rendeletek, amelyek szabályozták a tanoncok és segédek tanulóveit és szolgálati idejét, amelyek megszabták, hogy mennyi ideig és milyen korhatár között tanulhatja meg valaki a mesterségét, hogy mennyi ideig kell valakinek segédnek lennie, hogy milyen módok és feltételek mellett kell tanúságot tennie az iparban való járatosságáról, mind azt a célt szolgálták, hogy megnehezítsék az egyes iparágakban az iparúzók számának növekedését és különösen azt, hogy túlságosan sokan tóduljanak egy-egy iparágra és mesterekké válva, a már beérkezettek versenytársaivá legyenek. Ezek az intézkedések azonban közvetlen pénzforrásul is szolgáltak a királyok számára. A céheik a mesterek monopóliuma védelmének igen hathatós eszközét látták a különböző díjak emelésében is.

A tanonc elszerződése, a felszabadítás, a segéd munkába lépése, a remek benyújtása, a mesteri vizsga és az érvényesülés többi fokozata kivétel nélkül elsősorban úgy volt lehetséges, hogy bizonyos díjat üzessenek be. Ebben azután osztályérdek is húzódott meg: csak *a már vagyonos rétegből valók* juthattak abba a kedvezményes helyzetbe, hogy egy-egy iparágat elsajátíthassanak. A mesterek emelték a díjakat és erre vonatkozó határozatuk törvényre emelését kérték a királytól. Éppen XI. Lajos uralkodása idejéből való számos följegyzés mondja el, hogy ez miképpen ment végbe. A király szívesen teljesítette a mesterek kívánását, de minden esetben azzal a feltétellel, hogy a díjak emelése

legalább is a kétszerese legyen annak, amit a mesterek kívántak. Az az összeg, amellyel a király fölemeltette a díjat, neki járt. Igen jelentékeny tényezője volt ez akkor a királyi jövedelemnek. Ezért hozott szigorú törvényeket a király minden kontárkodás ellen. Súlyos pénzbüntetést róttak ki arra, aki képesítés nélkül vállalt ipari munkát, vagy alkalmazott olyan munkást, akinek nem volt meg az előírt képesítése. A büntetések természetesen túlnyomórészt a királyi kincstárba folytak be.

De a kontármunka ellen való védelem csak addig a határig terjedt, ameddig azt a mesterek érdekei kívánták.

Voltak iparágak, amelyekben a mesterek már nagyüzemű kapitalisták lettek. Ezek az iparüzés centralizációját már olyan mértékben valósították meg, hogy monopóliumukat nem veszélyeztette a mesterségben dolgozók sokasága, így például a fonóiparban, a bányaiparban, a kohászatban, már nem volt szükségük ilyen védelemre, sőt az volt az érdekük, hogv minél nagyobb körből szedhessék üzemükhöz a szükséges munkaerőt. Ezekben az iparágakban tehát nem volt kötelező a tanoncév, a fölszabadulás, a segédde való avatás. Az otthoni munka rendszere egészen elfogadottá vált. A munkában résztvettek a munkás családtagjai is. Az alacsony munkabér nemcsak azzal a közvetlen haszonnal járt a tőkés számára, hogy olcsóvá tette a termelést, hanem azzal is, hogy munkára kényszerítette a munkás hozzátartozóit és ilyen módon kifejlesztette a *tömegtermelést*. A nagyüzemmé fejlődött iparüzők más és közvetlenebb formában, adóban fizették meg a királynak a védelmet.

A munkaidőről szóló intézkedések nem csupán arra szorítottak, hogy a hajnaltól estéig való munkát írják elő, hanem arra nézve is intézkedtek, hogy a segéd mennyi ideig tartozik elszegődött helyén maradni. Ennek a kötelezettségnek a megszegése kettős következménnyel járt a munkásra: büntetést kellett fizetnie — ennek fele a céhet, fele megint csak a királyi kincstárt illette —, ezenkívül kártérítés járt a mesternek. Mindezek az intézkedések természetesen mind magasabbra emelték a mesterek és az alkalmazottak között a válaszfalat. A kedvezmények elősegítették az iparüzők vagyonosodását, lehetővé tették, hogy üzemüket bővítsék, s hogy mind nagyobb számban tarthassanak munkásokat. A munkások számára mindinkább megnehezítették a mesterré válást, míg végül teljesen odarögzítették őket a munkásorszhoz és mind nagyobb tömegekben fosztották meg őket attól a reménytől, hogy valaha ők is függetleníthessék magukat és így kárpótlást kapjanak mindazért, amit mint segédek elviseltek. Mindez elősegítette a munkásság öntudatának kialakulását.

Nyomdászsztrájk a 16. században

Elég korán találjuk meg annak a nyomait, hogy a munkások egyesületekbe tömörültek, hogy érdekeiket megvédjék. Rendszerint vallásos gyülekezetek körén belül indult meg ez a szervezkedés. A különböző legényegyletekben találkozó munkások az egyházi énekek, a prédikációk és egyéb lelkigyakorlatok közben szót ejtettek sorsukról, elmondták egymásnak munkafeltételeiket és megbeszélték a különböző furfangját is annak, hogy miképpen javítsanak sorsukon. A királyi hatalom ebben a kérdésben is a

mesterük mellé állt. Szigorú intézkedéseket tettek, hogy a munkások ne érvényesíthessék a sorsuk közösségéből fakadt szolidaritást. Már nem is pénzbüntetést, hanem súlyos szabadságvesztés és testi fenyíték járt ki azoknak, akik közös megbeszéléssel igyekeztek munkájuk díját megszabni, vagy akármilyen másirányú munkafeltételt elérni.

Királyi meghatalmazás alapján hozott hatósági intézkedések szabták meg a munkabéreket, azonban nem úgy, ahogy ezt manapság felfogjuk. Nem azt szabták meg, hogy mi legyen a *legalacsonyabb* munkabér, hanem azt, hogy mi legyen a *legnagyobb munkabér!* Aki többet kért vagy többet fizetett ennél, az kihágást követett el, amelyért büntetés járt. A királyok abban a mértékben, ahogyan hatalmuk növekedésével elnyomták a nemeseket, mindinkább lefelé, a munkásság ellen érvényesítették azt a szövetséget, amely köztük és a polgárság között kialakult. A munkásságnak rá kellett eszmélnie arra az ellene érvényesülő szövetségre és arra az érdekellentétre, amely őt az uralkodó osztályoktól elválasztja. A munkásság mint külön osztály állt szemben a kapitalizmussal. A kettőnek harca már I. Ferenc idejében egészen nyíltan és félreismerhetetlenül magán hordozta a mai bérküzdelmek jellegét. A legényegyletekben elindult munkásszervezkedés és a kialakult munkásszervezetek a modern idők értelmében vett bérharcot vívtak a munkáltatók szervezetei ellen. A harc olyan elkecseregelt volt, hogy állandóan foglalkoztatta a királyi hatóságokat. A kapitalizmus elnyomása és kegyetlensége pedig olyan nagy méreteket öltött, hogy még szövetségeset és támogatóját, a királyt is olyan intézkedésekre készítette néha, amelyek a munkásság védelmére keltek. Ezeknek a régi időkben lezajlott bérharcoknak egyik példája az 1539-től 1572-ig tartott párizsi és lyoni *nyomdászsztrájk*.

A nyomdaipar, különösen Lyonban, abban az időben igen magas fejlettséget ért el. Királyi dekrétum mondja, hogy az akkori keresztény világban sehol sem található olyan díszes és tökéletes könyvnyomtatás, mint Lyonban. A fejlődő ipar sok idegen munkaerőt vonzott a városba. A határokon túlról is kerültek a városba könyvnyomtató ipari munkások. Az írással és szedéssel foglalkozó munkások között a mesterségükből kifolyóan művelődésre kényszerített munkások nem fogadták el olyan türelemmel és lemondással az akkori idők munkaviszonyaiból eredt embertelen bánásmódot, mint egyéb ipari foglalkozások munkásai.

A nyomdai munkások mozgalma megindította Lyon város többi munkásainak mozgalmát. A nyomdai munkásoknak vezető szerepük volt az 1519-ben, 1529-ben és 1530-ban kitört lyoni zavarásokban.

Nyomdászsegédek jelentek meg 1539 július 31-én az iparfelügyelő szerepét betöltő hivatalnok, a sénéchal előtt, akinek ügykörébe tartozott a munkáltató és munkás között fölmerült ellentétek rendezése. A munkások panaszukban elmondták, hogy *bériük kevés*. Különösen panaszkodtak *az élelem miatt*, amelyet a mesterek nekik adtak. Sok panaszuk volt a durva bánásmód miatt is. A sénéchal elutasította panaszukat és mint annyi más esetben, a mestereknek adott igazat. Ekkor hallatlan dolog történt. A lyoni nyomdai munkások *tric*-kel feleltek erre a döntésre.

Tric (trik) volt a neve a mai értelemben vett sztrájknak. A nyomdai munkások így nevezték küzdelmüknek azt a módját, hogy valamennyien, kor és alkalmazási helyre való tekintet nélkül, egyszerre, egy adott jelre abbahagyják a munkát és nem folytatják mindaddig, amíg az ok, amiért harcba léptek, meg nem szűnt. *Tric*, furcsa szó. Nem francia eredetű. Azt hiszik, hogy Hollandiából Franciaországba került munkások nyelvéből vették át. *Trekk* szóval jelölték meg a hollandusok a hirtelen támadást. Ez a kifejezés gyakran szerepelt a búrok harcaiban is. A munkások *esküvel* kötelezték magukat arra, hogy nem veszik föl a munkát addig, amíg ezt közösen el nem határozzák. A sztrájk nem szorítkozott a munkától való békés tartózkodásra, hanem egyúttal véres és kockázatos harcot is jelentett. Sok esetben alkalmul szolgált arra, hogy a mesterek visszakapják legalább egy részét azoknak az ütlegeknek, amelyekkel ugyancsak pazarul sújtották a munkásokat. 1572-ig tartott ez a bérviszály. Ez alatt az idő alatt számtalan esetben ültek össze tárgyalásra a szembenálló felek képviselői és nem egy pör keletkezett az állandósult küzdelemből kifolyóan. Az ezekről készült jegyzőkönyvek, döntések és ítéletek érdekes adatokat tárnak föl az akkori idők munkásainak szervezetéről. Közösségüknek mindenki részéről elismert vezetői voltak. Őt segéd társuknak jutott a hivatás, hogy a munkások nevében beszéljenek és őket a hatóság előtt képviseljék. Volt közös pénztárak, amelyben a tagok adakozásából összegyűlt összegeket őrizték. Ezekből fedezték a közös lakomák költségét és ezt használták föl az anyagi ellentállás fedezetére. Pénz kellett a bíróság előtt lefolytatott tárgyalásokra és a nyomorba jutottak megsegítésére. A segédek közül mindegyiknek volt töre és zsebben hordozható ütőszerszáma. Ezeknek ugyancsak gyakran vették hasznát.

Amint a *tric* jelszó elhangzott, előkerültek az erőszak eszközei. Elsősorban azokat a segédeket és tanoncokat fenyegették meg, akik nem követték azonnal a felhívást. A sztrájkbontás úgylátszik akkoriban még kockázatosabb volt, mint mostanában.:Azonkívül, hogy kizárják az árulókat a segédek társasládájából, ütleget és megnyomorítás várja őket: — hangzik egy vádiratban. Éjjelnappal fölfegyverezve járták a várost.:Csavarogtak és mint csavargók — folytatja a számos vádirat közül: az egyik — a legteljesebb rendetlenséget okozták.: Ilyenkor nem elégedtek meg azzal, hogy az útjukba kerülő mestereket elverték, hanem a hatósággal is szembeszálltak. A királyi ügyész formális vádat emel ellenük azzal, hogy véresre verték a prévot-t, a rendőrfőnököt és embe-reit. A sztrájkot tehát a lázadás egy neme súlyosbította. Az összeütközés nem valami hirtelen, véletlenségadta fellobbanás következménye volt. A sztrájkolók valóságos *katonai szervezetet* létesítettek maguk között. Volt kapitányuk, voltak hadnagyaik és csoportvezetőik. Nem egyenként szállingóztak, hanem nagy csapatokban, amelyeket jól megszerveztek és ügyesen vezettek. Műhelyek szerint alakultak a csapatok. A kisebb műhelyek munkásai összeálltak, hogy ilyen módon teljék belőlük egy-egy ilven „harci egység”. A király egyik leiratában őszintén kifejezi amiatt való bösz haragját, hogy: a segédek pontosan úgy viselkednek, a hadjáratainkban paranesaintkat végrehajtó katonák.

A hatóságok tehetetlenül álltak e jelenséggel szemben. Számtalan rendelet, intézkedés, parancs jelent meg a bűnösök ellen, azonban ezek közül nagyon kevésnek alkalmazására jutott alkalom, mert a munkások szervezete olyan szilárd és egységes volt, hogy sohasem volt kitudható a tettesek kiléte.

Ez adott szint az akkori bérmozgalomnak. A lényege azonban nem ez volt. A lényegét azok a követelések adták, amelyeket a munkások emeltek és azok az előzmények, amelyek őket követeléseik emelésére készítettek. Elsősorban béremelést követeltek. A bér nagysága és értéke nem fejeződik ki a számbeli összeggel; mert hiszen annak benső értékét tulajdonképpen az adja meg, hogy mit vásárolhatott a kapott pénzen a munkás. A kenyér és gabona árát sem vehetjük megbízható mértékül, mert az akkori időkben ez nemcsak vidékenként, hanem városenként és falvanként változott, aszerint, hogy milyen szállítási költség, vám és illeték drágította azt. De jellemző és megbízhatóbb adatot szolgáltat a munkáltató és munkás viszonyára az a követelés hogy a segéd és tanonc kapjon *elegendő ennívalót* annak az étkezésnek keretén belül, amely neki fizetésként kijárt! A panaszok egyenesen megindítóak: felnőtt emberek *állandó éhezéstről* beszélnek. Követelik a munkások, hogy a velük való *bánásmód* ne legyen megalázó, ne verjék, üssék őket. Rámutatnak arra a kultúrfokra, amelyre egy nyomdaipari munkásnak el kell jutnia. Tudományosnak és művészinak mondják mesterségüket és ezzel összeférhetetlennek azt, hogy a mester elégedetlenségét és rossz kedvét pofonnal, rúgással és doronggal fejezze ki. A munkás jövedelmét a teljesítmény után számították, követelték tehát, hogy a munkát ugyanazok a munkások végezhessék be, akik megkezdték és jövedelmüket ne csökkentsék az idegen vagy egy-egy alkalomra fölvetett munkások beállításával.

A dolgozók helyzetét már az akkori nyomdaiparban rontotta a munkás-túlprodukción. A munkáltatók minden korlát nélkül állítottak be *tanoncokat*, akik néhány hét múlva már konyítottak annyit a mesterséghez, hogy a primitívebb munkára beállíthatók voltak, tekintettel arra, hogy a tanult munkások kijavíthatták teljesítményüket. A tanoncok ingyenmunkát végeztek és a mesterek annyit szerződtettek, amennyit csak lehetett, amennyi csak befért a munkahelyre. A munkások ez ellen való védekezésül követelték, hogy hatóságilag szabják meg a tanoncok számát és egy-egy mester ne tarthasson 2-3-nál több tanoncot.

Találunk olyan adatokat, amelyek szerint a munkások a műhelyben lévő sajtóprés számának arányához mérten kívánták a tanonclétszám megállapítását. Egy-egy présre számítottak 4-5 munkást. A követelésük az volt, hogy egy-egy présre ne jusson több, mint 2 tanonc. A panaszok és a követelések sorában találunk azonban olyant is, amely ma egészen különösnek tűnhetik föl. Panaszolják, hogy a mesterek: vasárnap és ünnepnap bezárlják a műhelyt és a boltot és nem engedik be a munkásokat, hogy végezhessék munkájukat, amikor azok jönnek látják:.

A munkáltatók a sécnéchal előtt lefolytatott tárgyaláson úgy védekeztek, hogy az ember szinte azt hihetne, hogy a mai munkáltatók hasonló esetekre egyenesen onnan másolják érveiket. Elsősorban is hangoztatták, hogy munkásaik teljesen elégedettek

munkahelyeikkel és munkafeltételeikkel és hogy az egész perparvarnak, panasznak és követelésnek elindítója egy elenyésző kisebbség, amely a többi fölbiztatja, izgatja és mozgolódásra kényszeríti. Ezek ellen köve telnek szigorú eljárás: az ipar és a munkásság: érdekében. Az elől a felszólítás elől pedig, hogy nyilatkoztassák ki munkásaikkal, vajjon elégedettek-e, azzal tértek ki, hogy ezek a szervezettől, a confrérie-nek nevezett társaság bosszújától tartva, nem mernek nyilatkozni. „A legények azt akarják, hogy ne a munkateljesítmény, hanem napszám szerint fizessék őket” — mondták a mesterek és ugyanakkor azt is panaszolták, hogy a segédek minden alkalommal, házasság, keresztelés, temetés és minden más ürüggyel abbahagyják a munkát. Fölhozták azt is, hogy a segédek sokszor ötletszerűen, a műhelyben dolgozók közül bármelyiknek indítványára abbahagyják a munkát, hogy mulassanak egyet. Ezeknek a mulasztásoknak pótlására aztán vasárnap és ünnepnap akarnak dolgozni. Az étkezést illetően előadták, hogy az bőven elegendő és ha akad olyan, aki éhesen marad, az csak annak tulajdonítható, hogy „telhetetlenül nagybélű”. Váltig bizonyították, hogy a fizetett bér messze túlhaladja a munka értékét. Lyon patriciusainak színe-javát adták a könyvkiadók és könyvnyomtatók. Gazdag és tekintélyes polgárok voltak, akik a hosszú évekig tartott bérharcban folyton megisméltendő tárgyalások és viták folyamán állandóan azzal érveltek, hogy üzemeikre ráfizetnek és hogy ezeket csak a fontos, művelődést és keresztényi szellemet árasztó iparáguk fenntartása végett folytatják.

A sénéchal minden tárgyalás után fölterjesztést intézett a prévothoz, a prévot a királyhoz. A király pedig állandóan megisméltelte szigorúan tiltó rendeleteit arról, hogy a munkások összebeszélése lázadasként büntetendő és hogy azok, akik munkástársaikat a munka abbahagyására készítetik, vagy kényszerítik, vagy pedig megakadályozzák, hogy ezek a munkát fölvegyék, mint főbenjáró bűnösök, ilyeneknek kijáró büntetésben részesüljenek. A király végül is meguntta ezt a sok leiratot, egyik rendeletében meghagyta Lyon város tanácsának, hogy a maga hatáskörében teljhatalommal intézkedjék a nyomdászok ügyében.

A királynak ugyanis éppen elég baja volt a *párizsi nyomdák hasonló válságával*. I. Ferenc nagy súlyt helyezett a műveltségre és így a nyomdaipar folytonosságára is. Párizsban a nyomdaipar az egyetem igazgatása alá tartozott. A lyoni és párizsi nyomdaipari bérharcok között való szerves kapcsolat nem derül ki az akkori idők okmányáiból. A párizsi munkások panaszai és követelései lényegében ugyanazok, mint a lyoniaké. A bérharc elindulása is közel eső időre esik. Semmi adat nincs azonban arra, hogy a párizsi munkások és a lyoniak tudtak-e egymás mozgalmának megindításáról, vagy éppenséggel közös elhatározással szánták-e el magukat a küzdelemre. 1541 ólerekán olvasható a király egyik rendeletében, amelyben a párizsi nyomdászok dolgával foglalkozik, hogy teljesen azonos bajai vannak a lyoni nyomdaiparral is és éppen ezért szigorú intézkedéseket tesz, hogy: a hit és tudomány szempontjából olyan fontos könyvnyomtatói ipar ne szenvedjen hátrányt az izgágák, engedetlenkedők és tékozlók miatt.

Szigorúbbnál szigorúbb rendszabályokat hoztak a királyi

rendeletek a munkások ellen. Az akkori idők szellemének megfelelően a legembertelenebb kínzás várt arra, akit ilyen bűn miatt bírák elé állítottak. Érdekes, hogy a „főbűnösök” mindig elkerülték sorsukat, mert a munkások között nem akadt senki, aki őket elárulta volna. Újra a confrérie összetartását hozzák föl a korszerű írások ennek magyarázatául, mondván, hogy a munkások nem árulták el vezetőjüket.

A munkások és munkáltatók között való harc mind elkeseredettebb lett. A párizsi és a lyoni nyomdaipar valóban megszenvedte ezt. Nem abból az okból azonban, amelyet a kiváló patriciusok előadtok: nem a túl magas költségek tették tönkre, hanem az, hogy a munkások látván küzdelmük hiábavalóságát, *sorra kivándoroltak*. Elhagyták Lyont és Párizst. Bécsbe, Bajorországba és Szászországba költöztek. Munkájukkal meg tudásukba! fölvirágoztatták ott a nyomdaipart.

Négynapos munkásuralom

Lyon hatalmasan fejlett iparának jelentősége már ebben a korban bontakozik ki. Ennek megfelelően az ipari munkásság is jelentkezik a szintéren. A munkások sorsuk közösségénél fogva együttes föllépésre kényszerültek. Ha nem is olyan korán, mint ahogy ez a nyomdai munkásoknál történt. Az idők folyamán minden termelőrétegben ugyanezeket a jelenségeket látjuk. Hatezer szövömester dolgozott feleségével, segédeivel, tanoncaival és gyermekeivel négyszáz kereskedő-vállalkozó számára. Ezeknek a küzdelme végigvonul a híres lyoni szövőipar egész történelmén.

Korszerű adatok szólnak a munkások panaszairól. Drágul az élet és ezért kéri a fizetett bérek emelését. Megszólal ezekből az írásokból az ipari szakemberek tiltakozása és panasza az ellen, hogy kényre-kedvre kiszolgáltatottak legyenek olyanoknak, akik tudásra és értékre semmivel sem különbek, mint ők. A nagykereskedő-vállalkozók voltak a szövőipar kizsákmányolói, akik ellen a mesterek és a munkások az idők folyamán különböző nevű szervezeteikbe tömörültek, hogy így védekezzenek ellenük. A város oligarcha tanácsa szigorú rendszabályokat hozott ezek ellen a szervezetek ellen, sőt megtiltotta a munkások mindennemű összejövetelét.

De ez nem akadályozta meg azt, hogy 1774-ben Lyon környékén 40.000 munkás szüntesse be egyszerre a munkát. A lyoni szövőmunkások is kivándoroltak, akárcsak a nyomdászok. A kegyetlen és véres megtorlások hatása alatt lakóhelyeik elhagyására kényszerültek, Svájcban és Olaszországban kerestek menekülést. Ekkor csapiatok vették körül a munkáslakta környéket és erőszakkal akadályozták meg a munkások kivándorlását.

„Mint szőkevény fegyenceket hurcolták vissza őket” — írja a forradalom előzményeiről szólva Jaurés.² A kereskedelmi arisztokrácia a hatóságok segítségével valósággal önkényuralmat gyakorolt a munkások fölött és szigorú megtorlással élt a sztrájk miatt. A mestereket közvetlen szolgátságba hajtották, arra kényszerítették őket, hogy csak szerződött munkát vállalhassanak, azaz csak egy bizonyos kereskedő-vállalkozó számára dolgozhas-

² Jean Jaurés: Histoire socialiste de la Revolution Francaise. *La Constituante*.

sanak, nem pedig, mint eddig, egyszerre többnek szállítható munkát. Megcsonkították az iparhatóságnál volt képviselőket is. Eddig négy emberük volt a nyolctagú képviselőben, ezt a számot leszállították kettőre. A szövömesterek képviselője így teljesen hatástalanná vált. Ezek az intézkedések a végsőkig elkerülték a munkásokat most már nemcsak a kereskedő-vállalkozók, hanem a városi tanács ellen is, amely segédkezet nyújtott mindehhez. Újra sztrájkba léptek, de most már nem szorították a munka megtagadására, hanem valóságos forradalomban törtek ki. A fölháborodástól fűtött tüntetés közben megütköztek a rendet fenntartó karhatalommal és amiután ezt lefegyverezték, úrrá lettek a városon. Négy napig ők voltak a városháza és a céh urai. Uralmukat csak annyiban érvényesítették azonban, hogy az alaposan megijedt kereskedői céhfőnököket rákényszerítették a követelt munkaszabályzat elfogadására és arra, hogy kisebb-nagyobb Összegeket juttassanak a beteg munkások családjá számára.

A központi hatalom csapatokat küldött a lázadás elfojtására. A munkásság ellenállását hamar letörték és a szövők uralma hamar végetért. Két vezetőt fölakasztottak, másokat letartóztattak és sokat súlyos pénzbüntetésre ítélték.

A kétgarasos forradalom

1786-ban azonban új forradalmi mozgalom tört ki. Ez „kétgarasos forradalom” néven ismeretes a francia történelemben. Nevét a munkások követelésétől kapta. Két garast követeltek az egyszerű szövet rőfjének, három-négy garast másféle szövetnek elkészítéséért.

Az emlékiratban, amelyben ezeket a követeléseiket felsorolták, összehasonlították tettek a maguk nyomorúságos életmódja és a kereskedelmi vállalkozók dúslakodása között. Nagy keserűség szólal meg ebben az írásban. „Ha a selyemszövőmunkásokat nem is tekintenék másnak, mint szövetkészítéshez szükséges gépeknek, ha eltekintenének emberi mivoltuktól, amely kötelezné a vállalkozókat bizonyos tekintetre, ha háziállatoknak néznék őket, amelyeket csak azért tartanak, hogy bizonyos munkát elvégezzenek, akkor is kötelesek volnának arra, hogy az élet lehetőségét biztosítsák számukra, hacsak nem akarják pusztulásukat látni azoknak, akik munkájukkal tartják fenn őket.”

Be nemcsak a munkásság nyomorúságára, hanem a már akkor jelentkezett szolidaritásra is jellemző, hogy majdnem valamennyi szövőmunkás csatlakozott a sztrájkhoz, amelynek mérete nőttön nőtt és csakhamar túlterjedt a szövőiparon. A *kalaposok* is bérjavítást követeltek. Tizenkétórás napi munkaidejük bérének 32 garasról 40 garasra való fölemelését követelték. Ennek a követelésnek érdekében abbahagyták a munkát. Sztrájkba léptek a *kőművesmesterek* és *segédek* is. Ezeknek bérét a vállalkozók rendszertelenül, minden három vagy négy hónapban fizették, legtöbbször úgy, hogy még csak rendes elszámolásra sem méltatták a dolgozókat.

1786 augusztus 17-én, a korahajnali órákban mint egy vezényszóra indult meg a mozgalom. Valamennyi munkás: selyemszövő, kalaposok, kőművesek, napszámosok tömegesen otthagyták

ták munkahelyüket, a műhelyt, a gyárat és az állványt. Nem ismételték meg az 1744. évi kísérletet, nem törekedtek a város elfoglalására, hanem az ókorból merített példát követték. Mint hajdan a rómaiak, a környékbeli hegyekbe vonultak ki azzal, hogy mindaddig, amíg nem teljesítik követeléseiket, nem térnek vissza a városba. Minthogy a mesterek nem rendelkeztek egy Menenius Agrippával, aki a római plebejusokat ismeretes meséjével térítette vissza ilyen természetű tüntető kivonulásukról, belementek a bérek emelésébe. A munkások erre visszatértek és újra munkába fogtak. De jött a reakció. A városi tanács megtiltott minden összejövetelt. Négy embernél nagyobb gyülekezetre már ráfogták a lázadás kísérletének bűnét. Még sortűzre is sor került. Három munkás a Morand-hídon az akkor előírt díj lefizetése nélkül akart átkelni. Ezért elfogták, rögtönítelő bíróság elé állították: és mind a hármat halálra ítélték.

Párizsból egy tengerész gyalog- és egy tüzérszázaljat vezényeltek ki a rend fönntartására. Ez utóbbiban szolgált egy *Napoleon Bonaparte* nevű hadnagy, aki ilyen módon résztvett a lyoni munkások mozgalmának elfojtásában. A menekülő munkásokat a katonák erőszakkal hurcolták vissza munkahelyükre. Az ijedelem első rohamában engedélyezett béremelést a városi tanács visszavonta. Denis Mounet szövömmestert mint izgatót és a mozgalom megszervezőjét letartóztatták. Őt vádolták a munkások emlékiratának megszerkesztésével és más hasonló:bűncselekmények: elkövetésével. Érdekes, hogy az ellene megindított eljárás sokkal enyhébben végződött, mint ahogy ezt a hídpénz lefizetésének megtagadásáért kijárt halálbüntetés után gondolhatná az ember. Többhónapi fogvatartás után, amnesztia révén kiszabadult.

Lyon volt Franciaország ipari és kereskedelmi szempontból legelőrehaladottabb városa. A kapitalizmus fejlődése itt már elérte a modern kor színvonalát. Ezért öltött itt a munkásság-szervezkedése és osztályharca modern formákat. De a munkásság egymásrautaltságának fölismerése jelentkezett egyéb ipari városokban is. 1697-ben Párizsban a kovácsok és kalapkészítők, 1723-ban Dél-Franciaország majdnem valamennyi ipari szakmája, 1752-ben a saint-étienne-i kovácsok, 1736-ban, 1744-ben és 1772-bei a roueni (kárpitosok, 1787-ben a nimesii kárpitosok, 1772-ben az amiensi kárpitosok, 1724-ben a Daupihné papírkészítői, 1783-ban a párizsi papírkészítők, 1789-ben, kevéssel a rendek gyűlésének összejövetele előtt a szabók, cipőkészítők, az ácsok és a nyomdászok sztrájkoltak Párizsban. Ezek a mozgalmak föltételezték a munkások szolidaritását, érdekeik közösségének fölismerését, valamint fölismerését annak az érdekellentétnek, amely közöttük és a munkáltatók között fennállott.

Társadalmi bírálóat a forradalom előtt

Ezekkel a tömegmozgalmakkal karöltve, sőt ezeket megelőzve, a gondolkozók egész sora foglalkozott a társadalmi ellentétek alapvető okaival is. A 18. század gondolkodói nem szorítkoznak a hatalmi viszonyok külső megnyilvánulásának, a királyi önkénynek, a nemesi előjogoknak és a gazdagok kizsákmányolórendszerének bírálóatára, hanem keresték ezeknek a forrását is. *Eljutottak a tulajdon kérdéséhez is.*

Grotius már megállapítja, hogy a tulajdon bármilyen formában jelentkezik is, emberi berendezkedés folyamánya és hogy ez megváltoztatható. *Montesquieu* „*A törvény szelleme*” című munkájában egyik fejezetének címéül adja a következő megállapítást: „Az örökösödés rendje politikai vagy polgári jogtól, nem pedig természeti jogtól ered.” *Rousseau*nak az emberek között lévő egyenlőtlenségről szóló írásában közhellyé vált mondása, amellyel annak bűnétől rója föl az emberiség egész szenvedését, aki először kerített körül egy darab földet és azt tulajdonának mondta, a tulajdon kérdését feszegeti. *Linguet* a polgárság egyenjogúsága ellen küzdve, a régi rend védelmében, idejét messze túlhaladó forradalmi követeléssel lép föl. Azt hirdeti, hogy a vállalkozók tőkéjét tegyék köztulajdonná. *Brisot de Warville* írja le azt a tételt, amelyet később *Proudhon* is átvett tőle és amelyet a következőképpen fejt ki: „A tulajdonnak egy személy részéről való kisajátítása a természet meglopása”, azaz: „a tulajdon lopás”. De mindezeket megelőzve, *Meslier* abbé lendületes szavakkal tiltakozott minden földi jószág tulajdona ellen.

Mably írja a következőket: „Tudjátok mi az emberi nemet leginkább ostromozó szerencsétlenségek első forrása: A tulajdon.” *Mareilly* a gazdagság és szegénység között való ellentétet jelöli meg minden bűn és baj forrásának. „Ennek a romlottságnak eredete a magántulajdonban van” — állapítja meg. *Quesnay* már a bér kérdésével foglalkozik. *Turgot* rámutat a munkabér ama természetére, hogy az szorosan a munkás életföntartásának költségeihez ragaszkodik. *Linguet* kimutatja, hogy a munkáltató és munkás között való bérmegállapításban sohasem érvényesül a munkás szabad elhatározása. *Necker* megállapítja a munkáltatóknak azt a természetellenes jogát, hogy a bért mindig a lehető legkisebb mértékre szorítsák alá.

Fölmerül ezek után a kérdés, hogy a forradalom szellemi vezéreinek írásai és szónoklatai, valamint a töméntelen röpirat, tanulmány és újságcikk írói túlnyomórészt mégis miért foglalkoztak a parasztság helyzetével és miért törődtek aránylag olyan keveset a bérmunkásság sorsával? *Paul Louis*³ a következő magyarázatát adja ennek: „A 18. században a gróf, a báró, a márkai között egyrészt, s másrészt pedig a közember, a földműves vagy vincellér között olyan nagy volt a távolság és olyan mély a szakadék, mint száz vagy százötven évvel azután egy nagyüzem tulajdonosa és bérmunkása között. A forradalom előtt a munkás — a nagyon kevésszámú kapitalista nagyüzem kivételével — körülbelül ugyanúgy élt, mint a munkáltatója. Vele együtt végezte munkáját, ugyanannál az asztalnál evett, látta, hogy a gazdája keze munkájával dolgozik. Az osztály és a kaszt között való különbség sokkal halványabb volt. Az egyik is, a másik is a harmadik rendhez tartozott.: *Paul Louis* is sietve hozzát teszi ehhez a megállapításhoz, hogy: „Ez távolról sem jelenti, mintha a városi munkás különösebben boldog lett volna. Távolról sem volt az. Sorsa rendszerint a nyomorúság, élete pedig csupa nélkülözés volt. Neki is meg kellett szenvednie az adóterhet, a tizedet, amely alól a nemesség és a papság mentesítve volt, ugyanekkor

³ *Paul Louis: Histoire du Socialisme en France.*

küzdenie kellett munkáltatója ellen, aki rosszul táplálta, odúban lakatta és a lehető legkisebb bért fizette neki.”

Amikor tehát arról volt szó, hogy szűnjék meg a nemesség és papság előjoga, ugyanúgy kiállt a küzdőtérre, mint a harmadik rend valamennyi többi részese, de távolról sem kerülte el tudatát annak a másik ellentétnek fölismerése, amely a harmadik renden belül öt munkáltatójától elválasztja. A munkás tömegek távolról sem hitték, hogy az ő létük kérdése megoldódik a forradalommal. Amikor *Babeuf* halhatatlan művében és megindított mozgalmában hirdette a magántulajdon elvének veszedelmét az emberiség nagy többsége, a dolgozók számára, ugyanakkor a Marat-nál megjelent egyszerű ácsmunkások leköszöltették a nagy néptribun lapjában, a „L'Ami du Peuple”-ban súlyos panaszait, rámutatva arra, hogy ők voltak a forradalom küzdő katonái és azok, akik most embertelenül bánnak velük és még a megélhetéshez szükséges bért is megvonják tőlük: az ő véres küzdelmük haszonélvezői.

A forradalom után

1831-ben megint a lyoni munkások kerültek előtérbe. Az ő forradalmi megmozdulásuk reszkettette meg a talajt X. Károly restaurációs uralma alatt. Pedig ennek a mozgalomnak nem volt politikai célja. „Harcban meghalni, vagy munkából élni”, ez állt zászlójukon, amikor minden szigorú tilalmat megszegve, kivonultak az uccára. Az ő példájukon felbuzdulva ragadtak fegyvert az Emberi Jogok párizsi hívei. A harcos mozgalmak egész sora nyílt meg és termelte ki magából az eljövő nagy küzdelem elméleti alapvetőit, a szocializmus előfutárjait.

Auguste Blanqui, a „Globe” szerkesztője, amikor bíróság elé állt, az elnöknek arra a kérdésére, hogy mi a foglalkozása, nagy feltűnést keltve vágta oda:

— *Proletár.*

Az elnök figyelmeztette:

— Ez nem foglalkozás.

Blanqui keményen válaszolta:

— Hogyan, a proletár nem foglalkozás! Harmincmillió franciának ez a foglalkozása, harmincmillió francia él a munkájából és minden politikai jogtól megfosztva.

Az elnök nem tehetett egyebet, kiadta az utasítást:

— Jól van hát, jegyző, írja oda, hogy a vádlott foglalkozása proletár.

Louis Blanc, de Pecqueur, Gabet, Proudhon tanai nőnek ki abból a talajból, amelyet a francia munkásság egyre növekvő mozgalma termékenyített meg. A proletárság vívta meg az 1848-i februári mozgalmat.

Marx Károly párizsi tartózkodása alatt belemerült a nagy francia forradalom tanulmányozásába, amelynek anyagát történelmi dokumentumok, irattárak és múzeumok tárták eléje. Világosan fölismerte, hogy Franciaországban a történelem folyamán az osztályok és osztályérdekek egész nyíltan rajzolódtak ki. Mindaz, amit itt tanult, elhatározó fontosságú volt az osztályharcról és a gazdasági erők hatásairól írt munkájában. Itt, Franciaországban, a társadalmi harcok földjén ismerte föl az osztály-

harcot, ahogy a kapitalista fejlettség hazájában, Angliában állánította meg a tőke természetét.

A francia munkásság attól kezdve, ahogy a harmadik rend egyedüli képviselője a polgárság lett és mint ilyen, birtokába vette az államhatalmat, mint külön osztály lépett föl és elsőrendű terepet vitt a történelmi átalakulásokban. Küzdelme mindig az ország életéből fakadt és sohasem szorítkozott szűk osztálykeretekre.

A francia munkásság szocialista öntudatban messze megelőzte Európa többi munkásait. Ez bizonyos tekintetben hátránnyal járt. Amikor Marx és Engels tanításai nyomán kialakult a modern munkásmozgalom, ennek térhódítása Franciaországban akadályokba ütközött, mert a munkásságnak először meg kellett szabadítania magát a régi utópiáktól és a forradalom romantikus varázsától. Azonban ez a múlt hagyományt is jelent, hagyományt, amelynek mindig *újra éltető ereje* volt, valahányszor csapás zúdult Franciaország proletárjainak mozgalmára. Az 1870-71-es kommün bukása után ezekből a hagyományokból fakadt erő keltette új életre a munkásság társadalmi és politikai harcait és vitte előre, hogy újra fontos tényezője legyen Franciaország történelmének.

Küzdelem Magyarország demokratizálásáért

ÍRTA SZATMÁRI ISTVÁN

A háború előtt, a háború alatt és a forradalmak előtt és után mindvégig három kérdés foglalkoztatta a magyar közéletet. Három kérdés, három probléma: *a nagybirtokrendszer felszámolása*, radikális földreformmal, *az általános titkos választójog* megvalósítása és *a közszabadságok* biztosítása, demokratikus közszellein kialakításával.

E három probléma körül hol lappangó, hol heves, nyílt harcok folytak évtizedeken át. Az osztály ellentétek kiéleződtek, az uralkodó osztály mereven elzárkózott. A politikai harcok éles és véres formát is öltöttek. Ezekben a harcokban kovácsolódott össze a haladó polgárság és a munkásság közös érdeke. Ebből alakult ki a demokratikus baloldali front. Ez a front olyan mértékben erősödött, amilyen mértékben megnőtt az ipari munkások száma és duzzadt a szabadfoglalkozásúak rétege, amelyet se az állam, se a társadalom nem tudott eltartani. E három probléma megoldása a munkásság és a polgárság társadalmi, politikai és gazdasági érvényesülését jelentette volna. Ennek a nyomán kialakulhatott volna a magyar polgárság, kifejlődhetett volna politikai öntudata és vezetésre való képessége, a nyugati államokhoz hasonlóan.

A megoldás azonban elmaradt. Az uralkodó osztály ilyen gyökeres reformoktól és radikális megoldásoktól visszariadt. Hatalmát veszélyeztetve látta.

*

Hogy e küzdelmeket jobban áttekinthessük, meg kell rajzolnunk a régi Magyarország képét. A politikailag, gazdaságilag és szociálisan elmaradt ország 1867 után állt talpra. Az elbukott 48-as forradalom következményei majd két évtizeden át bénították meg az országot. A monarchia megtörte a:rebellis: Magyarországot. A 67-es kiegyezés már egészen más viszonyok között jött létre: az ország lassú ütemben átalakult, iparosodott. Az iparosodás állandó folyamattá vált. Ezt követte a kereskedelem kialakulása. Magyarország a monarchia számára nagyon értékes és fontos társországgá vált. Magyarország volt Ausztria ipari cikkeinek fogyasztója, exportjának piaca; Magyarország látta el a monarchiát mezőgazdasági termékekkel, hússal, gabonával, nyersanyagokkal és félgyártmányokkal. Az ország belső átalakulása is folyamatos volt: kézműipari osztály alakult ki, amely mellett új középosztályrétegek is bontogatták szárnyaikat. A munkásság szakmai szervezkedése a 70-es években vette kezdetét és onnan kezdve rengeteg akadállyal megbirkózva, áldozatos küzdelmek sorozatán keresztül, egészen a háború kitöréséig felfelé ívelő, előretörő pályát futott meg. A munkásság szervezkedése a

gazdasági élet kialakulásának nyomában haladt és konjunktúráról konjunktúrára erősödött. A mesterlegényekből kisipari, középipari, majd gyári munkások lettek. A szakszervezetek küzdelmének eredménye, a sztrájkok szakadatlan sorozatán keresztül, a 12 órás munkaidő leszállítása 10, majd 9 órára, a munkabérek felemelése, a munkaviszonyok megjavítása, a munkásság szervezkedési szabadságának és a kollektív szerződések elismerése. Ahogy a munkásosztály gazdasági szervezkedése révén erősödött, úgy nőtt meg politikai öntudata is. A szociáldemokrata párt megerősödése és jelentősége a munkásosztály előretörésével párhuzamosan nő és ország politikai életében új tényezőként jelentkezik.

Ebben az időben a kormány és az ellenzék, a 67 és a 48 vívta egymással közjogi csatáit. A kormánypárt a 67-es kiegyezésből indult ki, monarchikus nagy hatalmi érdekeket szolgált és Auszria számára mindazt előteremtette, amit az tőle követelt. Ennek fejében szabadon rendelkezhetett az országgal. Az ellenzék, a függetlenségi pártok a 48-as szabadságharcra vezették vissza működésüket és az elbukott forradalom ideáljainak a megvalósítására törekedtek. Önálló hadsereg, magyar vezényleti nyelv, önálló vámterület és Ausztriával való egyenrangúság volt ennek a küzdelemnek legfőbb célja. Ahogyan a két párt között az ellentétek kiélesedtek és ahogy ez a harc sértette a monarchia nagy hatalmi érzékenységét vagy veszélyeztette érdekeit, úgy foglalt állást vele szemben.

1867-től 1913-ig egészen megváltozott az ország képe. Most már volt nagyszámú ipari munkássága, veszélyesen növekvő nincstelen parasztsága, volt ipari kapitalizmusa: a nagyüzemek és gyárak egymásután alakultak meg. A banktőke is bevonult az iparba, sőt a feudális tőke is elhelyezkedést keresett a bankokon keresztül, ipari részvényekbe fektetvén tőkét. Új középpolgárság is alakult ki a városokban, a városok száma és a városi lakosság is megnőtt. Az osztályellentétek gyorsan éleződtek ki: az átalakult és gazdaságilag megerősödött magyar társadalom ellentétbe került az uralkodó nagybirtokossággal, az arisztokráciával és a nemzeti kisebbségek önállóságra törő, kifelé gravitáló középosztályával. A gazdasági válságok és az osztrák ipar versenye veszélyeztette a magyar ipart. A fogyasztópiacot gyengítették a kivándorló parasztok százezrei s az itthonmaradt parasztság napszámhátránya oly alacsony volt, hogy az ipari fogyasztás szempontjából nem jöhetett számításba. A termelés tehát csak a városok lakosságára, az ipari munkásságra és a Balkán piacára számíthatott, így erősödött meg a függetlenségi ellenzéki irányzat, amelynek az önálló vámterület volt egyik leghatásosabb programpontja. Ez még a kormány szubvencióos ipari politikájánál is erősebbnek bizonyult.

A királyi ház a monarchia egységét, nagy hatalmi állását és presztízsét féltette a gazdasági mozgalom növekedésétől és előre-

törésétől. A bécsi udvar a függetlenségi párt követeléseinek ellensúlyozására egyszerre élénk érdeklődést tanúsított az ország *szociális elmaradottsága és az alulról feltörő osztályok politikai és gazdasági követelései iránt*. Ahogy a munkásság a maga javára használta a nagybirtokosság és az ipari kapitalizmus ellentéteit és egymás ellen való harcát, úgy használta ki a császári ház a függetlenségi mozgalom ellen a szociális követeléseket és törekvéseket. A magyar vezényleti nyelvvel, önálló Nemzeti Bankkal és önálló vámterülettel szembeszegezte a választójogot.

A függetlenségi párt és vele a magyar uralkodó osztályok itt követték el a legsúlyosabb politikai tévedésüket: el hagyták választani maguktól az ipari munkásságot, a haladó városi polgárságot és a földnélküli parasztságot! A függetlenségi pártnak magáévá kellett volna tennie az ez időben kialakult új magyar társadalom követeléseit és törekvéseit. Miután ezt nem tette meg, két tűz közé szorult: a császári ház elutasította *nemzeti* követeléseivel és kijátszotta ellene a népet és a progresszív rétegeket. Ezek viszont nem támogathatták a függetlenségi pártot a császári ház ellen való harcában, mert ellene szegült a szociális és demokratikus követeléseknek. A tragikus konfliktus azzal végződött, hogy a függetlenségi párt elejtette nemzeti követeléseit, kiegyezett a császári házzal és átvette a kormányzást. Természetesen a bécsi udvar is cserbenhagyta az általános, titkos választójogot. A darabont-kormány, amely az általános, titkos választójogot oktrojálni akarta, megbukott és átadta helyét a nemzeti koalíciónak, amely most teljes erejével a demokratikus követelések ellen fordult.

A függetlenségi párt árulása súlyos következményekkel járt és nagy visszahatást keltett. Szembekerült saját paraszti kisgazda tömegeivel is, amelyekkel szemben elárulta programját: szembekerült a radikális polgársággal és munkássággal, amelyek ellen üldöző hadjáratot indított. Azonban ez sem mentette meg a függetlenségi pártot az árulás következményeitől. A függetlenségi párt kettészakadt: a balszárny, Justh Gyulával és Károlyi Mihállyal az élén, vállalta az általános, titkos választójogot és a progresszív követeléseket. Régi politikusok, akik eddig élesen küzdöttek e követelések ellen a kormánypárt soraiban, régi szabadelvűek és 67-esek, szintén megtértek és a választójogi küzdelem élére álltak (Banffy). Az általános, titkos választójog valóságos varázsvesszőnek bizonyult, nagy lépésekkel vitte előbbre az ország demokratizálásáért indított harcot, amelyet most már nem lehetett megállítani. Az uralkodó osztályok foglalkozni kezdtek a választójog megvalósításának gondolatával. Hosszadalmas alku folyt egyes pártok és politikusok részéről és nincs a választójognak az a rendszere, amelyet fel ne fedeztek volna. Egyre-másra tervezték a különböző új választójogi rendszereket, mert minden-

képpen az volt a törekvésük, hogy a választójogi mozgalmat egy látszat reformmal leszerejlék, de úgy, hogy politikai hatalmukat megtartsák, így születtek meg a különböző választójogi reformok, kezdve gróf Andrássy Gyula plurális (többes szavazaton alapuló) választójogától egészen az Eszterházy-Vázsonyi választójogi tervezetig. Egyetlen törvény alkalmazására sem került azonban sor, mert — közben kitört a világháború!

*

A háború megváltoztatta Magyarország politikai és gazdasági arculatát. Már a háború alatt megváltozott az ország társadalmi összetétele. A háború végefelé, az orosz forradalom kitörésének napjától már nem lehetett elhárítani az ország demokratikus átalakulását. Különböző politikai kísérleteken, makacs ellenálláson és cselszövéseken keresztül jutottunk el az októberi forradalomig.

*

Az ország a háborúból megcsonkítva került ki. A háború befejezésével kezdődik Magyarország új történelmi korszaka. És ahogy a háborúelőtti, régi Magyarországnak is három főproblémája volt, a háborúutáni Magyarországnak is *ugyanaz a három problémája maradt*: megszüntetni a nagybirtokot, bevezetni az általános, titkos választójogot, biztosítani a közszabadságokat. Az októberi kormány alkotott ugyan néptörvényeket, de ezek megvalósítására már nem került sor. A háborúutáni nyomorúságos viszonyok mindent meggátoltak és amire az ország megtanult volna a mágia lábán járni, az orosz forradalom diktatúrába csapott át és a polgári forradalmat elsöpötte. Néhány hónapig tartott nálunk is a viaskodás és a magyar október márciusban bolsevizmusba torkolodott. A földreformból, az általános, titkos választójogból, közszabadságokból nem valósult meg semmi. Az újabb vihar mindent magával ragadott, elsöpört. A bolsevizmus háromhónapos uralma még súlyosabb helyzetet teremtett. A bolsevista diktatúra sem valósított meg semmit a három problémából: a földet állami tulajdonná proklamálta, de nem nyúlt hozzá, közszabadságokat nem tűrt, demokratikus intézményekre nem volt szüksége.

A bolsevizmus bukása után az ellenforradalom jutott győzelemre. A magyar társadalom problémáinak megoldása az ellenforradalomra hárult. Örökölte a problémákat. Nem tudott tőlük szabadulni.

Most új korszak vette kezdetét. Nyilvánvaló volt, hogy nem lehet ott folytatni, ahol a dolgok abbamaradtaik. A Szegedről elindult ellenforradalom még demokratikus intézményeket ígért. Vállalta a három probléma megoldását. Friedrich megvalósította az általános, titkos választójogot és demokratikus politikai rendszerre gondolt, de a baloldaltól való félelmében jobbra sodródott s a hatalomra visszatért nagybirtokosság és arisztokrácia karjaiba hullt.

Bethlen Istvan-nal visszatért a régi rezsim. Lassan és rendszeresen likvidálta a forradalom és az ellenforradalom minden maradványát, ő is hozzálát — a három nagy probléma megoldásához. Természetesen reakciós szellemben, úgyhogy a hatalomba visszajutott arisztokrácia, nagybirtokosság, a magas klérus és a bürokrácia továbbra is megtartsa vezetőszerepét. Így született meg a Nagyatádi-földreform, a titkos-nyílt választójog, a legkülönbözőbb rendszerekből vett korrekatívumokkal. Néhány esztendeig hasznát vehették ezeknek az ellenforradalmi szellemű reformoknak. A nagyipar, a bankok és a szabadfoglalkozású rétegek egy nagy része csatlakozott Bethlenhez. Kormányzásának támaszává vált. A prograszív baloldal nagyon meggyengült a sok vérvesztéségtől. Háborúelőtti és a háborúalatti szövetségesei is cserbenhagyták. Nem volt már szükségük fegyvertársakra: Bethlentől megkapták az önálló vámterületet magas vámokkal. Kartellek és trösztök alakultak. A külföldi kölcsönök élénkké tették a tőkepiacot. A gazdasági élet fellendült. A Monarchia szétbomlott, Ausztria már nem volt ipari versenytárs. A magyar gyáripari érdekeltség most szembefordult a munkássággal. A Bethlen rezsim az ő rezsimje volt. Már-már elhitték, hogy ez a felszínes jólét maradandó lesz. Az alulról hangzó dübörgést elnyomta az ipari gründolások zaja. Szekfü „Neo-barokk”-nak nevezi ezt a korszakot. Kívülről szilárd épületnek tetszett a „Neo-barokk” társadalom. Nagy könnyedséggel kezelt minden dolgot. Szociális kérdéseikben mem tanult semmit, éppen olyan érzéketlen volt, mint elődei. A politikai demokráciát is épügy ellenfelének tekintette és küzdött ellene.

Alig egy pár év telt el és a három meg nem oldott magyar probléma újból visszatért, mintha mi sem történt volna. A Bethlen-rezsim összeomlott. A gazdasági válság magával sodorta, eltemette. Az uralkodó osztályokat annyira megrémítette a gazdasági válság és a politikai rendszer összeomlása, hogy most még jobban féltek minden reformtól, mert attól tartottak, hogy a reform révén érvényesülő demokratikus erők megfosztják politikai hatalmuktól. Minden igyekezetük tehát arra irányult, hogy a közszabadságok megnyirbálásával, a választójogi és földreform követeléseikkel támasztott nyílt ellenállással egy reakciós-konzervatív rendszert tartsanak fenn. Ez a törekvésük nem járt sikerrel. A munkásság mellett a parasztság és a középosztályrétegek erőteljes előretörése jelentkezett. Vagy engedményeket kell tenni, vagy „nemzeti forradalmat” kell csinálni. Ez utóbbit valósította meg *Gömbös Gyula*. A „nemzeti forradalom” aból állt, hogy a régi rezsim politikai módszerével szakítottak. Versenyre keltek minden radikális követeléssel és programmal. A kormány maga állt az élére az eddig ellene szegezett követeléseknek. Szinte fenyegetőzött a nagybirtok megszüntetésével és radikálisnál radikálisabb reformokat helyezett kilátásba!

A küzdelem most újból két fronton folyt. A Gömbös-kormány

radikális *mezben* jobboldali forradalmat hirdetett, de valóságos harcoit folytatott a baloldal és a nálánál erősebb régi uralkodó nagybirtokosság, arisztokrácia és a magas klérus ellen. Az utóbbiak győztek. Gömbös „nemzeti forradalom” címen hirdetett politikai hadjárata ugyanazzal az eredménnyel járt: a három fő-probléma, amely a magyar politikai életeit mindmáig végigkísérte, most sem Ikerült megoldásra. Tömegvonzó erejüket most is csak felhasználták

Gömbös uralmon maradt,

— az ára ennelk hirdetett követeléseinek elejtése volt. Ez nem esett nehezére, komolyan ő sem gondolta. Propagandacélokra használta a magyar problémákat: lefelé tetszetős volt, fölfelé pedig ijeszteni akart. Ezt el is érte.

Az ország gazdasági és politikai viszonyai azonban egyre súlyosabbá váltak. Főképpen a középosztály és a parasztság helyzete felemlítette meg a kormányzatot. Egyre többen hangoztatták, hogy a nagybirtok megszüntetése nélkül nem alakulhat ki jómódú, gazdag paraszti ország, amely a kisgazdaságok révén magasabb életszínvet nyújt a parasztságnak és a középosztályuk. Egyre jobban hódított az a felfogás, hogy csak egy nagyjelentőségű agrár-reform biztosíthatja a közléposztály-rétegek és szabadfoglalkozásúak megélhetését is. Ez viszont csak úgy remélhető, ha az általános, titkos választójog révén átalakul a magyar törvényhozás, demokratikus szellem formálja át közigazgatásunkat és egész társadalmi életünket.

Ez az igazság meghódította a középosztály legfiatalabb rétegét, azt, amelyik nem ismerte a múlt küzdelmeit és csak most került ki a középiskolákból és az egyetemekről. A falukutatást mint szenzációs újdonságot fedezték fel. A falu elmaradottságát, a parasztság nehéz életét, hihetetlen nyomorát úgy fedezték fel, mintha eddig ismeretlen lett volna. A magyar parasztkérdés nem mai keletű. A háborúelőtti országnak is ez volt egyik nyílt, fájó sebe, amelyet a kivándorlás sem tudott megszüntetni. A három magyar probléma megoldása szüntethette volna csak meg a parasztság, a munkásság és a középosztály elviselhetetlen helyzetét. Ez azonban a mai napig sem sikerült.

A *Darányi-kormányal* új politikai korszak kezdődött. A három nagy problémát megkerülte ugyanúgy, mint elődei. A választójogi reformot kijátszotta. A mostani választójogi rendszer már alkalmazásában is bebizonyította, hogy rajta keresztül a feltörekvő erők nem érvényesülhetnek és a politikai hatalmi viszonyokat nem változtatja meg. Nem jelent változást sem a telepítés, sem a kishaszonbérletekkel való kísérletezés. Nagyarányú, radikális földreform feltétele a nagybirtokrendszer megszüntetése volna. Ilyen reformokat azonban csak olyan törvényhozás alkotna, amely valóban általános, titkos választójoggal, demokratikus korszellelem és közszabadság biztosításával választottak meg.

A kormány *védekezett* a valóságos reformok ellen és szívesen,

látható örömmel fogta vitorláiba a parancsuralmi-fasiszta rendszerek szelét. Ezzel is a reformok ellen dolgozott. Fasiszta módszereket alkalmazott a politikai, gazdasági és társadalmi problémák megoldására — a nyílt fasizmus vállalása nélkül. Itt még a fasizmus is — felülről jött, minden tömegmozgalom, tömegbázis nélkül.

A középosztály problémájának megoldására a középeurópai fasiszta hullám feldobta a zsidókérdést. Nálunk a zsidók szerepe a gazdasági és társadalmi életben 67-től, a kiegyezéstől kezdve nőtt meg. Ipar, kereskedelmi vállalkozás, nagyvárosi élet, a városok kialakulása és fejlődése az ő részvételükkel nőtt meg.

***Demokrácia,
függetlenség
és szabadság:
a magyar munkás kenyere és élete!***

Lehet, hogy ez a beavatkozás egy darabig hat. De azután ugyanaz a sorsa lesz, mint az eddig és korábban alkalmazott hasonló szerekek: hatástalanná válnak. Hiszen a középosztály, az intelligencia proletarizálódásának megakadályozása végett teremtették meg a numerus clausuet is. Amikor ez sem használt, ekkor léptették életbe a felvételi vizsgákat az iskolákban, erőteljesebben megrostálták, „szelektálták” az egyetemre és a középiskolába felveendő tanulókat. Mindez azonban nem volt elég arra, hogy a középosztály növekedésének útját állja. Szaporították igen erős mértékben a városi, megyei és állami tisztviselők számát. Messze túlszárnyaltuk a békebeli Nagymagyarország közhivatalnoki létszámát. Mindez nem segített tartósan, mert néhány esztendő múltán újból elénk tárul a probléma: az el nem helyezhető középosztályú és szabadfoglalkozású rétegek sorsa. Az az előny, amelyet a kormány a zsidó középosztály megsemmisítésével nyer, néhány esztendő múltán kiegyenlítődik, a keresztény középosztály szarnia meg fog növekedni és az elhelyezkedés ugyanolyan lehetetlenné válik majd, mint az előző években volt. A magyar társadalmat gyökerében átalakítani a három nagy magyar probléma progresszív megoldása nélkül nem lehet.

Miért harcolunk?

*Szebb, jobb életért,
a munkásság fölemelkedéséért!*

A kormány támogatta a szélsőjobboldali törekvéseket, de félt is tőlük. Külpolitikai okokból nem fordult a mozgalommal szembe, belpolitikai okokból pedig csak annyira szállt szembe vele, hogy „kifogja a szelet vitorlákból”. A kormányzat magáévátette a szélsőjobboldal jelszavait és megkísérelte programkövetéseiket kijátszani azzal, hogy olyan mértékben valósítja meg őket, ahogy az neki is megfelel, így jutottunk el odáig, hogy a kormányzat: a nyílt parancsuralmi rendszer elhárításával: indokolt meg mindent. Gyakorlati politikájának alapja, hogy: a korszellem elől nem lehet elzárkózni. Egyébként: a magyar társadalom legfontosabb problémái — visszatértek és: megoldásuk: ellenére — megoldást követelnek!

Ma már megváltozott a helyzet. A szélsőjobboldal hulláma megtört. A háború kitörése elsöpörte politikai célkitűzéseiket. Egészen más helyzetbe kerültek.

Politikai, társadalmi és gazdasági viszonyaink átalakulás előtt állanak. A nagy háború kimenetelő megváltoztatja a körülöttünk lévő világot. Megváltoznak a politikai, gazdasági és társadalmi viszonyok is. A változás iránya nem a parancsuralmi rendszerek irányába megy végbe. A hatalmi viszonyoknak tehát meg kell változniuk és azok az osztályok, amelyek eddig küzdelmet folytattak Magyarország demokratizálásáért, előtérbe kerülnek, hogy további harcaikat megvívják az ország demokratizálásáért. Demokratikus közszellem nélkül, amely alulról fölfelé hatja át az ország minden társadalmi rétegét, alig lehet remélni tartós megoldást. De a három magyar probléma megoldása nélkül nálunk nem változik meg lényegében semmi. Az igazi demokratikus, általános, titkos választójog, a nagybirtok megszüntetése, radikális földreform és a közszabadságok biztosítása semmiféle zsidókérdéssel sem helyettesíthető. Minden kitérés csak növeli a küzdelemben hozott áldozatokat, csak még elkeseredettebbé teszi a harcot. Egyszer csak elérkezik a történelmi óra, amikor már nem lehet kitérni Magyarország demokratikus átalakulása elől.

Értelem és ösztön

ÍRTA DR. BRAUN SOMA

A 18. század felvilágosodása az értelem merev kihangsúlyozásával felmérhetetlen jelentőségű munkát végzett. Az értelem és csak az értelem segítségével szemlét tartott az emberiség egész akkori műveltsége felett, átmentett belőle a jelen és a jövő számára mindent, amit az értelem nézőpontjából elfogadhatónak tartott és elutasított magától mindent, ami értelmi alapon homályosnak, zavartnak, nem világosnak tűnt. Világtörténelmi jelentőségű kísérlet volt ez a kultúra anyagának értelmi alapon való megrostálására, nagytakarítás a „felépítmény” egész területén, diád ábra juttatása *Descartes* szavaival a „tisza és világos megismerés”-nek. A munka elméleti terein indult meg, először elméleti területen folyt, porhanyóvá tette a hübériség szellemi világát, megőrölte a régi világ elméleti oszlopait és a nagy francia forradalomban már csak ennek a folyamatnak befejező felvonását láthatjuk.

Az értelem merev kihangsúlyozása szükséges volt a maga idejében, egyoldalúságát harcossá mivolta indokolta. Szögletesnek, türelmetlennek kellett lennie, hogy újsága a régivel szemben egészen nyilvánvalóvá váljék. Megalkuvásokkal semmiféle tudományos elvet vagy világnézeti kérdést nem lehet diadalra juttatni. A felvilágosodás újat adott a gondolkozóknak, tanítva, hogy egyetlen vezérfonál az értelem és mindazt, ami az értelmén, a megérthetően kívül esik, nem érdemes tudni. Felesleges megterhelései ezek az agyvelőnek, régóta velünk hurcolt ballasztok, melyek akadályoznak mozgásunkban és gátolják a bíráló szellem maradéktalan érvényesülését. Az értelemnek ez a nagytakarítása rendet akart teremteni, rendet magunkban először, rendet egyéni életünkben, rendet a társadalomban, rendet istenhez és az uralkodóhoz való viszonyunkban, rendet az államban. Rendet a rendetlenség és a zűrzavar helyén az értelem kalauzolásával. Ebben a gondolatvilágban semmi, vagy csak nagyon kevés hely jutott az ember- és társadalmi-alakító másik erőnek, az ösztönöknek és az érzelmeknek. Egymáshoz való viszonyukat eleve eldöntötte indulásuk: az értelem és csak az értelem minden, ösztönök és érzelmek az értelemhez mérten az állatit jelentik az emberben, kiszorításuk tehát a cselekvésre indító elemek közül emberebbé válásunkat is jelenti.

Ha mármost az így megrajzolt értelmi elvet a politikai életre, a politikai cselekvésekre alkalmazzuk, úgy a felvilágosodás tanítása szerint az egyént politikai életében is csak az értelem vezetheti, a politikai célok értelmes célok, mely éknek éppen világos felismerése adja meg a hajtóerőt. Ahhoz, hogy valamilyen politikai óéit elérjünk, *ismer-nünk kell* ezt a célt, *tudni*, mit akarunk, a célok világos *felismerése* előfeltétele a sikeres politikai cselekvésnek, melynek feladata a hatalom megszerzése, hogy a megszerzett hatalommal az észszerűtlenné vált intézményeket átalakítsuk, vagy eltávolítva, újakkal helyettesítsük,

Minden további nélkül nyilvánvaló, hogy a marxista szocializmus a felvilágosodás nyomdokain halad, átmentése és egyben betetőzése

ennek a szellemi mozgalomnak. Mint mozgalom, *fel akarja világosítani* a tömegeket, *meg akarja értetni* velük osztályhelyzetüket, *meg akarja győzni* cáfolhatatlan érveivel a proletárokat, értékelméletében, érték-többletelméletében, profitráta-elméletében az *értelemhez* szól. *Jelszava: felismerés., megismerés, mint a cselekvés előfeltétele.*

A felvilágosodás szellemi mozgalma az emberiség fejlődésének végső célját az értelem végleges diadalrajutásában látja. Ez a mozgalom optimista. Bízik az értelem végleges diadalában, hisz abban, hogy az értelem egyre jobban eluralkodik a földön, hogy az ember a maga történeti életében egyre értelmesebb lényvé válik. Útja egyenes út a sötétségből a világosságra. És amikor bírálja a múltat és a jelentés mindkettőt pesszimizmussal nézi, optimizmusa töretlen fényben ragyog a jövőre, az emberiség későbbi sorsára vonatkoztatva. Itt zűrzavar, az *érzések* és szenvedélyek zűrzavara, *káosz*. Ott az értelem hideg, de egyenletes fénye és rendezett, minden téren rendezett világ, *kozmosz* a *káosz* helyén.

A felvilágosodás első bírálatát ezen a vonalon kapta és a francia *Condorcet* és az angol *Ferguson*, mindketten azt tanítják, hogy az emberiség fejlődése nem állandó és nem is az értelem fejlődésével föltételezett folytonos előrehaladás, hanem sokkal inkább szüntelen:bukdácslás: új alakulatokhoz, melyek gyakran egyáltalában nem esnek az egyenes haladás vonalába. Ellenkezőleg, az új alakulatok nem ritkán meglepő eltéréseket mutatnak az egyenesvonalú haladástól és ha később vissza is térnek kezdeti irányukba, ez soha nem egyszerű visszatérés korábbi kiindulópontjukhoz, hanem több vagy kevesebb annál.

A két szociológus magyarázattal is szolgál. *Condorcet* szerint a történelmi:bukdácslásának az az oka, hogy helytelen a viszony megismerőképeségünk és ama célok között, melyek elérésére szükségleteink sarkalnak. *Ferguson* a célkitűzést vizsgálta és úgy vélte, hogy az emberek azért tűznek ki célokat maguk elé, hogy bizonyos előnyöket elérjenek. Végcéljukat azonban sohasem érik el, hanem olyan társadalmi fejlődési formákhoz jutnak, amelyeket:még képzetben sem láttak előre:. Ekkor pedig ismét más irányban üldözik céljukat és egy hasonló alakulatoknál kötnek ki, mint azok, amelyekből korábban elindultak.

Mi ennek az elszomorító jelenségnek az oka? *Ferguson* válasza egészen közel visz kérdésünkhöz: az emberek törtetését magasabb életformák felé *nem egyedül csak az értelem, hanem a természetes és társadalmi*, vagyis a társadalmi életből kinőtt és a társadalmi élettől meghatározott *ösztönök irányítják*, ösztönök, melyek viszont legnagyobbbrészt egy alapösztönre, a létfenntartási ösztönre vezethetők vissza.

Ha mármost kapcsolatba hozzuk ezeket a megállapításokat főkérdéseinkkel, mellyel az értelem és az ösztönök társadalmi hatására keressük választ, úgy elmondhatjuk, hogy *Condorcet* és *Ferguson* szerint az ember *nemcsak értelmes lény, hanem legalább ugyanannyira* az értelem területén kívül eső *ösztönök és érzelmek* irányítják. Szerintük a felvilágosodottak nem vettek tudomást arról, hogy a politizáló ember

lelki élete sem tietzán értelmi tevékenység és ka elfogadjuk tényként azt, hogy egyéni, „magán”-életünkben az értelem mellett gyakran az ösztönök és érzelmek is szóhoz jutnak, nincs okunk feltételezni, hogy ezek az ösztönök és érzelmek elhallgatnak, mihelyt a politizáló én megszólal bennünk. Röviden úgy is mondhatjuk, hogy a politizáló egyén ugyanúgy érzelmekkel telített, ösztönei:sugallatát: követő ember, mint amikor nemi politikai életet él.

Hogyan viszonylanak azonban értelem és érzelem, értelem és ösztönök egymáshoz a politizáló emberben? *Ovidius* római költőnek a „magán”-emberre tett megállapítása, „látom a jobbat és helyeslem, de a rosszabbat követem”, túlságos leegyszerűsítésnek látszik és nem ment fel az alól, hogy kérdésünkre választ keressünk. Szükség van erre már csak azért is, mert a háború utáni évek egyes tömegmegnyilvánulásai egyáltalában nem látszanak értelemtől irányított, értelemmel magyarázható cselekedeteknek. Az is nyilvánvaló, hogyha értelmetlen cselekvéseknek minősítjük ezeket a tömegcselekvéseket, ezzel csak nevet adunk a jelenségnek, de nem fedjük fel mibenlétét és még kevésbé kíséreltük meg világosságot deríteni az értelemmel való kapcsolataikra. Nem tudományos válasz az, hogy vannak értelmes és értelmetlen politikai cselekvések, mert nem felel arra, mikor kerül az egyik és mikor a másik használatára a sor. Nem nyugtat meg *Le Bon* megoldása sem, hogy egyénileg általában többé-kevésbé értelmesen cselekszünk, azonban tömegben, mint a tömeg alkotórészein, mindig az értelmetlenség =, az ösztönök ée érzelmek uralkodnak el rajtunk és ezek szabják meg cselekvéseink tartalmát és célkitűzéseinket. De miért csak tömegben? Azért, mert a tömegben, mint a tömeg alkotórészei, felelőtlenek \agynak ée így levethetjük magunkról az:értelem bilincseit:? A felelőtlenység, mint egyik tényező, valóban fontos elem, de nem minden és nem ad teljesértékű felvilágosítást.

Mélyebbenjáró kísérlet a kérdés megoldására a matematikai közgazdaságtan egyik, *Cournot* és *Walras* után legnagyobb képviselőjének, *Vilfredo Pareto*-nak (1848-1923) munkája. Pareto aránylag későn szociológiával is foglalkozott és terjedelmében is hatalmáé művet szentelt e kérdésnek.

Pareto kísérlete kérdésünk megoldására teljesen antiracionalista szellemű. *Condorcet* és *Ferguson* nyomdokain halad, de új és eredeti megoldással kísérletezik.

Pareto sizerint az embert cselekedetei túlnyomó részében, így politikai cselekvéseiben is, ösztönei irányítják, azonban — és az új és eredeti gondolata — az ember ösztönös cselekedeteit *a cselekvések után* maga és mások előtt logikus cselekedeteknek akarja feltüntetni, értelmes cselekedeteknek akarja mutatni. Más szavakkal: *az ember cselekedeteit ösztönei és érzelmei irányítják, utóbb azonban értelemmel elfogadható magyarázatokat keres ösztönös cselekedeteire. A felvilágosodottak gondolatvilágában Linné elnevezése az emberről;bölc*⁴⁴ ember, a politizáló emberre is áll. Pareto tagadja ezt ée szerinte az ember sokkal inkább „érző és akaró” lény, mert cselekvéseinek hajtóereje túlnyomórészt iaz ösztön, az érzelem.

Ebből a gondolatból az a megállapítás következik, hogy egész

életünkön az érzelmek uralkodnak és minden politikai akarásunk nemcsak politikai színezetű, hanem alapjait is ösztöneinkben és érzelmekben kell keresnünk. *Pareto* ezzel ezen a területen letaszítja trónusáról az értelmet és a második helyre szorítja. *Az értelem nem irányítója, hanem csak magyarázója cselekedeteinknek.*

A tömegre és az egyénre vonatkoztatva ez annyit jelent, hogy az egyén a tömegben mutatkozik meg igazi mivoltában, ahol és amikor ösztönösen cselekszik, valamint jelenti azt is, hogy egyéni és tömegcselekvések közt csak lokozati különbség van az ösztönösségben.

Nevezzük *Pareto*-val az ösztönöket „üledékek”-nek, cselekvéseink logikus színezetű magyarázatát „származékok”-nak. Az elnevezések különben mellékesek és ugyanígy A-nak és B-nek, O-nak és P-nek is nevezhetnők a kettőt. Ezeknek az elnevezéseknek felhasználásával így is mondhatjuk: cselekvéseink hajtóerői az:üledékek:, logikus magyarázataik a:származék:ok. Az:üledékek: vezetnek cselekvéseinkben és „származékok”-kal magyarázzuk utólag cselekvéseinket. Ezek a „származékok” tartalmukban nagyon különbözők, de mindig megfelelnek a kornak, amelyben megszülettek és amint az emberek műveit többek lesznek, átalakulnak velük az ösztönös cselekvéseik magyarázatára szolgáló „származékok” is. A lényeg azonban változatlan marad ekkor is: *az ember ösztönök, elsősorban ösztönök hordozója.*

Milyen kapcsolat van ebben a tanrendszerben az ösztön és az értelem között a fentiekén kívül? Valahányszor mint magánemberek vagy mint társadalmi lények cselekszünk, más szavakkal, valahányszor egyéni vagy társadalmi cselekedetet viszünk véghez, megbillen bennünk az egyensúlyi helyzet. Megváltozik az egyensúlyhelyzet, felborul az a nyugalmi állapot, melyben értelem és ösztönök nem:versenyeznek: egymással, hanem teljes helyzeti energiájukkal „pihennek.” A cselekvés ennek az egyensúlyhelyzetnek megváltozását jelenti, a fizika nyelvén a potenciális energiák kinetikus energiákká változnak olyanformán, hogy az ösztönök uralomra jutnak bennünk és irányítják cselekvéseinket.

A cselekvés után — és pedig az egyéni és a társadalmi cselekvés után egyaránt — az egyén szükségét érzi annak, hogy megbolygatott egyensúlyhelyzetét visszaállítsa. Ennek a visszaállító tevékenységnek pedig egyetlen eszköze a:származékok: sorozata, melyekkel értelmes magyarázatot igyekszik adni ösztönös és érzelmekkel telített cselekvéseinek. Ez a munka előbb vagy utóbb, de mindig bekövetkezik. *Az egyén nem élhet állandó feszültség állapotában és ugyanígy a társadalmak sem élhetnek állandó forradalmi izgalmakban.*

Pareto nagy művében ilymódon megvizsgálja azokat az ösztönöket, melyek a társadalmi egyensúlyt felbontják és megvizsgálja azokat a törekvéseket, melyekkel a felbontott egyensúlyt magunkban és intézményekkel helyreállítani igyekszünk. Osztályozza a „származékok”-at és csoportosítja, azonban nem értékeli. Egyik ösztönt sem emeli a többi fölé és nem tesz kísérletet arra sem, hogy egy ösztönre vezesse vissza valamennyit. *Freud* és *Adler* kutatásait nem illeszti be gondolatrendezébe. A történelmi életben egyensúlyhelyzetek felbomlásait és helyreállítását látja a végtelenig. Ezért elutasítja a fej-

lődés gondolatát, melyet legfőjebb a „származékok”-ra ismer el és természetesen elveti a marxi társadalomfejlődés eszméjét is. Gondolatrendszerében nincs helye annak az eszmének, hogy az emberiség a kötöttség állapotából szükségképpen elérkezik a szabadság állapotába.

A társadalmi életben az egyensúly felbontása és helyreállítása mint a hatalomért folytatott kíméletlen harc jelentkezik. Céljaikat világosan látó „élcsapatok” küzdenek egymással a történelem színpadán és a tömegek együtt harcolnak velük.

Ennyit *Pareto* elméletéből. Gondolatai a kérdések egész sorát keltik fel. Mindenekelőtt tisztázásra szorul maguknak az ösztönöknek a kérdése. (Ezen a téren e sorok írója is kísérletet tett *Társadalomlélektan* címen megírt tankönyvével.) Tisztázni kellene a logikus és nem logikus, láz értelmes és ösztönös cselekvések fogalmát, mert nyilvánvaló, hogy *Pareto* gondolatrendszerének ez a kettős pillére és bizonyos az is, hogy csak akkor beszélhetünk értelmes és ösztönscselekvésekről, ha hiánytalanul és kellő élességgel el tudjuk határolni egymástól e kettőt. *Pareto* olasz bírálója, az emigrációban élő *Ascoli* itt fogja meg a kérdést és kifejti, hogy *Pareto* gondolatrendszerének éppen ez a két oszlopa gyenge és bizonytalan. *Pareto* a fizikai tudományokat nevezi logikus-tapasztalati tudományoknak és azokat a cselekvéseket nevezi logikusokok, melyek a céloknak megfelelő eszközöket használnak és a célokhoz vezető eszközöket kapcsolnak egymáshoz. A céloknak megfelelő eszközök azonban különbözők, és pedig nemcsak ama személy nézete szerint, aki cselekszik, hanem más, olyan személyek ezert is, „akik nagyobb tudással rendelkeznek”. A szándékoknak, eszközöknek és végcéloknak ez a hármassága lenne a mérték, melyekkel cselekedeteinket megítélhetnénk. Nem kell nagyon elgondolkozni felettük, hogy hiányosságait megállapíthassuk.

Ezek ellenére is azonban ez az elmélet hatalmas arányú kísérlet az emberi cselekvések tudományos átvilágítására és megértésére.

Van-e gyakorlati haszna? Kétségkívül van. Nagyobb figyelem az ösztönös cselekvésekkel és e cselekvések fölkeltésével szemben. Helyesbítése annak a megrögződött gondolatnak, hogy az ember kizárólag :éslény: és a megértelés és meggyőzés mellett — ami az:élcsapat-nevelés: feladata — élni az érzelmek fölkeltésének, az ösztönök aktiválásának eszközeivel is, a hely, az idő és a körülmények szerint.

Történelmi materializmus

ÍRTA DR. NAGY TAMÁS

A probléma mai állása

Történelmi megjelenését tekintve, mindkét tudományos elmélet a kapitalista társadalom más fejlődési korszakára esik. A proletariátus általános kialakulása és megerősödése, a munkásosztály gazdasági helyzete és a kapitalizmus ideológiája közti ellentmondás, az előkészítő polgári filozófiai, szociológiai és közgazdasági elméletekkel együtt, a 19. században a tudományos szocializmus kialakulását eredményezi. A freudi pszichológia létrejöttének előfeltételei viszont a hanyatló tőkés társadalmi rend reális nemi nyomorúsága, párosodva ideológiai szétesésével, a társadalmi erkölcsi ideálok és a valóságos társadalmi helyzet között folyton növekvő szakadék, a polgári erkölcs tanácstalansága. A marxizmus elmélete a speciális törvényszerűségek megállapításából jut el az általánosakhoz. A speciális tőkés társadalmi rend törvényszerűségeinek földerítéséből általános szociológiai elméletéhez, a történelmi materializmushoz. Ugyanígy a pszichoanalízis az általános lelki jelenségek egy speciális csoportjából, a mindjobban szaporodó neurózisokból indul ki és a lelki folyamatok általános törvényszerűségeinek ismeretéhez jut el. A tudattalan lelkivilág folyamatainak földerítésével (ezért a név: mélypszichológia) joggal foglal helyet abban a történelmi sorban, amely az ember fokozatos magáraismerése felé vezet és amelynek kimagasló pontjai Kopernikus, Darwin, Marx és Freud tudományos eredményei. A pszichoanalízis tanításai az addigi feldleti pszichológiákhoz képest annyira forradalmian újat jelentettek, hogy velük szemben minden olyan tudománynak állást kellett foglalnia, melynek valamilyen vonatkozásban az ember is tárgya. A marxizmus részéről ez az állásfoglalás nagyjából három különböző eredményre vezetett.

De Man nagy kísérletét a szerinte a marxizmusban elhanyagolt: pszichológiai tényező: pótlására főleg a „*Sozialistische Idee*” című művében próbálta megvalósítani. Sajnos, olyan kijelentések, mint: „Lőpor, könyvnyomtatás és iránytű tették ki a feudális társadalmi rend szívéét”, vagy: „Miótán a kapitalizmus fejlődése mai fázisában sem a proletariátus további szaporodásához, sem közvetlen érdekeinek egységesedéséhez nem vezet, *nem marad más hátra*, mint a problémát így felállítani: lehetséges-e a szocialista cél eszméjéből az összmozgalomnak olyan lököerőt adni, mely elég erős arra, hogy bizonyos követelések megvalósításának közös érdeke folytán a szétágazó érdekeket legyőzze”² — az ortodox marxisták részéről azzal a váddal találtakoztak, hogy feladta a marxizmus materialista és dialektikus alapjait. A pszichoanalitikusok ugyanekkor azt vetették szemére, hogy a meg nem értett freudi és adleri pszichológiának vulgáris keverékét alkalmazza.

¹ Sozialistische Idee, 56. old.

² Id. m. 312. old.

A kommunista állásfoglalás a pszichoanalízis teljes elvetését jelentette. 1929-ben az „*Unter dem Banner des Marxismus*” hivatalos teoretikus folyóiratban először Deborin és Thalheimer a revizionista marxizmus és pszichoanalízis kapcsolatát bírálja, majd Jurinetz nagy cikkében³ a legélesebben állást foglal a freudi pszichológia ellen, — azt a polgári társadalom bomlástermékének, metafizikusnak, antidiialektikusnak és idealistának deklarálja. Mikor aztán később Wilhelm Reich bizonyítja,⁴ hogy Jurinetz ilyen következtetésre csak a niélpszichológia tökéletes félreértése vagy nem ismerése folytán juthatott, akkor feleletül és úgylát-szik, végleges állásfoglalás gyanánt I. Saphir⁵ végre rábukkan az alapvető problémára: Tegyük fel, hogy a pszichoanalízis a leg-tökéletesebb *egyéni* pszichológia — ezt vitatni különben sem a marxizmus feladata —, a kérdés az, van-e és ha egyáltalán van, mi a helye az egyéni pszichológiának a történelmi materializmus épületében? Saphir felelete ebből az új szempontból is elutasító. Megállapítja az egyéni (individual) és szociálpszichológia tör-vényeinek *elvi* különbözőségét és a szociológia számára csak a szociálpszichológiát tartja jelentősnek, így tehát a történelmi materializmus szempontjából a pszichoanalízisnek a Jurinetz-féle elutasítása és Reich-féle beépítési kísérlete után magasabb fokon (más érvekkel) újabb kizárása a végeredmény. Hogy ez a módszer-tani elvetés indokolt-e vagy nem, arra a későbbiek folyamán még visszatérünk.

A harmadik állásfoglalás a Wilhelm Reich féle, amelyre az idők folyamán „Sexpol” néven egész szexuális és politikai mozga-lom épült. Reich kezdetben a német kommunista párt tagja, amellett elméletileg és gyakorlatilag működő pszichoanalitikus. A szóbanforgó kérdéskomplexumra vonatkozó állásfoglalását először már említett cikkében fejt ki. Itt még nagy vonalakban úgy a történelmi materializmus, mint a freudi pszichológia elméleti alapjait megtartva, igyekszik a kibékítést végrehajtani. A szo-ciológiai kutatásban aránylag csekély szerepet szán a mélypszi-chológiának, — a primitív népek társadalmi berendezésének, val-lásoknak, mítoszoknak felderítésében. De már politikai mozgal-mak, osztályöitudat stb. megmagyarázására nem tartja alkalmas-nak. Reich későbbi fejlődése jóval túl vezet ezen a kezdeten. Úgy a kommunista párt, mint a pszichoanalitikusok kizárják tagjaik sorából. Egyaránt átalakítja a történelmi materializmus és az analitikus pszichológia alaptételeit és ámbár nevüket megtartja, új rendszert (a történelmi materializmus:kiegészítését:) épít fel.

Ezt a bevezetést azért tartottuk szükségesnek, hogy egyrészt legalább nagy vonalakban megismertessük, milyen komoly és jelentőségteljes viták folytak le ebben a problémakomplexumban és hogy ezek milyen ellentétben állanak azzal az aránylagos csenddel, mely ma e kérdésben a szocialista elmélet frontján ural-kodik. Meg vagyunk győződve arról, hogy a marxista elméletnek nemcsak hogy a pszichoanalízist kellene dialektikus-materialista kritika tárgyává tennie és helyesnek bizonyult megállapításai

³ Psychoanalyse und Marxismus,,:*Unter dem Banner*: 1. évf., 1. füzet, 93. old.

⁴:*Unter dem Banner*: 1929. évf., 5. füzet.

⁵:*Unter dem Banner*: 1929. évf., 6. füzet.

szerint „a materializmus formáját változtatni”⁶, hanem ugyanígy eljárni a tudományok többi új eredményével is. Hogy a sok felmerülő probléma közül éppen a *freudi pszichológia és a történelmi materializmus viszonyát* választottuk, az azért történt, mert meggyőződésünk szerint a modern politikai ideológiák megértése e probléma tisztázása nélkül lehetetlen. Ami a fasiszta mozgalmakban a történelmi materialista szemlélő számára a legérthetlenebb, az röviden az a tény: hogyan gondolkodhatnak és cselekedhetnek emberek csoportjai reális érdekeikkel annyira ellentétes módon. Hogy az emberi gondolkodás és cselekvés sokszor mennyire nem az egyén reális érdekét szolgálja, hogy miért nem azt és éppen mi más helyette, — ezt a mélypszichológia nagyjából jól meg tudja magyarázni. Számtalan tanulmányt olvashattunk a: fasiszmus pszichológiájáról, melyek több-kevesebb sikerrel tárgyalták ezt a kérdést. Amire azonban választ nem kaptunk, az éppen az, hogy ezek a pszichológiai felismerések hogyan függenek össze a történelmi materializmus elméleti alapjaival?

A pszichológiai faktor helye a történelmi materializmusban

A történelmi materializmus tárgya a társadalmi változások okozatos vizsgálata. A társadalmi változások emberek csinálta változások és ezért az okaikra irányuló kérdés úgy is fogalmazható: miért gondolkoznak és cselekednek bizonyos időben és helyen az emberek csoportjai így és nem másképp! A történelmi materializmus a társadalmi változások végső (de nem közvetlen!) okát a termelő erők változásában találja meg. Plechanovnak már klasszikussá vált sémája szerint⁷ a ható tényezők kauzális sorrendben:

1. A termelő erők állása.
2. Az általuk meghatározott gazdasági viszonyok.
3. A társadalompolitikai rend, mely az adott gazdasági alapon épül.
4. A társadalmi ember pszichológiája, amelyet részben közvetlenül a gazdaság, részben a rajta felépülő társadalompolitikai rend határoz meg.
5. A különböző ideológiák, melyek ennek a pszichológiának sajátosságait tükrözik.

Miért végső ok a „termelő erők állása”? Miért nem megyünk vissza az okok végtelen sorában és nem mondjuk azt például, hogy a termelő erők fejlődése viszont a geológiai és klimatikus viszonyoktól függ, ez utóbbi viszonyok alakulása pedig fizikai törvényszerűségekre vezethető vissza? Azért, mert az emberi társadalom nemcsak terméke környezetének, hanem egyúttal átalakítója is. A természeti lét határozza meg a társadalom fejlődését, de a fejlődő társadalom visszahat a természeti létre. A termelő erők fogalma az a terület, ahol ez a dialektikus kölcsönhatás létrejön. A termelő erő fogalma tehát nem más, mint az ember által megváltoztatott természet. Mintegy gyújtópontban egyesíti az összes hatásokat, melyek a természeti lét oldaláról jönnek

⁶ F. Engels.: Feuerbaeh.: 19. old.

⁷ Plechanov.: Grundprobleme des Marxismus., 77. old.

(geológiai, klimatikus stb. és azokat a visszahatásokat, melyek a társadalom oldaláról erednek (technikai fejlődés).

A termelő erők fejlődése az embernek fejlődését jelenti létének jobb fenntartása irányában. A termelő erőknek ebből a marxista fogalmából természetszerűleg adódik a társadalmi pszichológiának alkalmazkodása a gazdasági alaphoz. „Előnyös-e a társadalom számára pszichológiájának gazdaságához, életfeltételeihez való alkalmazása a létért való küzdelemben” — kérdezi Plechanov⁸ és rögtön felel is: „igen, előnyös, mert minden olyan szokás és felfogás, amely nem felel meg a gazdaságnak, amely szemben áll az életfeltételekkel, zavaróan befolyásolná ezt a létért való küzdelmet. Egy célszerű pszichológia éppen olyan fontos a társadalom számára, mint ahogyan a célnaik jól megfelelő szervek az organizmus számára”.

A marxista történelmi felfogás teihát megállapítja a történelmi változások vizsgálatából, hogy a társadalmi pszichológia a gazdasági viszonyokhoz: célszerűen: alkalmazkodik. Ez az alkalmazkodási folyamat valójában az egyén és a csoportok lelki világában igen komplikált lelki folyamatoknak az eredménye és ha végeredményeiben nagy történelmi távlatokban az alkalmazkodás ténye meg is állapítható, ez távolról sem megy olyan simán és észszerűen, amint azt sok marxista feltételezni szeretné. Hogy maga *Marx* és *Engels* a társadalmi változásokkal foglalkozva, főleg azt a közvetlen összefüggést domborította ki, ami a gazdasági változástól a politikáin keresztül az ideológiai változashoz vezet, anélkül, hogy az ideológiai változásoknak mint önálló területnek jelenségeivel különösebben foglalkozott volna, — annak természetesen szintén történelmi okai vannak, így elsősorban az a tény, hogy a feudális termelési rendhez képest a tőkés termelési rend a maga ipari forradalmával olyan óriási termelési változást jelentett, hogy ennek visszatükröződése az ideológiákban az összes többi folyamatokat (ideológiák kölcsönhatása, visszahatása stb.) jelentéktelenné degradálta. Az új tőkés társadalom ideológiája (osztályideológiái) pusztán a feudális társadalom ideológiájából és a termelő viszonyokban beállott változásokból kielégíthetően volt megmagyarázható. A másik ok az volt, hogy minden újonnan fellépő tudományos elmélet az összefüggéseiknek főleg azokat a részeit domborítja ki, melyeket ő ismert fel először, így Marx és Engels is inkább az ideológiai és gazdasági változások *közvetlen* összefüggéseit dolgozta ki. A harmadik ok az akkori pszichológia tökéletes fejletlensége. Egyszerűen nem volt olyan pszichológiai tudomány, mely csak nagy vonalakban is képét tudta volna adni annak, milyen lelki folyamatokon keresztül határozza meg a lét az egyéni tudatot, vagyis melyek a lelki jelenségek törvényszerűségei.

Pszichológiai módszer és ösztönstruktúra

A történelmi materializmus elméletében szereplő ember — ha egyáltalán szabad ilyen felületes (képeket használni — saját materiális érdekeit jól képviselni tudó, ezeknek az érdekeknek megfelelően gondolkodó és cselekvő, racionális lény. Az analitikus

⁸ Plechanov: „Zur Entwicklung der monistischen Geschichtsauffassung.“ Idézi I. Saphir.

pszichológia embere ennek pontosan az ellentéte, szeret és gyűlöl, örömet és kínt érez, intellektuális tevékenysége erősen az ösztönök (népszerű értelemben) hatása alatt áll. Ezzel az óriási különbséggel magyarázható az az idegenkedés, amelyet a marxista érez a pszichoanalízissel szemben és viszont, amellyel a pszichoanalitikus fogadja a marxizmus társadalommagyarázatát. Ez a különbség — legalább is lényegében — valószínűleg csak látszólagos. A társadalmi pszichológia változása az emberiség fejlődésében kétségtelenül a gazdasági alaphoz való alkalmazkodásban áll. Maguk az egyének, akik ezt az alkalmazkodást végigcsinálják, nagyjából olyan emberek, amilyeneknek az analitikus pszichológia mutatja őket.

Természetesen nem áll módunkban az analitikus pszichológia eredményeit ismertetni, még a leglényegesebbeket sem. Meg kell elégednünk *azzal, hogy azt a két legfontosabb pontot tárgyaljuk*, amelyben a psziché analízis ellentéte a marxista szemlélettel szemben a legnagyobbnak látszik. E két pont egyike a pszichológiai módszer, a másika az ember ösztönstruktúrája. A továbbiak folyamán majd megmutatni igyekezünk azt, hogy az új felismerések, melyekhez az analitikus pszichológia a történelmi materializmust juttatja, éppen az ösztönstruktúrával kapcsolatosak.

A freudi pszichológia kutatási tárgyául a lelki folyamatokat jelöli meg és okozat-ös vizsgálata során lelki folyamatokat lelkiekre vezet vissza. Szóval: pszichológiai: módszert használ, ahelyett, hogy a lelki jelenségeket (mint p. o. a reflexológia) fizikai magatartásból igyekeznék megállapítani. Ilyen módszert marxisták gyakran hajlandók idealistának bélyegezni, holott csak magából a módszerből ilyen következtetést még nem lehet levonni. A lelki élet jelenségei az egyéb tudományosan kutatott jelenségeknek egy sajátos területét képezik. Marx nein győzte hangoztatni a dialektikus materializmus különbözőségét a 18. század mechanisztikus materializmusától, mely az embert mint cselekvő alanyt is fizikai és kémiai folyamatokra vélte visszavezethetni. Szerinte a lelki (gondolkodás) és gyakorlati tevékenység egységében a lelki tevékenység materiális valóságot jelent, míg a praxistól szétválasztott, elkülönített, idealizált lelki tevékenység létezésére vonatkozó kérdés skolasztikus jellegű.⁹ Az ember, mint gondolkodó és cselekvő alany, sohasem redukálható kémiai és fizikai folyamatokra, ezért jogosult a lelki jelenségek kutatása pszichológiai módszerekkel. Különálló pszichológiai módszer tehát még nem jelent idealista filozófiai álláspontot. Az a kérdés azonban, hogy a szóbanforgó pszichológiai elmélet a lelki jelenségeket mint metafizikusán adott tényeket, mint különálló, az anyagtól független világot tekinti-e, vagy pedig olyan sajátságoknak, melyek a szerves anyag fejlődése során állottak elő. Ilyen értelemben a freudi pszichológia tökéletesen materialista szellemű. Maga Freud, ámbár sokszor szinte bámulatos gondolkodóképesseggel ügyel arra, hogy a lelki folyamatok magyarázatánál megálljon a pszichológiai határnál és így elkerülje a pszichofizikai paralelizmus megoldhatatlan problémáit, sofk helyen ad kifejezést meggyőződésének, hogy „... egyszer összes pszichológiai ideiglenes-

⁹ Marx: „Thesen über Feuerbach”.

ségeinket a szerves tartók alapjára kell állítani”.¹⁰ Igen találón mondja Reich, hogy ha valaki ilyen önálló pszichológiai kutatómódszert nem hajlandó elismerni, „akkor konzekvens módon nem is szabad osztály ön tudatról, forradalmi akaratról, vagy vallásos ideológiáról beszélni, hanem meg kell várni, míg a (kémia a megfelelő testi folyamatokat képletekbe nem foglalta, vagy a reilexológia a megfelelő reflexeiket fel nem fedezte”.¹¹

Ennek az önálló pszichológiai módszernek alkalmazásával jut a pszichoanalízis arra az alapvető megállapítására, hogy az egyén lelki fejlődése a magával hozott biológiai ösztönöknek és a külvilágnak kölcsönhatásában történik. Amikor a freudi pszichológia a lelki folyamatok törvényszerűségeit megmagyarázza, akkor tulajdonképpen azt a folyamatot deríti fel, hogyan változik meg az alap-ösztönstruktúra a külvilággal való érintkezésében. Marxista részről itt fölvetődhetik a kérdés, nem metafizikus és anti-dialektikus-e ilyen változatlan, öröklődő alapstruktúra feltételezése. A felelet erre nem egyszerű. Marx és Engels a tudomány akkori állása szerint a pszichét a tudatossal azonosította. A tudat „célszerűen” alkalmazkodik a természeti és társadalmi miliőhöz, társadalmi (koronként más és más, — semmi állandó és változatlan elem nincs benne. A freudi pszichológia legnagyobb tudományos jelentősége azonban a tudattalan lelkivilág tudományos megismerésében áll. Ennek a tudattalannak egyrésze olyan lelki megmozdulásokból, vágyakból áll, amelyek semilyen társadalomhoz képest nem tekinthetők célszerű: alkalmazkodásnak, amellet a pszichének ez a része a társadalmi változások közepette is nagyjából változatlan marad. A lelki világnak ez a része az ember biológiai öröksége. Természetesen dialektikus materialista szempontból tarthatatlan lenne az alap-ösztönstruktúra fogalma, ha ezt a freudi pszichológia tényleg örökérvényűnek, teljességgel változatlannak igyekeznék beállítani. De erről szó sincs. Ez az alapvető ösztönstruktúra a biológiai fejlődés folyamán alakult ki, azzal változik, csak éppen a biológiai változás a társadalmihoz képest olyan lassú, hogy az alapstruktúra a társadalmi fejlődés korszakain keresztül nagyjából változatlannak tekinthető. „Az Én élményei egyelőre — mondja Freud — az örökség szempontjából elveszni látszanak, ha azonban gyakran és elég erősen ismétlődnek meg sok egymást követő generáció egyéneinél, akkor úgyszólván az Ösvalami (Bio-pszichológiai struktúra. — A szerző.) élményeivé alakulnak, mely benyomások öröklés által megtartatnak, így az öröklődő ösvalami számtalan Én-egzisztencia maradványait rejti magában...”¹²

Ez az ösztönstruktúra azért játszik olyan nagy szerepet az analitikus pszichológiában, inért szerinte az egyén teljes lelkivilága az ösztönstruktúra vágyai és a külvilág ütközésében, mintegy kompromisszum gyanánt alakul ki. Szinte azt lehetne mondani, hogy míg a marxista világnézetben az ember mint a külvilágot fokozatosan szükségleteinek megfelelővé átalakító lény szerepel, addig a pszichoanalízisben inkább nagy áldozatok árán bele-

¹⁰ Freud: Zur Einführung des Narzissmus.: Theoretische Schriften: 31. old.

¹¹ „Unter dem Banner“ 1929. évf., 741. old.

¹² „Das Ioh und das Es.“ „Theoret. Schriften” 368. old.

török a kemény realitásba. A két nézőpont különbsége megint onnan adódik, hogy az egyik az emberiség, a másik az egyén fejlődését vizsgálja. *(Adódik természetesen onnan is, hogy az egyik egy feltörekvő, a másik egy hanyatló osztály ideológiai terméke, de erre most nem térhetünk ki.)*

Nézzük most már, milyen ez a biológiai örökségül kapott ösztönstruktúra a pszichoanalízis szerint. Freud eleinte alap-ösztönök gyanánt a *szexuális* és *önfenntartási* ösztönöket különböztette meg. Az egyéb, köznyelven ösztönöknek nevezett lelki képződményeket, mint szociális ösztön, anyai ösztön stb. ezekből származtatta az egyén fejlődése során. Ebben az időben Freud maga az alap-ösztönstruktúra megismerésének kérdéséről még igen óvatosan nyilatkozik. „Egyáltalában kétséges, hogy lehetséges lesz-e a *pszichológiai* anyag megmunkálása alapján döntő útmutatásokat nyerni az ösztönök szétválasztására és csoportosítására.”¹³ Ez az óvatos tartózkodás később mindjobban eltűnik. Új felosztás lép a régi helyére: alapvető biológiai ösztönök most már az *Eros* (életösztön, legtágabb értelemben vett nemi ösztön) és a *Halálösztön* (vágy a feszültségnélküli állapotba való visszatérésre).

Az alapvető ösztönstruktúra tekintetében magában a pszichoanalitikus tudományban sincs megegyezés. A nehézségek a pszichoanalízis módszeréből adódnak. Az analitikus pszichológia ugyanis neurotikusok és gyermekek lelki folyamataiból következett a lelki folyamatok törvényszerűségeire általában. Az egyik nehézség az, hogy mennél távolabb jut a klinikai esetekben még közvetlenül adott tapasztalatoktól, mennél általánosabb, alapvetőbb törvényszerűségek felismerésére törekszik, megállapításai annál többet veszítenek biztonságukból. A másik nehézség abban áll, hogy a vizsgált neurotikusok és gyermekek a mai társadalom termékei és így az alapvető ösztönstruktúra rajzába esetleg olyan vonások is belekerülnek, melyek nem biológiai eredetűek, hanem már a jelenlegi társadalmi környezet hatására alakultak ki. Miután a pszichoanalízis által adott ösztönstruktúra dialektikus materialista bírálatával tudomásunk szerint csak Reich foglalkozott, egyelőre az ő megállapításait kell elfogadnunk. A kép, amit Reich ad, egészen nagy vonalakban a következő:

Az ember alapvető, biológiai örökség gyanánt kapott ösztönei a szexualitás és önfenntartás, vagy népszerűen a nemiség és éhség. Eredeti halálösztön nincs. A gyermek már egészen kicsi korában érintkezésbe kerül a család formájában megszemélyesített társadalommal. A nevelés az:erkölcs: nevében a gyermeki szexualitás megnyilvánulásait eltiltja. A szexuális ösztön az elfojtás hatása alatt olyan lelki képződménnyé alakul, melyeket a freudi pszichológia hajlandó magához a biológiai ösztönstruktúrához tartozóknak nyilvánítani. Amikor az ösztönök aszociális voltáról beszélünk, akkor tulajdonképpen nem a biológiai, hanem ezt a másodlagos, az elfojtás hatására kialakult ösztönstruktúrát értjük. A szexuális erkölcs ösztönnyomó hatására alakulnak iki az ember lelki világának azok a vonásai, amiket népszerűen irracionálisnak, észszerűtlennek neveznek. Az erős agresszivitás, a tekintélytiszteltet, az önálló gondolkodás hiánya. De ugyanígy a korlát-

¹³ „Triebe und Tribschicksale.” 1915. „Theoret. Schriften“ 66. old.

lan önfeláldozás is oszmei céloik érdekében, a forradalmi lendület, harci lelkesedés hullámai.

Nagyon pontatlanul, de talán szemléltetően úgy lehetne fogalmazni a két ösztönecsoporthoz a lelkivilág kialakulásában, hogy míg az önfenntartási ösztönök eredménye a külvilág megismerése, átalakítása, a hozzá való észszerű alkalmazkodás, addig a hajlíthatóbb szexuális ösztönök sorsa az elnyomás folytán a pótképződményekkel való megelégedés.

Az analitikus pszichológia helye a történelmi materializmusban

Az eddigiekben a történelmi materializmusról volt szó azért, hogy megmutassuk, számára társadalmi pszichológiai probléma alig volt. A célszerűségi elv szerint a társadalmi pszichológia a termelési viszonyoknak megfelelően alakul és legfeljebb arról van szó, hogy már régebben kialakult pszichológiák ezt az alkalmazkodási folyamatot módosítják. A továbbiakban az ember ösztönstruktúráját tárgyaltuk azért, mert a freudi pszichológia főleg ennek révén nyújt újat a történelmi materializmusnak.

Az ezek után felmerülő kérdés tehát a következő: Tegyük fel, hogy a freudi pszichológia — az ösztönstruktúrára vonatkozóan a már részletezett korlátozásokkal — a tudomány jelenlegi állása szerint a legjobb egyéni pszichológia. Hogyan illeszthető bele ilyen egyéni pszichológia a történelmi materializmus épületébe, és amennyiben ez szükséges és lehetséges, hogyan gazdagítja és teszi pontosabbá a történelmi materializmus eddigi megállapításait?

A történelmi materializmus a társadalmi változások tanulmányozásából, az egész társadalmi fejlődés menetét szemlélve mutatja ki azt a törvényszerűséget, hogy a társadalom pszichológiáját a politikai és gazdasági renden keresztül végül is a termelő erők állása határozza meg. Ez a megállapítás semmit sem mond arról, hogy a pszichológiának ilyen meghatározása milyen lelki folyamatokon keresztül történik, hanem csupán tapasztalati törvényszerűséget állapít meg a társadalom fejlődésében. Az az ellenvetés a történelmi materializmussal szemben, hogy rejtélyes ugrást tesz, amikor a pusztán anyagi termelő erőket (pl. gépeket) emberek közti (szóval pszichológiai) gazdasági viszonyokkal hoz kapcsolatba, mint már futólag említettük, azért nem jogosult, mert a termelő erő: fogalmában pszichológiai oldal is van. Az a tény, hogy a természet egy darabja termelő erőül szolgál, az részint a természetnek a megváltoztatását jelenti, részint magának az emberi léleknek a megváltozását is azzal, hogy ezt a természet darabot tudatosan szükségletkielégítésre használja fel. A történelmi materializmus nem szorul olyan segédtudományra, amely ilyen nemlétező rejtélyt megmagyarázna. Másról van szó. Azáltal, hogy a történelmi materializmus a korszakos jelentőségű, nagy történelmi változásokra összpontosította ügyeimét, nyugodtan konstatálhatta azt, hogy a tudat a célszerűségi *elv* szerint végül is a gazdasághoz alkalmazkodik. A közbenső korszakokban természetesen nyilvánvaló volt, hogy a már egyszer kialakult társadalmi tudat bizonyos mértékig önállóíthatja magát, hogy egymásmellett kialakult ideológiák hatnak egymásra, hogy az uralkodó osztály ideológiailag befolyásolja a többi osztályokat stb., de mindezen problémák „pszichológiai faktor” néven Marxnál és

Engelsnél háttérbe szorultak, az utódoknál pedig jótékony homályban maradtak, vagy megoldásuk idealista kísérletezéssé vált.

Ellentétben az *egész társadalom történeti fejlődését* a létnek és tudatnak dialektikus kölcsönhatásában vizsgáló történelmi materializmussal, a pszichoanalízis az egyéni lelkivilág kialakulásának törvényszerűségeit kutatja a biopszichológiai ösztönstruktúrának és a környezetnek kölcsönhatásában. Ahhoz, hogy a pszichoanalízis valamit mondhasson az egyén lelkivilágáról, ahhoz ismernie kell az őt ért külső behatásokat, az egyén sorsát. Mielőtt az egyéni pszichológia következtetéseit átvinnénk a csoportok pszichológiájára, meg kell jegyeznünk, hogy a pszichoanalízis egyik nagy érdeme, hogy az egyéni és szociálpszichológia közötti *elvi* különbségtételnek jogosulatlanságát végleg beigazolta. Amint hogy nincsen szerinte izolált ember, pszichológiai Robinson, ugyanúgy nincsen „kollektív lélek”, melynek törvényszerűségei az egyéni lelki folyamatok törvényszerűségeitől különböznenek. Az individuális és szociálpszichológia közti különbség csak mennyiségi. Abban áll, hogy a szociálpszichológiában „a közös pszichikai tendenciákat állapítjuk meg, melyeknek nagy jelentősége éppen abban áll, hogy mint közösek, lényeges szerepet játszanak a társadalmi fejlődésben”.¹⁴ Vagyis a szociálpszichológia mindig csak „az összes csoporttagok közös lelki jellegzetességéről tud valamit mondani”,¹⁵ — mintegy a csoportok (osztályok) típusos egyéneinek pszichológiája.

Tehát míg az analitikus egyéni pszichológiának az egyén sorsát kell ismernie ahhoz, hogy lelkivilágát megismerje, addig a szociálpszichológiának azokat a gazdasági és társadalmi viszonyokat, melyekben a csoport él. Éppen azért, mert a pszichoanalízisnek az embert mint környezetének és ösztöneinek produktumát kell tekintenie, mert az egyénre való korlátozása miatt az embert mindig mint tárgyat, de nem mint a környezetet átalakító alanyt vizsgálja, azért nevetséges kísérlet pszichoanalitikus módszerrel történetet magyarázni. (*Például Th. Reik, midőn a keresztény vallás formájának történeti változását az egyén kényszerneurózisának szokott fejlődéséből magyarázza.*)

Mit tud tehát az analitikus alapon álló szociálpszichológia megmondani? Meg tudja állapítani egy társadalmi osztály (csoport) igazi pszichológiáját, nemcsak tudatát. Meg tudja mondani, milyen természeti és társadalmi miliő folytán, milyen lelki folyamatokon keresztül lett ilyenné. Milyen módon fog — egvszer már kialakulva — bizonyos reális változásokra reagálni.

Ezzel a megállapítással már feleletet is kaptunk a történelmi materializmus és az analitikus pszichológia viszonyának első kérdésére, arra, hogyan, milyen helyen illeszkedik bele a pszichoanalízis a történelmi materializmus szociológiai épületébe. Úgy, hogy mint szociálpszichológia megmagyarázza, milyen lelki folyamatokon keresztül tevődnek át a materiális viszonyok ideológiákká az emberek fejében: és hogy a már egyszer kialakult pszichológia mennyiben bír visszaható képességgel. A pszichoanalitikus szociálpszichológia jelentősége tehát a történelmi mate-

¹⁴ Erich Fromm: „Entwicklung des Christusdogmas”. Imago 1930. ¾ füzet. 317. old.

¹⁵ Id. m.307.old.

rializmus szempontjából a „pszichológiai Faktor” fogalmának tisztázása és módosítása.

Ahhoz, hogy legalább egy pár ponton ezt a nagyjelentőségű módosulást megmutassuk, talán a legmegfelelőbb eljárás a régi marxista felfogásnak és az új felismeréseknek szembeállítására a pszichológiai faktor-ra vonatkozóan. E célból ismét Plechanov idézetet választunk ki, melyet az előzőkben már említett L. Saphir, aki a mélypszichológia eredményeit a szociológia szempontjából teljesen lényegtelennek tartja, így vezet be: „Utóbbinak (T. i. a pszichológiai faktornak. — A szerző.) specifikus súlya még pontosabban van meghatározva Plechanov következő soraiban:”¹⁶

„Az ausztráliai nő táncának megértéséhez csak azt kell tudni, milyen szerepet játszott a gyökereknek és vadnövényeknek asszonyok által végzett gyűjtése egy ausztráliai törzs életében. Ha azonban, tegyük fel, a menüettet akarjuk megérteni, akkor ehhez a 18. századbeli Franciaország gazdaságának ismerete teljesen elégtelen. Itt olyan táncsalom van dolgunk, mely egy nem produktív osztály pszichológiáját juttatja kifejezésre. Az úgynevezett jó társaság erkölcsi és szokásai nagy számban az ilyenfajta pszichológiából magyarázhatók. A gazdasági faktor itt tehát átadja helyét és rangját a pszichológiainak. Ne feledkezzünk el azonban arról, hogy maga a nem produktív osztályok megjelenése egy társadalomban viszont e társadalom gazdasági fejlődésének a terméke. Ez azt jelenti, hogy a gazdasági faktor még akkor is megtartja hatalmas jelentőségét, ha helyét és rangját másoknak adja át. Éppen ellenkezőleg, ez a jelentőség akkor azáltal jut érvényre, hogy a gazdasági faktor az, mely ilyen esetben az egyéb »faktorok« befolyásának lehetőségét és határait meghatározza.” („Grundprobleme des Marxismus.”)

Teljesen egyetértünk Saphirral abban, hogy ez az idézet tényleg nagyjából megmutatja a történelmi materializmus felfogását a pszichológiai faktorról. De úgy véljük, hogy a freudizmus eredményei alapján ez a felfogás tarthatatlan.

Az ausztráliai nő táncának és a menüett megmagyarázása közti különbségtevésnek az alapgondolata a következő: Természetesen minden tánc valamilyen pszichológiának a megnyilvánulása. A primitívek lelkivilága még annyira közvetlen és célszem megfelelője a termelésnek (növénygyűjtés), hogy ha táncukat meg akarom magyarázni, akkor ezt közvetlenül a termelési viszonyokból tehetem. Ezzel szemben a menüettezők pszichológiája már bizonyos mértékben függetlenítődött a termeléstől és a menüett csak ennek a pszichológiának ismeretében magyarázható meg.

Az a felfogás, mely az ausztráliai nő táncának megítélésében nyilvánul meg, igazat adni látszik Reichnek abban, hogy: eddig a társadalmi ideológiát csak olyan elképzelések összességének tartották, melyek az emberek fejében a gazdasági folyamatról képződnek;¹⁷ — legalább is a primitíveknél. Az egész lelki világ mintegy az önfenntartásnak racionális szerveként szerepelt. Az ilyen, pontosabban persze ki nem fejtett elképzeléseket Freud halomra döntötte. Megállapításai szerint a lelki fejlődés rugói az alapösztönök és a kialakult lelki struktúra, az egyén lelki világa éppen az alapoknak megváltozása a külvilággal való ütközésükben. A társadalmi fejlődés (a kultúrfejlődés) ebből a szempontból abban

¹⁶ „Unter dem Banner” 1929 6. füzet, 943. old.

¹⁷ Reich: „Die Sexualität im Kulturkampf” 10. old.

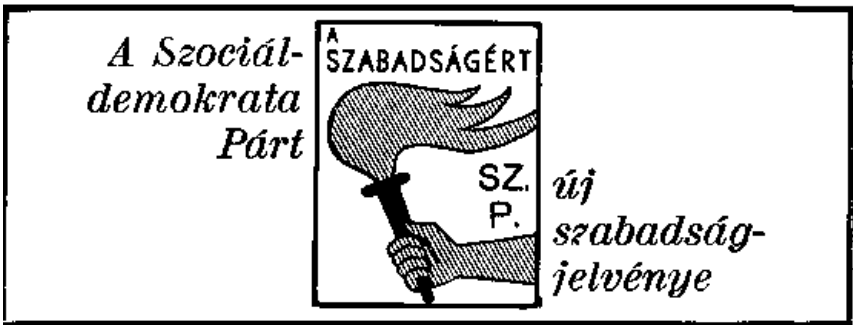
áll, hogy a sürgetőbb és merevebb önfenntartási ösztönök kielégítésünknek megfelelően megváltoztatják a külvilágot (termelés) és az így megváltoztatott természeti és társadalmi lét megint új miliőt jelent az alapösztönök számára. A kialakult lelki struktúra, az egyén vagy csoport pszichológiája tehát egyaránt tartalmaz olyan elemeket, melyek az önfenntartási ösztönök és olyanokat, melyek a szexuális ösztönök származékai. Ha a primitív ember lelkivilágát csak mint nagyjából léte fenntartásával kapcsolatos gondolatok összességét fogjuk fel, akkor például sohasem tudjuk megérteni azt az óriási szerepet, melyet éppen a primitív népek társadalmában és pszichológiájában a vérfertőzéstől való félelem játszik. A primitív, ősi táncok megmagyarázásához tehát, úgy véljük, nem annyira a gazdasági tevékenység, mint sokkal inkább annak ismerete szükséges, milyen szerepet játszottak ezek a táncok az ösztönök kiélésében, — egyszóval a pszichológia ismerete.

Éppen a primitív népek társadalmi fejlődésének megértésében jelent áthághatatlan akadályt az a Plechanov-féle feltevés, hogy a pszichológiai faktor: a gazdasághoz való célszerű alkalmazódása miatt elhanyagolható. A primitív népek mágikus világa — mint azt Freud a különben sokban kifogásolandó „Totem és Tabu”-ban kimutatja — az ösztönök uralmát jelenti. A freudi pszichológiának a történelmi materializmuson belül legnagyobb jelentősége talán a primitív népek társadalmának kutatásában van. Ennek magyarázata az, hoscya az őstörténetben a tudat: még gyenge része az egész pszichológiai struktúrának és a termelő erőkből történő változásra bekövetkező emberi magatartásbeli reakciót nagy mértékben az ösztönstruktúra határozza meg. A pszichológiai faktor nem hogy elhanyagolható lenne, hanem ellenkezőleg, igen fontos szerepet játszik.

Térjünk vissza megint Plechanovhoz. A menüett csak a menüettező osztály pszichológiájából magyarázható, de ennek a pszichológiának jelentősége a társadalmi fejlődés szempontjából nem lényeges, mert hiszen ennek az önállósodott pszichológiának maga a gazdasági fejlődés szabja meg lehetőségeit és határait. Ez a felfogás megint a pszichológiai faktor lebecsülését jelenti. A kép, amit ad, nagyjából az, hogy egy társadalmi osztály pszichológiája ugyan esetleg sok olyan elemet is tartalmazhat, ami nemcsak a gazdasági folyamat visszatükröződése — ezért abból nem is magyarázható —, de végül is a pszichológia ilyen önállósodásának határát a gazdasági viszonyok szabják meg. A menüettet táncoló osztály pszichológiája jelentős a menüett megmagyarázása szempontjából, de nem jelentős az egész társadalmi fejlődés harcainak szempontjából, mert ebben a fejlődésben ennek az osztálynak magatartását végül mégis csak gazdasági érdekei fogják meghatározni. Igen ám, de mi történik akkor, ha mint Saphir mondja: „Egy osztály pszichológiája és ideológiája nem ritkán ellentétbe kerül ennek az osztálynak objektív feladataival és miután itt tömegjelenségről van szó, ez az aránytalanság egy bizonyos idő múlva igen lényeges hatást gyakorol a történelmi fejlődés sorsára.”¹⁸ Szóval hol marad a gazdasági faktor lehetőségeket és határokat: megszabó szerepe, ha egy osztály pszichológiája tömegeiben és hosszabb időn át reális gazdasági osztályérdekeivel

¹⁸ „Unter dem Banner“ 1929. évi., 950. old.

ellentétes és az osztály ennek a pszichológiának megfelelően érdekeivel ellentétesen cselekszik. Persze ezt a tényt egy óriási méretű tervszerű elbutító és befolyásoló folyamat eredményének is föl lehetne fogni — mint ezt sokan tették éppen a „modern” politikai fejlődés megítélésében —, ez esetben a pszichoanalízis eredményeire nincs szükség. De az ilyen felfogás, amely szerint egy osztály ideológiáját nem gazdasági helyzete, hanem egy másik „eszme” határozza meg, talán mégsem nevezhető materialistának és dialektikusnak. A történelem folyamán gyakran megismétlődő ilyen „aránytalanság” okainak és hatásainak felderítése a szociálpszichológiának egyik leglényegesebb feladata. A freudi pszichológia az egyén lelkivilágának kialakulását kutatva, a fősúlyt a tudattalan, ösztönöktől nagy mértékben meghatározott lelki folyamatokra helyezte. Ami leginkább hiányzik belőle, az az intellektus lelki folyamatainak vizsgálata. Ebből természetszerűleg folyik, hogy a pszichoanalitikus szociálpszichológia a csoportok lelki struktúrájáról a legtöbbet — ha szabad ezt a kifejezést használni — érzelmvilágukra vonatkozóan tud mondani. Az:aránytalanságok: szociálpszichológiai magyarázatát ezért csak annyiban adja meg, amennyiben az egyén pszichológiáját is csak részben — habár döntő jelentőségű részben — tudja megrajzolni.

Természetesen ennek a családban megtestesült szexuális erkölcsnek mint pszichológiának kialakulása évezredekkel ezelőtt, a patriárkális családi forma megjelenésekor a termelési viszonyok egyenes következménye volt. A családi forma és a neki megfelelő nemi erkölcs meglehetősen közvetlen kapcsolatát a termelés egészen a korai kapitalizmus idejéig, sőt a kisparaszti gazdaságban ma is, megtartotta. De a kialakult kapitalizmus termelési rendjében a nemi erkölcs mint pszichológia többé nem magyarázható közvetlen gazdasági okokkal. Itt maradt a múltból, önállósodva. Természetesen ugyanúgy járt, mint a másik, a polgárság által átvett ideológia, a vallás. Konzerváló, reakciós, fékező jellegét felismerték és most már tudatosan is őrizték. Ez a tény azonban még nem teszi érthetővé fennmaradását. Ennek

megértéséhez a freudi pszichológia felismerései szükségesek, azokon a területeken, ahol arról van szó, hogy az egyezer már bekövetkezett szexuális elfojtás hogyan marad meg a reális körülmények változásában is hosszú ideig, éppen tudattalan volta miatt.

Foglaljuk össze most már azokat a következtetéseket, melyek ebből az egészen elnagyolt vonalakban megrajzolt képből levonhatók.

A történelmi fejlődés során a társadalom, illetőleg a társadalmi osztályok pszichológiája (ideológiája) csak nagy történelmi szakaszokban felel meg a gazdasági viszonyoknak. A közbenső változásokban a pszichológiai faktor szerepe jóval nagyobb, mint azt a marxizmus interpretálói általában felismerni szokták. Ennélfogva egy materialista és dialektikus szellemű szociálpszichológiai tudomány kialakulása a történelmi materializmus elmélete szempontjából igen nagy fontosságú. Az ilyen szociálpszichológia és individuálpszichológia között nem lehet *elvi*, minőségi különbség. Amint hogy a freudi pszichológiát nem tartjuk „az” egyéni pszichológiának, főleg *azért*, mert a tudatos, intellektuális lelki folyamatok törvényszerűségeivel nem foglalkozik, ugyanúgy a freudi alapon megkísérelt szociálpszichológiának is ez a része hiányzik. A freudi pszichológia elméletének lényege sem nem idealista, sem nem antidialektikus.

Ezért anélkül, hogy az analitikus pszichológia jelentőségét a szociológia szempontjából túlértékelnénk, egyrészt feltétlenül szükségesnek tartjuk megállapításainak bírálatát éppen dialektikus és materialista szempontból, másrészt a helytálló eredmények felhasználását a történelmi materializmus elméleti épületében, a „pszichológiai faktor” területén.

Egyszerű igazságok

ÍRTA LIPCSEI H. SÁNDOR

Egykor az örület határán járó Nietzsche fölment az Engandin sziklájára, körültekintett a láthatáron, amerre sötét felhők száguldottak és eltakarták előle a havasokat; agyáhan végigszáguldott a lét minden zürzavara és bekiáltott a szakadékba: „Látom a nihilizmus árját dagadni.” Azóta sok évtized múlt el és ha volna olyan szikla, ahonnan körültekintve megláthatnánk éveink szellemi horizontjának minden zürzavarát, bizonyára a tébollyal küzdő próféta szavai jutnának eszünkbe. Mert ez a zürzavar felülmúlja minden kor hasonlatos jelenségeit. Szellemi életünk bármelyik területére pillantva, olyan túlszűfolttság, olyan összevisszaság mutatkozik, hogy alig lehet követni az egymással menthetetlenül összefonódó vonalakat. Bégen elmúlt az az időszak, amikor Hatvani professzor kisujjában hordta kora valamennyi ismeretét és iaz antik világ szellemi örökségét; az univerzumot ismerő Leonardo da Vinci ma még saját szakmájának, a művészeteknek sokfelé ágazó szárait is alig tudná elérni. A tudósok mély aggodalommal mondják ki, hogy *a gondolkodásra való képesség* csaknem elérte határait, mert annyi mindent tud az ember, hogy már nem tudja feldolgozni; egyetlen koponya semmiesetre sem, de a tudósok koponyái között is nehéz létrehozni a szükséges szellemi kapcsolatot, bár a tudomány — a szociológiai vonatkozású szakokat kivéve — még valóban nemzetközi alapon dolgozik. Amíg a század elején még úgy látszott, hogy a tudomány nyílegyenes irányban halad és nemsokára rendszerbe foglalja a mindenség valamennyi titkát, hogy megszűnik a spekuláció és sorra-rendre dolgozza fel az ismeretlen részleteket, addig ma be kell ismernie, hogy azóta olyan fölfedezésekre bukkant, amelyek sok mindent elmosódottá tesznek, lami annakidején egészen határozott vonalakban mutatkoztak: a kézzelfogható valóságok összeolvadnak a megfoghatatlan és alig elérhető jelenségek sokaságával. A kutató tudós kénytelen elfordulni műszereitől, mert azok csak: a fény sebességével dolgoznak, míg az atomok belsejében nyilván ennél nagyobb sebességű folyamatokat sejt a hozzáértő.

A természettudományok munkáját és pillanatnyi nehézségeit használja fel a sötét b&bona és a zavarosban halászó lélek-kufár arra, hogy az emberek fülébe susogja csábító szavait: lás-sátok, maga a tudomány megtorpan az összefüggések, a viszonylagosságok előtt és a *tények* mellett a *sejtelmek* segítségét veszi igénybe! Hát akkor ti, hétiköznapí lényecskék, lás-sátok be, hogy az *értelem* csödöt mondott.

Ezeknek a szirénhangoknak az ad bátorságot, hogy a zürzavart az átlagember már nem tudja áttekinteni és arra gondol, hogy *a valóságot* úgysem lehet fölismerni.

De a természettudomány körül viharzó zűrzavar csak alig érzékelhető ahhoz a teremtés pillanataira emlékeztető orkánthoz képest, ami a *társadalomtudomány* épülete körül — és magában az épületben — tombol. Amerre nézünk, *téveszmék* tornyosulnak elénk; valóban: „az eszméik forradalma” az, ami a szociológiát alapjában megrázza. De ezek az eszméik leszakadtak társadalmi alapjukról, leszakadtak a szociológia egykor szilárd épületéről és moist mint megtépázott léggömbök keringenek össze-vissza a levegőben. Azok, akik mindig tagadták, hogy a társadalomban törvényszerűségeiket lehet megállapítani, akik fölényes gúnnyal kezeltek mindenkit, aki az emberi együttélés jelenségeit tudományos rendszerbe akarta foglalni, akik azt vallották, hogy ezen a területen a vak sors uralkodik, most, miután a társadalomtudományban való hitet megölték, nekiestek a védtelen szociológiának és kitépve a testéből egy-egy tudományos cafatot, a fejük felett lóbálva kiabálják: ez az igazság nálunk található: és etzekfele az eleven, működő és szerves egészből kitépett holt darabokkal dolgoznak, ezekre hivatkoznak, ezekkel táplálkoznak. Mindenféle felbukkannak az új társadalomtudósok és botor z&gyvaságokat sorakoztatnak fel.

„Így árad a beszéd a katedráról.
Nem nézi senki, a tanár mit árul.
Az ember, ha csak szót hall, jó sokat,
Szentül hiszi, hogy van benn gondolat..”

A körkép, amelyet festettünk, vigasztalan színeket mutat. A kavarodás általános.

Azonban minden jelenség magában hordja *ellentétét*. A növekvő zűrzavarral együtt növekszik az értelmes magyarázat után való sóvárgás és nem nehéz megjósolni, hogy a szellemi élet fejlődésének legközelebbi szakaszát az egyszerű igazságok kérésének folyamata fogja jellemezni. A főfeltétel az lesz, hogy a *magyarázat legyen egyszerű*. Eövid idő múlva új aranycsinálók lépnek fel a szociológiában, hogy megkeressék a „bölcsek kövét”, azt a szert, amely valamennyi vegyületet felold, minden társadalmi kérdést megmagyaráz. A „babona és a kuruzslás klasszikus területein”, a szociológiában és a politikában ez az egyszerű magyarázat az a közkeletű *materializmus* lesz, amelyet bölcseletileg Marx Károly győzött le a 19. században, de amelyet századunk antimarxistái most feltámasztanak. Alig hogy feleszméltünk, az:érdekhatar: kifejezés szégyen nélkül vonult be a politikai nyelvhasználatba, amely pedig egykor csak a legmagasabb erkölcsi indokot szerette használni érveléseiben!

Ennek a felfogásnak a lényege abban foglalható össze, hogy az emberek gondolkodásmódját és cselekvéseit csak mint anyagi érdekük gépies visszahatását fogják fel. Egyre általánosabbá válik, hogy az ember pusztán közönséges anyagi érdekei szerint cselekszik és hogy ez *jogos* is.

Ezt a magyarázatot minden táborban sokan szívesen fogadják, íme, az anyag mozgatja a világot, nincs más erő és nincs más törvény, ez jut érvényre; erkölcs, jog, igazság nincs, csak arra való, hogy takarója legyen az önös érdekeknek. A tömegek torkig vannak minden erkölcsi követelménnyel — mert már nem tudnak hinni bennük. A szocializmus azonban mindenekfelett erkölcsi célokat követő mozgalom, „önmagában erkölcsös”, ahogy Jaurés mondotta egyszer. Ha csak a munkásosztály materiális érdekeiért harcolnánk, akkor nem lehetnénk forradalmi mozgalom, amely új világot akar a régi helyén; akkor csak a munkabérékért és a munkaidőért küldenénk, de mi az *emberért* küzdünk — erkölcsi mozgalom vagyunk. Szembe kell tehát nézni ezzel a közkeletű materializmussal és el kell magunkat attól határolni.

Ezeken a hlasábokon voltaképpen fölösleges hangsúlyozni, hogy Marx történelmi materializmusának ehhez a materializmus-hoz semmi köze sincsen. Ezt azonban mégis ki kell mondani, mert a szociológiában úgy van, mint a népmesékben: mindent háromszor kell elismételni — és sokszor még többször is. Marx sohasem mondotta és sehol nem írt olyat, amiből következne, hogy a gazdasági érdek a természeti törvények kérlelhetetlen következetességével szabja meg a társadalomban élő ember gondolatvilágát. Ezt a marxizmus előtti francia materialisták állították, akikkel Marx megvívta a maga bölseleti csatáját. Ha ez így volna, akkor a marxizmus nem lenne egyéb, mint az *emberre alkalmazott természettudomány*, holott nem az, hanem a társadalomban élő ember történetének magyarázata. És ebben a magyarázatban az emberi társadalom *minden* jelensége helyet kap, igen, maga a gazdaság is az emberi szellemből táplálkozik, a gazdasági szerkezet maga sem egyéb, mint az *emberek* munka-, közlekedési és csere viszonyának összetétele. Az ember pedig *gondolkodik, érez és akar* valamit. Akarata nem szabad ugyan, de nemcsak a vak gazdasági törvény, hanem hagyományok, érzések és értelme szabják meg cselekedeteit. Tehát nemcsak az akarat: „Die Welt als Wille”, ahogyan a dörmögő Schopenhauer képzelte, de mégis csak az *akarat* is szerepet kap a történetekben. Mert az ember — legalább is társadalmi téren — már kiszabadult a természetből aznap, amikor lemászott a fáról és elkezdett két lábon járni. De egyre magasabbra törő akarat, magasra emelt erkölcsi törvény nélkül mi volna egyéb az ember, mint az *állatvilág beszélő tagja*? Annáik a természetnek egyik láncszeme, amelyben a:mindenki harca mindenki ellen: közepette a *gyengébb* fél mindig a *rövidebbet* húzza.

A természettől, a természet jogban gyökeredző küzdelmektől soha nem Várhatjuk az emberi társadalom átalakulását. Csak a *magasabbra* emelt erkölcsi célkitűzésektől. Nem is volt még olyan osztályharc a történelemben, amely lemondott volna a morális bírálat jogáról, amelyet legjobb fegyveréül használt min-

den elnyomott osztály. Szocialista politika erkölcs nélkül a legnagyobb tragédia, amely csak érheti a folszabadulásért harcoló munkásosztályt.

Kötelességünk tehát szembeszállni azzal a felfogással, amely — attól félek — általánossá válik most majd és *a célszerű materializmussal*, ezzel a lélektelen és szellemtelen magyarázattal igyekszik megértetni és elfogadtatni minden társadalmi jelenséget, azzal a meggondolással, hogy az egyik anyagi érdekekkel a másik anyagi érdeket állítja szembe, és a másik anyagi érdekre hivatkozva toboroz híveket a maga küzdelméhez. Ez a küzdelem csak barbár összeütközések végtelen sora lehetne, minden erkölcsi indoklás és minden morális tartalom nélkül. Ehhez a módszerhez minékünk nem lehet közünk. Ugyan mi maradna Marx Károly és Engels Frigyes munkáiból, ha kihagynék belőlük az erkölcsi felháborodásokat, amelyeknek szakadatlan sorozatából áll életük minden műve és amely fiatal diákkorukban életük célját kitűzte és amely erkölcsi felháborodás tüzelte őket és fűtötte lelkesedésüket, hogy tudományos munkájukat az emberiségnek és a munkásosztálynak szenteljék?

De ha beláttuk azt, hogy erkölcsös politika nélkül nincs szocializmus, akkor meg kell találnunk azt az álmános értéket, amelyért küzdeni érdemes. Nem tehetjük, hogy önkényesen állítunk fel posztulátumokat és azokat nevezzük erkölcsnek. Ebben az értelemben minden amorális szociológiai irányznak is van erkölcs, de akkor az erről való vitatkozás nem lehet egyéb, mint kölcsönös szidalom, éppen olyan szitkozódás a csata előtt, miit amilyen a primitív törzseknél szokásos, s ahol egyik fél sem érti a másik nyelvét. *Emberi* célja lehet csak a küzdelemnek, és *emberi erkölcs* szabhatja meg a célt. Az osztályok küzdelmében ez a cél mindig újra kiütözik, megerősödik és nem egyéb az, mint a magát kormányzó, szabad és oszthatatlan társadalom.

A középrétegek útja a társadalomban

ÍRTA INÓCZI GYÖRGY

I. Polgár a társadalomban

Az európai modern polgári társadalmak kialakulásának döntő fordulópontja az 1789. év, a francia Nagy Forradalom éve. A feudalizmus utolsó, kényszeredett formájába, az abszolút monarchiákba erőszakolt Európa és elsősorban Franciaország csodálatos változáson megy keresztül rövid néhány évtized alatt. Ezek az átalakulások azonban csak termékei a gazdasági súlypontáthelyeződésnek és a társadalmi átrétegződésnek. A feudalizmust jellemző megkötöttség, az osztályoknak egymáshoz való régi viszonya egycsapásra átadja helyét egy szabadabb, a realitásoltnak megfelelő állam- és életformának.

Mint minden társadalmi átalakulásnak, úgy a polgári forradalomnak is egy bizonyos osztály a zászlóhordozója. A feudalizmuson belül döntő gazdasági túlsúlyra szert tett réteg, a jómódú polgárság szerepel a forradalom kiindulópontjaként az új társadalmi rendet megalapozó mozgalomban, nem pedig az ugyancsak teljes aktivitással résztvevő elnyomott alsó rétegek. A polgárság ekkor válik éretté arra, hogy ideológiáját, vagyis gazdaságról, társadalomról, politikáról, szellemről, világrendről alkotott nézeteinek összességét minden teeren érvényesíthesse. Az így végrehajtott ártértékelés megfelel az újonnan kialakult gazdasági és termelési viszonyoknak.

Ettől az időponttól kezdve a társadalmi, gazdasági és politikai történet közepén mindenütt a polgárt látjuk. Belőle terebélyesedik ki a legjellemzőbb réteg, a kapitalisták rendje is. Maga a polgárosodás pedig nemcsak a polgári tömegek kialakulásában, vagy új elhelyezkedésében nyilvánul meg, mert az új világnézet és életforma a megváltozott gazdasági viszonylatok következtében rányomja bélyegét a társadalom valamennyi osztályára. Az éppen kialakuló nagyipari munkásosztály is innen kanyarodik el szellemileg a saját, ugyancsak társadalomformáló világnézete felé.

Ilyenformán a társadalom lényegében polgárivá idomul. Ha általában a társadalmi történések belső dinamikáját akarjuk megismerni, akkor ezt legtisztábban a társadalmat karakterizáló osztály körülményeiben találhatjuk fel. A győzelmes polgári ideológia megtestesítője pedig az ezerré tú modern polgári középosztály, tömegében is igen jelentékeny, de valójában ennél sokkal több: tényleges vezető rétege, gerince a polgári társadalomnak. Belőle kerül ki a termelő-eszközöket birtokló réteg, — elhelyezkedése, ideológiája eltolja az egész társadalmat. Az állam hozzá igazodik — morálja törvény —, befolyása kiterjed minden megnyilvánulásra.

Az alapvető viszonyoknak megfelelően a 48-as évektől fogva kezdetét veszi az a fejlődés, amelyben minden egyes térhódítása után a polgári tartalom még grandiózusabban kiteljesedik. De a gépezet egyszerre észrevétlenül eléri a csúcspontot, meghasonlik, túllép önmagán és az ellentmondások véres világtörténelmi katasztrófákban robbannak ki. A rendszer maga még nem semmisül meg ugyan, de magábaroskad és a válságibajutott kapitalizmus nyomása nemcsak az osztályharcok kiélesedését vonja maga után, hanem egyúttal első sorban a középrétegekre, a polgárságra nehezedik rá. Ez a tőke és a munka harcának legjellemzőbb kísérőtünete. Maga a fejlődés a társadalomnak két részre való szakadását mutatja egyre nyíltabban. A középben elhelyezkedett tömeg tehát a felőrlődés és a megsemmisülés végkriszisével küzködik, osztályhelyzetének fenntartására azonban

nincsen semmi kilátása. A kapitalizmus a hanyatlás korában a minőségi fejlődés hatalmas jelenségeit produkálja, létrehozza a monopolkapitalizmusnak az egész világra kiterjedő szervezetét. Helyi megnyilvánulásai, mint a kartellek, a trösztök, a szindikátusok, konszernek csak végrehajtói a végtelenül öntudatos, logikus és egy cél felé törő központi akaratnak, amely a kapitalizmus minden érdekeltségét kivétel nélkül eltölti. Ez a szervezett kapitalizmus: nem tűr meg maga és a tömegek közt független egzisztenciáikat. Mindenki alkalmazottjává válik, egyúttal közvetlen fogyasztójává. Azonban egyre növekszik, mégpedig irtózatos nagy^ arán vb an, azoknak a száma, akik egyik csoport alakjában sem használhatók fel vagy zsákmányolhatók ki. teljesen kiestek a termelés és elosztás szervezetéből, leromlottak, taiajtalaná váltak.

Mindennek külső megnyilvánulása a középrétegek anyagi leromlása és deklasszálódása.

de tömegében megmaradva, egyik alapanyagát alkothatja annak a társadalmi rendszernek, amely őt a másik két főlemmel, a munkássággal és a parasztsággal lassanként egybeolvasztja.

Ezek az okoik külön-külön önmagukban is végtelenül érdekessé teszik a problémával való foglalkozást. Valamennyi együttvéve azonban nem más, mint az a hatalmas tényező, amely a társadalmi fejlődést legközvetlenebbül befolyásolja a jelenben és a közeljövőben. A küszöbönálló, de eddig még ismeretlen átalakulások a legnagyobb mértékben függenek a középrétegek útjától. Ez az osztály lényegében azonos a polgári társadalommal, azonos még az ő ideológiáját élő lumpenproletariátussal is. Válsága tehát messzemenő következtetésekre jogosít. Ezért a szocialisták számára a munkáskérdés mellett ma, a kapitalizmus strukturális válsága, a világfasiszmus sikeres offenzívája, a demokráciák válsága és még sok más döntő jelentőségű probléma korában teljesen egyenrangú problémaként jelentkezik a legjellemzőbb és lefolyásának szempontjából végtelenül közvetlen kihatással bíró válságtünet: *a középrétegek válsága.*

II. A középrétegek a múltban

A középosztály meghatározása

A polgári középrétegek tömege általában, származását tekintve, három főbb alkotóelemből tevődik össze. Először a feudalizmuson belül kifejlődött, illetőleg meglévő, de a ipogári társadalomba átnőtt kisiparos-kiskereskedő elemek, valamint más rendi töredékek polgárosult utódaiból. Második, szintén nem domináns rendi elem a birtokos kismemesség és a birtokos parasztság, amely megindult ugyan a polgárosodás útján, de azon végigmenni feudális alaptulajdonosságainál fogva nem képes, így a polgárosodás, azt lehet mondani, halálos ítéletét hozza makrával. A főlem azonban e kettőt megelőzve az a polgárság, amelyet a kapitalizmusnak egymásután következő periódusai teimelnek ki a maguk szolgálatára. Jellemző típusuk időszakonként más és inas, de a polgári társadalom valamennyit megtartja és feltünteti tarka, a kiismerhetetlenségig sokvilágképében.

A kontúrok minden egybeolvadása mellett is megadható azért a középosztálynak egy többé-kevésbé találó meghatározása: *nem fizikai munkaerejének árubocskolásából él — és nincsen birtokában olyan mennyiségű és minőségű termelőeszköznek, amely lehetővé teszi a tőkeképződést és felhalmozást.* Ez a meghatározás fedi objektíve leginkább a középrétegek elhelyezkedését a munkásság és a tőkések között.

Ugyanekkor megtaláljuk az objektív meghatározás szubjektív vetületét is, amelynek értelmében — *polgár az, aki annak érzi magát, vagy negatív értelemben, aki nem érzi magát proletárnak.* Ez az érzelmi osztálytudat természetesen materiális alapokon nyugszik. A munkásosztály legalantasabb nagy tömegei kielégítve érzik magukat a biológiai létminimumnál is alacsonyabb életszinttel, ha az állandóan biztosítva van, és így megadja nekik a kispolgári öntudat biztosságerzetét. Ez a körülmény világít rá az érzelmi kispolgárság relatív voltára, amely az állandóságot, a biztosságot összetéveszti a polgári életnívóval. Az utóbbi, természetesen, sokkal inkább megüti az egészséges, normális emberi követelmények életnívóját, míg az előbbi teljes egészében érintetlenül meghagyja a proletár-sorsot. Mégis az ideológia: a kispolgári világnézet. Ez az ellentmondás a polgári világnézet uralkodásának természetes következménye és a tényleges középrétegeknek a proletarizálódott vagy proletárrétegek felé működő, igen intenzív szellemi kisugárzásában leli magyarázatát.

Végeredményben tehát a középosztály nem tekinthető meghatározott állapotnak, mert dinamikus társadalmi fejlődés, (mégpedig jelenleg az elproletarizálódás irányában).

A középosztály gazdasági elhelyezkedése

A hűbéres társadalomban az évszázadok folyamán gazdaságilag túlsúlyba jut a rendi polgári elem, amely a termelésben a tőkéletesebb produktíót és elosztást jelenti, tehát a fejlődést hordja magában. A folyamat nem egy osztály vagy réteg céltudatos törekvését tünteti fel, hanem a polgárság jellegzetesen sokoldalú metamorfózisát.

Általában, ha a polgári középosztály történelmi fejlődését nézzük, a legszembevetőbb jelenség, hogy periódusonként más és más a jellemző osztálytípus vagy réteg. Ezek mindegyike egy időszakon át dominál a társadalom polgári felében, a virágzás korában pedig beleilleszkedik a rendi társadalomba, érdekei azonosulnak a feudális nemességével. De ekkor már megjelent az új csoport, amely újonnan támadt szükségletek kielégítésére specializálva magát, tőkéletesebb termelőmódot hoz magával és így ő válik immár domináns réteggé. Háttérbeszorítja a csoportot, amelyből származik, de ugyanakkor már érlődik egy újabb réteg, amely majdan megsemmisíti és magábaolvasztja.

A fejlődésnek ez az útja általános. A középosztály formálódásának, alakulásának külső keretei: hasonlóképpen fejlődnek, élnek, mozognak, majd pedig elolvadnak, — ma is. A társadalomban való elhelyezkedése az átmenetet szolgálja« ami azonban egyúttal saját pusztulása. Az osztály somját pedig mindenkor az a viszony határozza meg, amely az uralkodó termelőeszközökhöz fűzi.

A kapitalista gazdasági rend hajnalát a rendi céh polgárság, és a külső elemek harca jelzi. Az imént korlátlanul uralkodott a céh-rendszer, mint a jómódú iparosok osztályszerkezete, kívül pedig a munkásosztály és a lumpenproletariátus hullámzik. A feudalizmus végválsága hatalmas tömegeket zúdít a polgári városokba. A már hatalmasra felnövekedett szükséglet és a nagy munkástömegek jelenléte kézenfekvővé teszi a tömegtermelés szükségét ami azonban a kispár keretein belül nem valósulhat meg. Megjelenik a kézmű-

ipari nagyüzem, a manufaktúra majd pedig a gépek és rövid néhány évtized alatt hatalmas gyárak nőnek ki a korlátozott cégrendszer mellett. Nem a céhpolgárság és nem elitje, a patriciátus alakítja ki általában a kapitalizmus kereteit. Csak a középkori, rendi ideológiától mentes elemek képesek felismerni a helyzetet. Csakhamar felülkerekednek és a rendi forrnák eltűnésével megnyílik a tér a polgári társadalom kiépülésére és az új polgári középosztály kifejlődésére.

A patriciusok helyét átvevő új kapitalisták mellett a kisipar ínég továbbra is fennmarad, de a fokozatos megsemmisülésnek kitéve. A termelés minden területe megszűnik lassanként a kézműipar számára hasznóhajtónak lenni és így a nagytőke versenye száz- és százezernyi önálló kiségzisztenciát semmisít meg. A kereskedőknek a termeléshez való viszonya azonban egészen más. A felfokozott termelés kialakítja a maga grandiózus, nagyszabású elosztószervezetét, amely azonban a fellendülés korában egyenesen megkívánja a kiskereskedő-egzisztenciáik önálló munkáját. Kialakul egy hatalmas világszervezet, de az elosztásnak nagyüzemek útján való lebonyolítása csak napjainkban válik aktuálissá. A kapitalizmus kiépülésének korában tehát a kiskereskedelem is felvirágzik, mivel az elosztás ekkor csak a kis egzisztenciák sejtzerű munkája által képzelhető el.

A polgárosodás évszázados folyamata számára a kapitalizmus kialakulásával hatalmas tér nyílik. A nagyipari termelésnek az alkalmazottak, elosztók és közvetítők hatalmas tömegére van szüksége. Legjellemzőbb produktum a hivatalnokosztály, de ezenkívül is számos más réteg létesül. Ezek a látszólag független, de valójában szintén függőségiben lévő tömegek töltik be a kapitalizmusnak a nagyipar által létrehozott kereteit.

A polgári társadalom lényegéhez idomul az állami bürokrácia, de új formát nyer az intellektuális középosztály is. Bár egyrésze a nagytőke vagy az állam közvetlen alkalmazottja mégis az értelmiség sokkal szabadabb és függetlenebb szellemet jelent.

A kapitalizmus által így kialakított polgári tömegek alkotják ma, a monopolkapitalizmus korában is a polgári társadalom alapanyagát.

Társadalmi viszonyok és rétegződés

A nagy gazdasági forradalom, az új termelő- és elosztószervezetnek megfelelően, kialakítja az új társadalmi kereteket is. Ez a hatalmas rendszer a korszak ebején még csak elmosódott határvonalakban tagozódik. De korunkban, amikor valójában csak egy kisebbséget foglal magában, a felfokozott feladatok lassanként csodálatos, szinte elképzelhetetlenül tökéletes és végtelen finomságú megnyilvánulásait produkálják.

A gazdasági fejlődés eleinte csak nyers, öntudatlan, formátlan tömegeket sodor a kapitalizmusnak még ki sem alakult formái közé. De a bizonyos gazdaságilag meghatározott keretekbe jutás, a termelés és elosztás szervezetében így elfoglalt helyzet, a termelőeszközökhöz való állandósuló új viszony csakhamar osztályá formálja ezeket a polgárosodó tömegeket. Ezzel jár az osztálytudat kialakulása, ami az adott helyzetben egységes polgári ideológiát eredményez. Ekkortól fogva beszélhetünk valóságom polgári osztályról. Ilivel a keretek most már meghatározottak, megindulhat a belső ciiöerenciálódás, az új osztályok, rétegek, csoportok létesülése. Mindez természetesen a gazdasági szervezet tagozódása, kifinomodása nyomán játszódik le. *Az eredmény: a sokrétű, a társadalmi funkcióknak megfelelően szétosztódó, de ideológiájának alapvonásaiiban egységes polgári középosztály.*

Rendszerezve ezt a nagy tömeget, mintgyárt szembetűnik a hár-

mas tagozódás: *a rendi polgárság utódai, a feudális csökevények és a kapitalizmus által kitermelt polgári rétegek.* Az első csoport tipikus formája a kisiparosság.

Feudális töredék a birtokos, de tönkrejutott

kisnemesség, amely különféleképpen menti át magát a polgári társadalomba. Egy része megtartotta birtokait és, mint ilyen, a polgárosodás ellentétéként húzódik meg. Alapjában azonos a sorsa a birtokos parasztságnak is. A válságok súlyosan kihatnak rá

A mezőgazdaságban is fölnyit jelent a mechanizált nagyüzem. Az osztály viszonya a földhöz feudális jellegű, mert a termelés főleg az önellátást célozza, ellentétben a tőkés nagyüzemmel.

Legjelentékenyebb a kapitalizmust szolgáló alkalmazotti és közvetítői réteg. A termelés adminisztrálása nagyszámú tisztviselő munkáját igényli, csakúgy, mint az elosztás egyre táguló szervezete. Az elosztás aprólékos részét nagytömegű kiskereskedő végzi, lényegében tehát csakúgy a nagytőke jutalékos alkalmazottja, mint ahogy alkalmazott az utazók, ügynökök és más közvetítők nagy rétege. Csak napjainkban kristályosodik ki az elosztás a fogyasztóval közvetlenül érintkezésbe lépő hatalmas áruházüzemekben, amelyeknek alkalmazottjai valóságos proletárok már, azonban a kispolgárság részének érzik magukat. Valamennyi csoport szintéziseként jelentkezik a jellegzetesen (kispolgári kistőkés-, járadékosréteg, mivel, ikülönösen a nyugati államokban, a polgári egzisztenciák túlnyomó része megszerez magának valamilyen járadékot, szerényen gyümölcsöző tőkéket, vagy ami lényegében ugyanaz: nyugdíjat.

A polgári középosztály elitnek nevezhető, intellektuális része a két csoportra osztható értelmiségi réteg. Az egyik mint független egzisztencia szintén a kapitalizmustól karakterizált értelmiség, míg a másik a polgári társadalomnak igen fontos szellemi tényezője, tudniillik ideológiai munkát végző értelmisége. Ennek a felmérhetetlen befolyású rétegnek részei mindazok a csoportok, amelyek — *egyéni kivételektől eltekintve* — irodalommal, művészettel, tudománnyal, világnézettel *lényegében üzletszerűleg* foglalkoznak.

A középosztály függeléke, esetleg negyedik csoportnak tekinthető része a feudális abszolút monarchia által megalapozottadé a polgári társadalomnak is leglényesebb részét jelentő állami apparátust tölti be tömegével. Jellege mindig az adott állami jelleghez idomul. Lehet egészben véve vagy részeiben polgárosult, világnézetben és életformában azonos a polgárság elemeivel, de ugyanúgy élesen elkülönülhet ettől, lehet feudális, vagy ami ennél is rosszabb, öncélú bürokrácia.

Főbb vonásokban ez a polgári középrétegek tagozódása. De mivel a polgárság a társadalomnak tartalmiságát meghatározó főalkotó-eleme: természetes, hogy a középosztályhoz egyrészt hasonló vagy azonos életnívójú, de főleg ideológiailag hozzáhasonuló, vagyis *lényegében nem polgári elemek is csatlakoznak*, így a munkásság magasabb szinten élő csoportjai, a jómódú parasztság polgárosult részei, valamint más, osztályot kö/ött lebegő, meghatározhatatlan elemek. Mindezek, tekintve a polgári ideológia domináns voltát, általában még csak szimpátiát sem éreznek a velük lényegében azonos osztálytudatos proletariátussal, csakúgy, mint a kispolgárság elproletarizálódott elemei vagy akár a munkásosztálynak legalsóbb, de kispolgári ideológiában élő óriási tömegei. Ugyanakkor azonban a polgári középosztály határai vagy a tényleges életnívó, vagy az életforma, esetleg az ideológia vonatkozásaiban *felfelé is elmosódnak*.

Ideológia

A gazdaságban és ennek az emberi együttélésre vonatkoztatott formájában, a polgári társadalomban elfoglalt helyzete végzetesen

meghatározza az osztálynak s ennek domináló voltánál fogva az egész társadalomnak ideológiáját. Tehát világnézetét, szellemiségét, beállítottságát, nézeteit és magatartását az élet minden megnyilvánulásával szemben, — kultúráját és művészetét, belső lelkiségét és külső életformáját egyaránt. Ez a polgári ideológia lényegében egységes, tehát ellentmondásai is csak jellemzői és mint ilyen, vonatkozik valamennyi rétegre, osztályra és csoportra, ha azok a társadalomban, funkciójukat tekintve, mint polgári elem helyezkednek el. Ugyanez a világnézet-komplexum azonban megtevesztő jellegű azon osztályok felé, amelyek a polgári társadalom szűkebb körén *ténylegesen* kívülre & nek.

A polgári ideológia gyökerei igen sokféle alapelemből vegyültek össze a keletkezés idején, de a további formálódás, átalakulás, új orientálódás folytonos. Legfőbb elemei a rendi polgárságból ennek az új középosztállyal való egybeforrásából — az utóbbi önmaga is természetesen új szellemiséget képvisel —, de a legnagyobb hatást az ipari forradalom nyomán a modern kapitalizmus gyakorolja. A polgári kapitalista társadalom reális adottságainak szellemi és szubjektív vetülete a legfőbb alkotóelem. Mindez egybeforva megkívánja, hogy tudatosan is képviseltessek. A feladat a polgári tömegektől kikerült ideológusokra vár, akikben az osztály-élmények állandó és rendszeres ismétlődése váltja ki a tudományos megismerést, valamint a realitások átidealizálását, vagyis új polgári célok kitűzését. Hatásuk azonban leginkább csak a polgári forradalmaik korára szorítkozik, úgy is csak közvetve, a politikai vezetőkön keresztül. Alapjában a polgári ideológiát a valóságos valóságok, tehát a kapitalizmustól szigorúan meghatározott mindennapi élet, az általa kifejezendő nagy összefüggések vetülete, vagyis az állandó mozgás és fejlődés határozza meg bizonyos törvényszerűségek szerint. A polgári társadalom rohanó tempójú formálódása mellett minden lerögzítés lehetetlen is.

Tartalmilag a polgári ideológia progresszív elemeit a modern magykapitalizmus, — a válságkorszak reakcióniak látszó, de valójában az ellentéteken át való fejlődést szolgáló jelenségeit a feudalizmus karakterizálja és ezek a kispolgárság sajátjai. Természetesen nem szabad a kettő között éles határt vonni, mert *jelentkezésük túlnyomórészt szintetikus*. Az az eszmei iközpont, amely körül mindez kikristályosodik: az individualizmus. A társadalom feudális gazdasági tevékenységének megfelel a szűkrezárt rendi és testületi szellemi, de a modern gazdasági tevékenységnek életfeltétele a viszonylagos szabadság. A felszabadulás nem az alsó rétegeket, hanem a polgárságét jelenti. A feudalizmuson túlnövő gazdasági tevékenység kívánja meg elsősorban a maga szabadságát, de ennek legszükségesebb feltétele az egyénnek, az individuumnak abszolút polgári szabadsága, amit a polgári állam biztosít. Az új és a történelmi adottságoknak megfelelő rendszerekben azután a magasztos eszmék mögül realitásként az individualizmus tör felszínre. Ennek a modern kapitalista szellemiségnek lényege, hogy a *mindenség központjában társadalmilag az egyén áll, érvényesülése tehát csak egyéni tevékenység, önségély, egyénileg folytatott harc mindenre való tekintet nélkül és minden állami beavatkozás visszautasítása által lehetséges*. Mindez pedig nemcsak gazdaságilag, de *társadalmilag* is érvényes.

A modern kapitalista-individual stb. világnézetet a tőkésosztály sleppjét, a középosztályt csakúgy eltolja, mint az utóbbinak alantasszellemi követőjét, a lumpenproletariátust. A munkásosztályt mindennapi élete igen gyorsan kollektivitásra készíti, de a középosztály — elfoglalt gazdasági helyzete folytán — nem a termelési folyamatnak, hanem a tőkéseknek, a „fönök”nek közvetlen kiszolgálója. A munkásosztályhoz viszonyítva *egyénileg* sokkal több kilátása van az emelkedésre, ami versenyt támasztva, már elve kizárja a közös-

ségi tudatot. *Ideológiája* tehát, mint szerénykedő, alantasabb szellemiség simul a tőkésükhöz, *életformája* viszont uralkodóvá lesz. A nagy alapvonalak, összefüggések és érdekek mozgatópólusa a nagytőke, de gyakorlatilag élő hordozója a polgári tömeg.

Az individualizmus természetesen egymás ellen fordítja az egyéneket, valamint az ideiglenes érdekeket célzó csoportokat, a nagy kérdésekben azonban feltétlen egység nyilvánul meg, amelyben mindazok résztvesznek, akiknek közvetett vagy közvetlen, valódi vagy vélt érdekük a polgári gazdasági és társadalmi rendszer fenn-tartása.

Ezen az egységen kívül minden téren az individualista tartalom uralkodik, aláhúzva a kispolgárságnak részint közéukori eredetű beállítottságától, amit sajátságosan közbeékelte volna magyaráz.

Politika

A középső rétegek politikai orientálódása az előbb vázolt ideológiai alaptulajdonságoknak felel meg. A politikai pártok mindegyike kiejeztetten az uralkodó osztályok egy csoportját, de a kapitalista társadalom kiépülése után a széles polgári tömegeknek is egy-egy rétegét, érdek-komplexumát képviseli. A pártok nagy tömegeit, eteppjeit eleinte az öntudatlan munkásosztály képviseli a haladó, radikális, anti-feudális polgársághoz csatlakozva, később pedig a kispolgári osztályok nagy tömegei követik az egyes kapitalista érdekeltségeknek hozzájuk legközelebb álló pártjait.

Az így kialakított politikai élet a tudatos vezetők tevékenységének és tömegek naivításának, rendíthetetlen hitének és snobisztikus, kávéházi-konrádoskodó, politikálgató drukkolásának vegyültkére épül. Általában a politikai pártok eleinte a forradalmi-demokratikus-közársasági frazeológia mögött a polgárság uralomrajuttatásának célját tűzik ki, később pedig, amikor a nagytőke már átvette trónját, az utóbbinak egyes érdekeltségei létesítenek politikai pártokat a tömegek megosztása és gazdasági, társadalmi és ideológiai szempontból való legcélszerűbb felhasználására.

A polgári társadalom kiépülése után magának a politikának tárgya leginkább az érvényesülésnek, a hívek részéről pedig a lojalitás gyakoroltságának, a fontoskodásnak terrénuma. Leginkább mutatja ezt a személyi kérdések jelentőségének általános eltűlése. A kulisszák mögött ezalatt az uralkodó osztályok jól felfogott érdekei húzódnak meg. Ettől eltekintve, a programoknak azok a részei a legnépszerűbbek, amelyek a mindennapi életben látszanak kedvező és gyökeres javításokat, megoldásokat létesíteni. Különben pedig a középrétegek és egyáltalán a társadalom széles tömegei alig-alig foglalkoztak a politikával. Számukra ez napi leletük mellett ünnepi jellegű, metafizikai magasztalaton mozgó valami volt. De nem is volt «szükségük a politikázásra. A fellendülő polgári társadalom az egyéni érvényesülést, vagy ennek legalábbis látszatát csillogtatta meg mindenki előtt.

Érett, kiforrott, átfogó programmal, amely a középrétegeknek egy igen jelentős részére, de különösen értelmiségére is csábítólag hatott, lejelölő a *szociáldemokrata párt lépett föl*. A párt nyomorban tengődő, magárahagyott munkástömegek forrongásából termetlődt ki.

Így merül föl a nyomorgó mil-liók szükségletétől alátámasztva az egyenlősítésnek a vágya, hogy a forma szerint demokratikus polgári államokat szociális tartalommal telítsék. Ez a feladat, vagy legalábbis propagálása a szociáldemo-

krata munkáspártokra várt. Hatásuk a társadalom minden rétegére óriási volt. A középosztálybeli tömegek, de leginkább az értelmiség igen sok olyan elemet találhatott programjában, amelyet maga is elfogadhatott

A világháború és az utána következő események azonban új helyzetet találnak. Az úgynevezett „mitläufer” tömegek, főleg a polgári elemeknek az útja elkanyarodott, mivel a válságok és még sok más körülmény a kispolgári szemléletbe való visszasüllyedést eredményezték. Végül is csak a munkásosztály bizonyult a szociáldemokrata párt tömegbázisának.

III. Világ gazdasági válság

A múlt század 80-as-90-es éveire értett, minden ízében a fellendülés büszke öntudatát visszatükröző rendszerré teljesedett ki a polgári társadalom. Gazdag, virágzó államok, többé-kevésbé alkotmányos közzélettel, feltörekvő munkássággal, jóimódú közeposztállyal, erős nemzeti érzés légkörével, a nemzeti keretben kifejlődött iparral és kereskedelmi hálózattal, egyúttal kialakulóban levő világgal. A fejlődésnek ez a foka végét jelentette a kapitalizmus fellendülési periódusának, amelyet ez az állapot tetőzött be. Elkövetkezik az imperializmus kora. Az Imim ár telített nemzeti piacokat ellátó ipari, kereskedelmi és finánciók harcba szállnak egymással, hogy ne kelljen a saját zsírjukba belefulladni ok. így indul meg a küzdelem a világgal feletti uralomért, az ezt biztosító politikai hatalomért, — a világ felosztásáért. Az egyes nemzeti tőkék szükséglete a piac, a nyersanyag és a tőkekihelyezési terület.

A nagy hajsza a világháborúban kulminál, véres katasztrófával téve pontot az imperialista korszak és eszme végére. A világgal kapitalizmus egyes nemzeti tagozatai a bennük működő természetes erőknek engedelmessé váltak, azonban amikor egymásröghönek, kiderül, hogy túljutva a delelőpontra, elveszítve a biztos tájékozódás mértékét, — részleges öngyilkosságot követtek el. Megtanulták, hogy az érdekek a hanyatlás korszakában sokkal inkább közösek, nemzetközies, mintsem hogy egy új és hatalmassá vált ellenérő jelenlétében egymást pusztítsák.

Ezzel a felismeréssel válik a kapitalizmus a legszorosabb nemzetközi együttműködés jelenségévé. De az önmarcangolást kihívó indítóok hatványozott mértékben működik továbbra is. A tőkés termelési rendszer betöltötte legfőbb hivatását: a termelőerőknek felfokozását saját keretei között. A gép, a gyáripar, az elosztószervezet azidei mivoltában immár képes arra, hogy az egész népesség szükségleteit *kollektíve* ellássa. A tudattalanul vállalt, történelmi szükségességek kikényszerítette cél megvalósul, a biztos tájékozódás tehát megszűnik, helyét az érzelem és a fantázia veszi át.

A fölébredés rettenetes tanítópéldául szolgál a csaknem megsemmisült, de úgy is végzetesen megrendült világrendszer számára. A teljes megszűnéstől természetesen még nincs szó, de az átmeneti korszak beköszöntött és a szervezkedő, felsorakozó, a történelmi fejlődéstől kitermelt és hivatásában tudatosított ellenpólus egyre tért nyer és elbontással fenyeget, olyannyira, hogy látszólagos teljes megsemmisülése is lényegében az újabb térnyerés jegyét hordja magában. Ezzel a mennyiségi előretöréssel szemben a fennálló rendszer minőségileg fejleszti utólérhetetlen tökéletessé szervezetének egy-egy részét, sőt újabb formákat alakít ki.

A világháború befejezése után a feljebb említett szellemben megindul az újjáépítés. De soha többé a felfeléhaladásnak az az imponáns, magávalragadó lendülete; ezzel szemben félelem és defen-

ziva, ebből a kétségbeesésnek lényegében passzív offenzívába és minden legminimálisabb biztonságérzet eltűnése.

Rövid konjunkturális korszak következik, de már csak egy igen vékony felszíni réteget foglal ténylegesen magában. Alatta változatlan heveséggel hullámszanak a szociális leromlottság által létrehozott háborgó erők és a fellendülés csakhamar újabb örvénynek adja át helyét.

Már 1929-ben kirobban a világtörténelmi jelentőségű, hatalmas-erejű és kihatású válság, végzetesen megrendítve a gazdasági alapot és ezzel együtt irtózatos arányú roncsolást és elváltozásokat hoz létre a polgári társadalom építményében. A három-négy évig tartó krízis, a világháborús korszakhoz hasonlóan, ismét gyökeresen megváltoztatja a világ képét.

Magát a gazdasági válságot az óriási mértékben leszűkült piacnak az ugyancsak óriási kapacitásúvá lett ipar általi telítése idézi elő. A verseny a tőke nemzetközi együttműködése folytán korlátok közé szorul, tehát belső, minőségi fejlesztésre kényszerül, aminek legjellegzetesebb formája a racionalizálás. A termelőtőke fejlettebb összetételében a gépnek sokkal több szerep jut, mint a gyáripar kezdeti korszakaiban, ugyanakkor az emberi munkaerő mennyiségileg csökken, de értéke és produktivitása növekszik. Ez az arány teszi kézenfekvővé a törekvést, hogy a munkaerőt fokozottabb mértékben használják ki. A gyakorlatban: hogy szintén minél jobban gépesítsék. Ezzel kapcsolatosan és párhuzamosan maguk a gépek is óriási arányban fejlődnek és az ipari termelésnek egyre nagyobb területét hódítja meg a gépesített, majd racionalizált produkció. Ugyanakkor az elosztás, sőt az adminisztrációt is a lehetőségeihez képest racionalizálják.

A tőkés termelés számára hasznosítható piacot a háborúelőtti fokon is ellátta már az ipar, azonban a profithajszu a célja, egyedüli indoka, alapmotívuma minden kapitalista vállalkozásnak, így az örök versenyt belső minőségi fejlődést hoz létre a tőkés piacot felülmúló termelési keret és a gépesítés, racionalizálás miatt végtelenül leszűkült és folyton zsugorodó piac. Ennek az iparnak kialakulása és a piacnak általa történt telítése rövid néhány esztendőn belül játszódik le, hiszen egy lerongyolt, vásárlóképtelen milliokat magábanfoglaló, háborúutáni világgal áll szemközi

Ezért következik be olyan hamar a döntő történelmi jelentőségű 1929/33-as világkrízis. A termelés és elosztás szervezete jóformán összeomlik, mert csak egy teljesen szűk réteg korlátozott szükséglete foglalkoztatja. Tíz- és százmilliónyi dolgozó válik munkanélkülivé, tehát egyúttal vásárlóképtelenné is. A kapitalista termelési rendszer normális funkcióinak helyét egy káosz foglalja el, amelyben csak az osztályharc az egyetlen tisztán kivethető pont. Egyébként pedig minden a megsemmisülésnek, a pusztulásnak látszik kitéve lenni. A gazdaság összeomlása elementáris erejű tömegmozgalmat, csaknem égiszerű szociális hullámveréseket eredményez. Ebben a légkörben döntő változást szenved nemcsak a hadiipar által életregalvanizált ipari termelés, nemcsak az osztályviszonyok összessége, nem csak a politikai struktúra, de minden szellem, kultúra, lelkiesség, (minden ideológiai tényező és értékelés.

De a konjunktúra folyamán képződött beállítottsága a társadalomnak hatékonyá tette az injekciókat, amelyek azután külsőleg egy új Európát hoztak létre.

IV. A középrétegek válsága

A világgazdasági krízis hatásai

Az 1929-es nagy gazdasági világválság romboló hatásai közül egyre tisztábban váltak ki azok, amelyek a monopolista nagykapitalizmus útjait egyengették. Az általános irányzat a kapitalizmus 150 éves rövid, de annál viharosabb pályafutása alatt mindig is a nagyüzemek küzdelme volt a kisebbek ellen. A háború utáni és a tíz évvel későbbi krízissorozat tehát természetesen a független kisegisztenciák elleni irtóhadjáratot jelentette, amit a kisüzemek már ismert döntő hátrányai mellett még ezeknek egymás ellen való gyilkos versenye is megkönnyíteti. A nagyüzem fölénye már a békésebb korszakban is fokozatosan kibontakozott, de valójában csak a válságkorszakban érlelődik ki.

Amikor a gazdaság eljőit oda, hogy a fogyasztás mintha hirtelen elapadt volna, akkor válik nyilvánvalóvá az önálló kisüzem életképtelensége. A nagyüzem végső esetben leállítja a termelést, de a konjunkturális évek mindegyike nemcsak egy, de ennél jóval több évre elegendő tartalékot eredményez. A kisüzemi produkciója és forgalma mögött azonban semmi más nincsen, mint a változatlan nagyságú rezei, jóformán semmi forgatóke és a tulajdonos minden nap kielégítésre váró életszükségei. A válság ugyanakkor természetesen hatalmas lendületet ad a nagyüzem belső tőkéletesítésének, hogy mindegyike a lehető legtökéletesebben felszerelve vehesse fel a versenyt. Ezzel ismét fokozódik a kisüzem hátránya és mindinkább kidomborodik általános középkori csökevény volta. És amíg a kisiparnál a folyamat a kapitalizmus kialakulásától fogva többé-kevésbé egyenletesen játszódik le, — addig az elosztás szervezetére a háborút követő és méginkább az 1929-es válság szinte egyik napról a másikra mér halálos csapást. A kezdődő konjunktúrát túlnyomórészt a krízisből kiemelkedő monopolkapitalisztikus nagyüzemek aknázzák ki.

Ezen a magasabb fokon a kapitalizmus nemcsak a kiskézműipart irtja, hanem az elosztás szervezetét is monopolisztikussá építi ki, hogy a silány árú olcsó nagybani beszerzése, a hatalmas arányú koncentráció, az elosztás racionalizált és gépesített folyamata, jóformán az egész kereskedelmi komplexum egyesítése, végül pedig mindezek folytán jóval olcsóbb árai által a fogyasztóiktól minél nagyobb profitot nyerjen. Üzleti érdeke megkívánja tehát, hogy minden erejével a számtalan, egymást marcangoló kis sejtüzem ellen forduljon. Maga a kapitalizmus egész rendszere is sokkal inkább alapíthatja létét a tőkeerős mammutüzemek csoportjára, mint az oszlás állapotában lévő százezernyi kisegisztencia összességére, amelyek immár nem kéz a kézben haladnak a piac meghódítására, hanem a „mindenki harca mindenki ellen” gyilkos küzdelmét folytatják.

Ezek az alapvető okok eredményezik, hogy a válságkorszakban egyre-másra keletkeznek a trösztök, kartellek, szindikátusok és más hasonló gazdasági monstrok, egyszóval kiépül a monopolkapitalizmus. De eredmény ugyanakkor az elosztásfejtefcből álló szervezetének szinte teljes megsemmisülése is. Nemcsak az — objektív szempontból — élőködőnek nevezhető elemek válnak el a kapitalista-gazdaság éltető testétől, hanem fölöslegessé válik, tehát szintűgy kiesik az addig nélkülözhetetlen elosztó és közvetítő kisegisztenciák tömege is. A kiskereskedők egy igen jelentékeny része tönkremegy, csakúgy, mint az ügynökök, utazók, egyszóval nem munkaviszonyban levők, közvetítők nagyrésze. A konjunktúra megindulása után pedig a nagytőke a szervezetsége, tőkéletessége, felsőbbrendűsége centripetalis erejével vonz a maga körébe minden hasznosítható tényezőt, ami által a kiskereskedők óriási többsége tulajdonképpen csak a nagytőke elosztó ügynökévé válik, mert rezsijén kívül éppemcsak megszerzi életfenntartásának minimális eszközeit. De a hatal-

masan kibontakozó, egységes szervezetnek csak egy kis részükre van szüksége, s így óriási tömegiek útja vágódik el visszavonhatatlanul a biztos megélhetést, vagyonszerzés lehetőségét jelentő kapitalista gazdasági folyamtól. A nagytőke monopóliummá szerveződött, annak minden fölénye meghatározódik, elnyomja a jelentéktelenül apró, de nagytömegű és dezorganizált kisegysztenziákat, elfoglalja csaknem az egész gazdasági területet, egyúttal kiveti magából a számára fölösleges munkáséleteket, mert utólérhetetlenül tökéletes gépezete sokszorosan kisebb munkaerővel sokszorosan több munkát végez el. Ez a racionalizálás lényege. A fennmaradó tömegek viszont, kiesve a kapitalista társadalom napsütötte részéből, annak passzív antitézisét jelentik, míg a munkásosztály az aktív megnyilvánulás. Általában pedig kimondhatjuk, hogy a válság az objektív, tehát a pusztán gazdasági célszerűség szempontjából improduktív elemek helyzetét rendíti meg gyökeresen. Amennyiben az átszerveződésnél fölöslegessé, meg kell semmisülniök, ha pedig helyettesíthetők valami tökéletesebbel, vagy szervezhetőnek bizonyulnak, akkor az utóbbi történik meg. Mindezek fölött a társadalmi gazdaság összes területein grandiózusan kiemelkedik a nagyüzem, a jövő típusa, amely minimális munkaenergia befektetésével maximálisat produkál, jelenleg egy szűk fogyasztási körben, a jövőben viszont kollektív alapon.

Mint tipikus válságtermék azonban felgyülemlik a kapitalista gazdaságból kivetettek hatalmas tömege. Jellegzetes része ennek az ipari és kereskedelmi rétegek mellett az értelmiség. A gazdasági szempont tágabb értelmezésében az adminisztratív munkakörű tisztviselőréteg is, amely azonban végső fokon, vagyis a monopolizmus-kényszerítette helyzetében csakúgy proletár — a közvetlen kereskedelmi alkalmazottakkal és más hasonló csoportokkal együtt —, mint az ipari proletariátus. A racionalizálás a munkahelyen, a jövedelem pedig a mindennapi életben körülbelül egy szintre dobja valamennyiüket. A polgári osztály krémjét pedig, a tulajdonképpeni értelmiséget épűgy érinti a válság, mint a független kisegysztenziákat is: a kritikus időpontban világlík csak ki, hogy ők is mennyire alá vannak vetve a kapitalizmus törvény szerűsegeinek. Amikor a válság a fogyasztás körét leszűkíti, az egyes értelmiségi funkciókat ellátó csoportok nagyrésze is áldozatul esik a fogyasztás csökkenésének, az újjáépítéskor pedig az általános társadalmi racionalizálásnak. Ez a körűlmény egyúttal megmutatja azt is, hogy az intelligencia fogalma mennyire nem ideális értelmezésű.

Végeredményben megállapítható, hogy ugyanakkor, amikor a gazdaság strukturális átalakulása a nagyüzemet tolja előtérbe és a kicsit fokozatosan megsemmisíti, — emberi és tömegszempontból a következő a helyzet:

A társadalmi gazdasági tömeg mindössze három emberi elemből áll: azokból, akik birtokon belül vannak és akiknél összefut minden szál, a tiszta profit csakúgy, mint a szervezés vagy adminisztrálás. A második tömeg az elsőnek kiszolgálója, legyen az tisztviselő, technikus, specialista, más alkalmazott, vagy ipari munkás: egyformán csak annyira részesedik a hatalmas gazdasági gépezet produkciójából, hogy életét fenntartsa; nagy többségében kifejezetten proletár, léte alá van vetve a gépezet mai lényegének, amelyet azáltal is szolgál, sőt fenntart és táplál, hogy ő a fogyasztója a termékeknek.

Végűl a harmadik, egyre növekvő elem az a tömeg, amely vagy egyáltalán nem, vagy csak igen csekély mértékben fogyasztó, de a termelés folyamatában nem vesz részt, a gazdaságból csaknem teljesen kiesik. Lehetetlen helyzetű a meg-megűjűlő válságok tragikusú teszik. És ez a tömeg nemcsak van, de egyre növekszik, ami a gazdaság körforgásából, a befelű haladó csigavonalból következik. A fogyasztási kör szűkülése a termelők, dolgozók számának csökke-

nését vonja maga után; ez ismét szükség, amivel megint csak a foglalkoztatottak, tehát egyúttal a fogyasztóképesek száma apad. És így tovább a válság mélypontjáig, amikor mindent elborít a káosz. A gazdasági körforgás tehát következetes folytonossággal hozza létre ezt a tömeget, amely társadalmi szimptomaiként egyre nagyobb számban ülepedik le a bomladozó keretek között, hog-y azután léte az ipari proletariátus és a proletarizálódó középrétegek létével egyetemben mint egységes szociális problémaikomplexum jelentkezék.

Társadalmi válság

A krízis lezajlása után, a 30-as években tehát adva van, lerögződik a gazdasági helyzet, amelynek társadalmi vetülete — az előbbieket érteimében — hatalmas egzisztenciátlan, elproletarizálódó és már elproletarizálódott polgári tömegeket tart számon, míg az agrár- és ipari dolgozók problémái látszólag elvesztik jelentőségüket. Lehúzódnak a felszín alá és a szociális élet homlokterében az aktív és passzív főszerepet azok a polgári tömegek játsszák, amelyek alól a válság-sorozat folyamán kicsúszott az addig biztosított materiális alap, a polgári megélhetés talaja. A válság folyamán dülő éles, közvetlen osztályharcot a körülmények szükségyszerűsége nivellálta, a kapitalizmus szervezetsége minden téren fokozódott, tökéletesedett, finomult. Az általános társadalmi válság ilyenformán ennek a nagymértékben felgyülemlett, talajtalan tömegnek a *jelenlétében* jut kifejezésre. A társadalomnak ez a része, kirekesztettségénél fogva *antétikus energiát* képvisel, amely valamilyen módon feltétlenül levezetésre szorul.

A monopolizmus rideg, tekintetnélküli terjeszkedése és fejlődése megsemmisíti gazdaságilag az önálló kiségzisztenciákat — az általa foglalkoztatott tömegeket proletárrá süllyeszti —, az osztály hatalmas részét pedig a semmibe taszítja, anélkül, hogy az tisztában lenne a kapitalista társadalomból való kiesésének okával, vagy akárcsak tulajdonképpeni körülményeivel. *A gazdasági fejlődésnek ez a foka általában feloldja az osztálykereteket.* A polgári társadalom keletkezése idején az elosztás, adminisztrálás⁶, kezdeményezés, vállalkozás, — egyezőval a kapitalisztikus tevékenység *külső* technikájának ellátása szükségessé tette, tehát egyúttal rendszerezítette is ezeket a funkciókat. Elvégzésükre alakul ki a réteg, amely erre specializálja magát. Amikor tehát a monopolkapitalizmus új szervezetet hoz létre az elosztás és adminisztrálás ellátására, amikor megsemmisíti a független kisüzemeket, kisvállalatokat, — végül, amikor racionalizált szellemisége kiterjeszti a társadalom minden felületére, ugyanazt a lényegyet különféle mezben, — akkor az osztály léte elveszítette értelmét. Mindez nemcsak a közvetlen gazdasági tevékenységre vonatkozik, hanem ugyanúgy mindazokra a munkakörökre, amelyek az emberi együttélés mechanizmusában a régi gazdasági tevékenységre és az ezen felépülő társadalmi, politikai és ideológiai formákra voltak alapozva.

Ebben az értelemben lehet *két új osztály keletkezésének lehetünk tanúi: mindkettő állandóan fogyasztja, szippantja a tulajdonképpeni polgári tömegek állományát.* Az első a racionalizált, gépesített alkalmazott: jövedelménél, helyzeténél fogva kifejezetten proletár. Ugyancsak része ennek a csoportnak a látszólag, forma szerint független, de valójában szintén jutalékos, vagy egyenesen oermunklás kiségzisztenciák. Létük végeredményben egyaránt közvetlenül függ a nagytőkétől, annak minden helyzet- vagy állapotváltozásától.

A másik, óriási mértékben gyarapodó tömeg: a mindenfajta rétegből lecsúszottak, lemorzsolódtak, kiesettek vegyes, tarka, szinte teljesen kiismerhetetlen, az általános osztás miatt elemeire nem is bontható hada. Valamennyi kétségbeesett erőfeszítéssel kapaszkodik az osztályhoz, amelybe tartozott, a látszatokhoz, amelyek a lelket egyedül tartják benne. Lényegében nincstelen proletár, de ezt soha nem hajlandó beismerni és tudomásul venni, ezért tulajdonképpen nem is képez osztályt. Formátlan, gomolygó, osztalódzó massa, de azért szellemileg, társadalmilag hű a kasztjához, annak közösségébe tartozónak érzi magát, így ez a széteső tömeg, amely sorsálban, helyzetében teljesen egységes, csak társadalmi és osztály tudat abám nem az, dokumentálja leginkább, hogy a polgári osztály hhatárai lefelé teljesen elmosódnak. Ez egyébként az osztályból való kihullás folyamatával párhuzamosan játszódik le. *kategória egyikébe való süllyedése.*

A világnézeti zűrzavar sodrában

A válság, az ezt követő társadalmi átértékelődés és mindezek mellett a monopolkapitalizmus pusztító jelenléte teljesen megváltoztatja az uralkodó polgári ideológia jellegét, jelentőségét, funkcióját. Fokozza az átalakulást a világnézeti zűrzavaros küzdelem, egymásbafonódása — és mindez teljesen elválaszthatatlan a politikától. Ideológia és politika egyet jelent, együtt érik, forr és erjed. Minden értékelés, bármire is vonatkozzék, gyökeresen megváltozott, tehát nyilvánvaló, hogy ártértékelésre szorul. Ebben az értelemben a válság óta szinte minden fogalom, amely a polgári ideológia alapjait alkotta, értékrevízió megy keresztül, viszont a *lényeges, végső elemek változatlanul élnek és hatnak, sőt, jelentőségük fokozódik.*

Ugyanakkor azonban a válság légköre igen jellemző tényezőkkel gyarapította a polgári ideológia tartalmát. Legfőképpen pedig változást szenvedett az alapvető tendencia: a feltörekvés helyett — a polgári lét lehetőségéért való élet-halálharc, így válik a legáltalánosabb jelenség-gé az igazság és az osztály harc tényleges helyzetének felismerése elől való menekülés. Ez a cél egyrészt arra ösztönöz, hogy a válsághajtott osztály mesterséges és végtelenül szigorúan tiszteletben tartott korlátokat von maga köré, így elkerülve egy látszólag végzetes összeütközést a rideg valósággal.

A menekülést szolgálja másrésztől valamennyi életmegnyilvánulásnak — irodalmi, kulturális, művészeti, közvéleményt illető dolognak, életformának, lelkiségnek, filozófiának, szociológiának, politikának — az a sekélyes, rövidéletű, hisztérikus ideghajszája. Ez táplálja a kor jellegzetes kábítószereit: a ponyvairodalmat, a film-, „kultúrát” és a sportörületet. Mindez együttvéve egy jellegzetes, hitetlen, cinikus, semmitváró, jövőt-tagadó, percnél élő nihilizmusba torkollik. Az eziényi zűrzavaros hatás és ellemhiatás között pedig talajtalanul, akarat és gondolkodás nélkül, demoralizált! vergődik a polgári osztály.

De mindezek passzív megnyilvánulások. Aktív vetületük is létezik: a politika és az úgynevezett világnézeti küzdelmek soha olyan erősen nem tomboltak, mint napjainkban, aminek oka az, hogy a legszélesebb tömegek vesznek részt, vagy legalább is foglalkoznak helyzetük jobbrafordításának lehetőségeivel, módoszataival és eszközeivel. A munkásosztály politikai szervezkedése, amit a polgári közvélemény mindig szélsőségesnek minősített, most szinte elvész a zűrzavaros politikai csatározásban.

Befejezés. A jövő

A társadalomtudományban nincsen helye semmiféle olyan jóslásnak, amely előre elképzelt formákban igyekszik megrajzolni az elkövetkező fejlődést. Viszont az alapvető tendenciák és a mozgás végső törvényszerűségei meghatározzák az új forma és tartalmiság belső lényegét, így hát a középső polgári rétegek útja társadalmi távlatban csaknem teljes bizonyossággal meghatározható, még ha a külső jelenségek, megnyilvánulások a politikai kísérőtünetekkel egyetemben a legsötétebb homályban is húzódnak meg. Annál is inkább, mert valamennyi bomlástünet egyúttal a jövő egye® vonásait karakterizálja, mint például a generációk elproletarizálódása is a jövő kiválasztódásnak adja meg alapját. Ez a fejlődésnek a logikája, alátámasztva a tényt, hogy a polgári osztály tömegei áthúzódnak az új formákba, de természetesen levette minden osztályhagyományt.

Mert a legvégső konzekvencia, ami az egész problémahalmazból levonható az, hogy a polgári osztály a történelmi — gazdasági és társadalmi — fejlődés során a késői monopolkapitalizmus korára kihullik az élő társadalomból, természetesen óriási számú valódi proletariátussal és más elemekkel együtt. A helyzet — addig a pontig, amíg a mennyiségi fejlődés átcsap a minőségibe — túlföld zsúfolt a pusztulás, bomlás milliónyi apróbb és nagyobb tünetétől és jelenségétől. A történelem is feltünteteti számos népfaj eltűnését a föld színéről, azonban nem a civilizáció, hanem a vadság vagy barbárság fokán. Ilyenformán tehát hatalmas osztálykeretben élő és mozgó tömeg legfeljebb apró töredékekkel csökkenhet, maga a nagy egész pedig változatlanul sodródik problémától problémáig, válságtól válságig, de végül is a megoldásig és a társadalmi átalakulásig.

Az időszérű és a maga számára

feltétlen megoldást követelő probléma egészen más. A felfokozott termelőenergiák küzdenek az akív tömegek képeben, hogy megszabaduljanak a Ikorlátaiktól és hogy a maguk tudomásulvételét, átértékelt formában való elismerését kikényszerítve, alapjai lehessenek egy magasabbfokú gazdasági szervezetnek. Egyszóval, hogy a hozzájuk fűződő tömegek által és ezek érdekeinek megfelelően ki teljesíthessék eddig elfojtott létüket.

Így hát az osztály tömegeinek előbb-utóbb élniük kell a fennálló helyzet, a kikerülhetetlen realitás felismerésének lehetőségeivel. Más út nincs. Jelenleg is láthatunk már gyenge és határozatlan megnyilvánulásokat, amelyek a munkásság, polgárság és parasztság összefogását célozzák, de itt a két utóbbi csoport egyike sem olvad fel kollektívummá, hogy pusztuló osztálykereteit önként feloldaná. Ezért jelent csak politikai manőverezést, ezért nem hoz egybeforrást.

A jövő átalakulást előkészítő gazdasági, társadalmi, ideológiai és politikai erők természetesen egyre inkább és hatásosabban ostromolják kívülről és belülről egyaránt a pusztuló kereteket.

A végső kifejlődés és megoldás ezért csakis az osztályoknak új elhelyezkedése, egymáshoz való új viszonya, sőt részleges megszűnése útján lehetséges. Valamennyi erő, tényező az ideológiai átalakulásban csúcsosodik és teljeseedik ki. Végül természetesen mindez megváltozott alapépítményt is feltételez. A középrétegek az egész folyamatban, jelen helyzetüket, neveltségüket, hagyományaimat és beállítottságukat tekintve — a végső periódus kivételével —, passzív szerepet játszanak. Aktivizálódásuk jelenti majd az idejét multa gazdasági, társadalmi és szellemi konstrukciók felszámolását.

Elmélet és gyakorlat a marxizmusban

ÍRTA JUSTUS PÁL

1.

A marxizmus a társadalom egészének elmélete. Nem csupán visszatükrözője és szemlélője a társadalom változásainak, hanem cselekvő része és tényezője is. „A filozófusok csupán különbözőképpen magyarázták a világot, holott a feladat: megváltoztatni azt” — olvassuk az utolsó Feuerbach-tézisben. Ez a meghatározás azonban már magában foglalja a problémát: milyen viszony áll fenn a marxizmus *elmélete* és *gyakorlata* közt!

Különböző szocialisták különbözőképpen válaszoltak e kérdésre és érdekes, hogy a válaszok nem igen osztályozhatók „jobboldaliakra” és „baloldaliakra”. A marxizmus összes elméleti tekintélyei, de összes népszerűsítő írásai is azt hirdetik, hogy a szocializmus elméletének és gyakorlatának *egységét* Marx teremtette meg.

A marxizmus, noha egyetlen polgári szaktudomány keretei közé sem szorítható be, a tudomány igényeivel lép fel, s így a tudomány tárgyilagosságának igényével is. Ez pedig, látszólag, ellentétben áll a célszerűség s céltudatosság követelményével. Röviden vázolni próbáljuk, miért.

A tudomány a tapasztalati valóságot vizsgálja. Az összefüggések, amelyeket megállapít, mindig okságiak, sohasem célzatosak. Éppen abban különbözik például a teológiától, a hittételeket „bizonyító” tanoktól, hogy nem egy előre adott s mindenképpen elfogadandó tételhez keres utólag bizonyítékokat, hanem a valóságból indul ki, annak törvényszerűségeit keresi és érvényesekként csillik a tapasztalatokból leszűrte, azokkal mindenben megegyező megállapításokat ismeri el. A modern filozófia nagy harcai éppen a: kauzalitás: és: finalitás: irányzatai között zajlottak le. Míg az előbbiek szerint a tudományok kiindulópontja a tapasztalás, az élmények, s eredménye az ezekből levont, sohasem *bizonyos*, csupán többé vagy kevésbé *valószínű* törvények, addig a oéfilozófia hívei egy előre megadott cél, eszmény fogalmából indulnak ki, amelyhez a jelenségek mintegy előre alkalmazkodnak, amelynek érdekében és irányában a folyamatok történnek. Ma már elmondhatjuk, hogy ez a harc — a teológia kivételével — az egész vonalon eldőlt — a kauzalitás javára. A célfilozófiát minden szaktudomány megcáfolta a maga területén, elsősorban a modern természettudományok; s mi, akik a tudományok társadalmi összefüggéseire figyelünk, megállapíthatjuk, hogy ez az irányzat a reakciót, a tapasztaláson alapuló tudománnyal szemben a teológia maradványait jelentette mindenütt.

De ha a célfilozófia csődje tudományos szempontból nyilvánvaló, hogyan állunk a marxizmus tudományos jellegével, amely már alapfogalmának, a munkának meghatározásánál: célra:, s :célszerűsége: hivatkozik és amely a maga egészében igenis bizonyos *célokra* irányul? Mint látjuk, a kérdés voltaképpen pon-

hozott vádnak, hogy „a tendencia nem fér meg a tudománnyal”

a marxizmus tagadhatatlanul tendenciózus és mégis, sőt éppen ezért *tudomány*. Kiindulása nem egy előre megrajzolt cél, egy eleve elismerendő magasabb:törvény:, hanem a valóság, s vele az álvalóságok leleplezése. Nem teleologikus, hanem okozati. „A szocializmus nem ideál, melyhez a valóságnak alkalmazkodnia kell”, ... hanem „a valóságos mozgalom” — írja a még erősen Hegel befolyása alatt álló fiatal Marx. A szocializmus következtetései épúgy az oksági elven épülnek fel, mint az exakt tudományokéi. A modern ismeretelmélet az okozatiságot így fogalmazza meg: tapasztalásunk szerint valamely „a” eseményre „b” esemény szokott következni. Ha elegendő „a” eseményt ismerünk, akkor az „a” legközelebbi bekövetkezésénél *jósol* s azt mondja: most „b” esemény következik. (A „jóslás” egyébként igen pongyola és kuruzslás-mellékizű félreértésekre alkalmat adó fordítása a német „voraussagen”-nak: előre megmondani, jelen tényekből jövő eseményekre következtetni.) A marxi társadalomelmélet is erre törekszik. A „céltudatosság” tehát csupán annyit jelent számára, hogy a valóság mozgástörvényeinek ismeretében igen nagy valószínűséggel megmondja a bizonyos események — társadalmi, osztálycselekedetek — „a”-jára következő „b”-t.

2.

Ezek után nyilvánvaló, hogy minden emberi cselekvésnek, gyakorlatnak elméleti tartalma is van. Ha kinyitom a vízcsapot, azért teszem, mert nagyszámú tapasztalatom van arra, hogy a csap megfordítására a vízszög megindulása fog következni. Elmélet nélküli gyakorlatot ilyenformán, ha a fogalmakat mélyebben vizsgáljuk, nem képzelhetünk el. (Ha valamely emberi cselekvésben nem látunk elméleti tartalmat, ez csupán az elmélet primitív, kezdetleges voltát mutatja, s legmindennapibb tapasztalásunk szerint az ilyen elmélettel összefüggő gyakorlat is kezdetleges.) De gyakorlat nélküli elméletről sem lehet beszélni. Ez egészen nyilvánvaló, ha elmélet alatt társadalmi jelenséget értünk, tehát nem egyedülálló gondolkozók agyvelejében jelentkező gondolatokat. Eltekintve attól, hogy az:egyedülálló gondolkozó: absztrakció, e gondolatok szóban vagy írásban történő *közlés* nélkül örökre ismeretlenek maradnának, tehát társadalmilag nem is léteznének. Közlésük pedig már emberi gyakorlatot feltételez. Minél ismertebbé válnak az ilyen gondolatok, vagyis minél nagyobb társadalmi jelentőségre és hatékonyságra tesznek szert, annál nagyobb s bonyolultabb lesz az elmélet elterjesztésével kapcsolatos gyakorlat (agitáció, propaganda stb.). De tovább menve: a pusztán gondolkodás maga is munkafolyamat, része az emberi gyakorlatnak, praxisnak, abból ki néni szakítható. A kifejezés, a közlés, a forma stb. problémái épúgy elméleti, mint gyakorlati problémák. Megállapíthatjuk tehát, hogy nincs elmélet gyakorlat nélkül, sem gyakorlat elmélet nélkül: mindkettő értelmetlen absztrakció csupán, mert elmélet és gyakorlat egyetlen elválaszthatatlan egészet alkot.

Bizonyos, hogy a marxizmus az elmélet és gyakorlat megbonthatatlan egységén épül fel, s hogy Marx és igazi utódai ezt a tényt mindenkor mint a tudományos szocializmus egyik legjellemzőbb sajátosságát hangsúlyozták ki. Igaz: a szocializmus meg-

állapítja azokat a minden emberi akaratnál erősebb vastörvény-szerűségeket, melyek között az emberiség élete és története zajlik, *de e törvényszerűségek maguk is jelen vagy múlt emberi cselekedetből és viszonylatokból épülnek fel.* A marxi elmélet központi gondolata az osztályharc, a szervezett emberi cselekvés. Másfelől kétségtelen, hogy Marx megteremtette a tudományos alapot a munkásosztály szabadságharcához, amikor leleplezte a kapitalista társadalom legfontosabb mozgástörvényeit, tehát a emberi cselekvés irányát, lehetőségeit, határait állapította meg egy adott történelmi korszakban. Ebben az értelemben valóban az elmélet és gyakorlat egységsítésére törekedett.

3.

Az elmélet és gyakorlat egyesítésének problémája csak a kapitalizmuskorabeli filozófusoknál és gondolkodóknál merül fel. A kapitalizmus előtti korok filozófusai a kérdést nem ismerik, legalább is abban az éles formában nem, amely ellentétként állítja be őket. Ebből a tényből két rendkívül fontos következtetés adódik. Az első: az elmélet és gyakorlat szakadása és egymással szembeállítás a kapitalista társadalmi rend műve. A második: az a puszta tény, hogy az elmélet és gyakorlat problémája a kapitalista társadalomban fölmerült, bizonyítja, hogy megoldásának lehetőségeit is létrehozta ez a társadalom.

Az elmélet és gyakorlat egysége csak egyik megnyilvánulása a társadalmi ember egységes életfolyamatának. Ennek az egységnek szétszakadása nem csupán párhuzamos, hanem mélyen össze is függő azokkal a többi nagy szakadásokkal, amelyeket a kapitalizmus hozott létre, s amelyek embertelenné teszik az emberiséget s a holt dolgok uralmát valószínűsítik meg az eleven ember felett. A termelő elválasztása a termelőeszközöktől, a termelőt a fogyasztótól, a fizikai munkáit a szellemi munkától, a tudatos munkafolyamatnak automatikus, gépies mozdulatokra szakítása s a megismerés egységes folyamatának egymást kizáró, egymásnak ellentmondó rész tudományokra bontása egyazon alapvető társadalmi ellentmondásnak különböző megnyilvánulásai.

A munkásosztály szabadságharca mindezen szakadások *megszüntetésére*, az emberi életfolyamat egységének újrateremtésére törekszik. Ebben az értelemben tehát a kapitalista társadalom által szétszakított, egymással szembeállított elmélet és gyakorlat egységének újrateremtése *a szocializmus egyik célja*. Persze ezt az egységet nem lehet olyan egyszerűen kimondani, máról holnapra megvalósítani, mint mondjuk két egyesület összeolvadását; része az a társadalomátalakítás hatalmas folyamatának, előfeltétele, eszköze, célja és egyben eredménye is.

A marxizmus a társadalomátalakulásnak és a társadalomátalakításnak elmélete. Mint tudomány, a társadalom egészének tudománya, tehát nem különböző rész tudományok összessége. A marxizmus a közgazdaságtan, szociológia, történelemszemlélet, világnézet, erkölcs, politika s még sok egyéb egyszerre, de nem skatulyázható be ezek egyikébe sem. A munkásosztály szabadságharcának elmélete, az a szabadságharcé, amely meg fogja teremteni az elmélet és gyakorlat egységét, a ma részekre szakított emberi élet egységét, eltüntetvén az alapvető szakadást: az osz-

tálykülönbségeket. Marx tudományos szocializmusa óriási jelentőségű e harc történetében, ezért, de csak ezért s csak ennyiben mondhatjuk tehát, hogy *a marxizmus megvalósítja az elmélet és gyakorlat egységét*. És mert a marxizmus elválaszthatatlanul ahhoz az osztályhoz tartozik, amely a társadalom részekre szakítottóságát megszüntetni hivatott, ezért képes arra, hogy a maga területén az elmélet és gyakorlat egységét követelhesse és a társadalom átalakításával párhuzamosan meg is valósíthassa, míg a polgári tudományok egyike sem tud az elmélet és gyakorlat ellentmondásaitól szabadulni, olyannyira, hogy a kettő közötti ellentét állandó és elválaszthatatlan kísérőjük.

4.

De — ismételjük — az elmélet és gyakorlat egysége a szocializmus számára sem megvalósított eredmény, hanem *megvalósítandó* követelmény csupán. S ha e feladatot teljesíteni akarja, be kell bizonyítania, hogy elmélete — a marxizmus — ma is eleven, aktuális, érvényes a munkásosztály gyakorlata számára. Ha a marxizmus ma is olyan eleven, mint volt keletkezésének korában, ha ezt a fegyvert nem csupán alkalmazhatjuk, de valóban alkalmazzuk is az oly sokban változott körülményeik között, akkor, s csakis akkor tarthatjuk fenn igényünket az elmélet és gyakorlat egységére.

Három, egymással szorosan összefüggő kérdés merül itt fel. Az első és legkevésbé jelentős: ellenfeleink harsány kórusa, melylyel a marxizmust naponta újra holtnak nyilvánítják s eltemetik. De, úgylátszik, a halott maikacs: újból és újból feltámad és kísértete ma is bejárja Európát. S a kísértet eleveniségére nem is az a legjobb bizonyíték, hogy a marxizmus fontos megállapításai szemünik láttára igtzabolódnak egymásután: fontosabb ennél az, hogy a munkásosztály minden félig öntudatlan megmozdulását is :marxizmusnak: bélyegzik a túlsó oldalon, elismerve ezzel a marxizmus és munkásmozgalom, az elmélet és gyakorlat megbonthatatlan egységét.

A másik probléma: a marxizmus történelmi átalakulásának kérdése. Éppen mert tudomány, mert kritikus, mert harcos, a marxizmus soha nem volt és soha nem lehet dogma s minden tételes tanszerűség, örökérvényűség távol áll tőle. A marxizmus maga is történelmi kategória, amely a változó történelmi viszonyokkal együtt alakul. „Ortodox marxizmust” követelni tehát értelmetlenség, mert ortodoxia és marxizmus egymást kizáró ellentétek. A marxisták nem kinyilatkoztatásszerű tételekhez ragaszkodnak, még csak nem is egy örökké változatlan, minden időkre egyaránt érvényes módszerhez (hiszen a módszer, a szellemi munka e szerszáma, technikája, maga is történelmileg változó, alakuló valami), sőt kötelességüknek tartják a történelmi materializmust magára a marxizmusra is alkalmazni.

S ezzel eljutottunk a harmadik, tudományos szempontból legfonlosabb kérdéshez, a marxizmus önmagára való alkalmazásához. A legtöbb polgári elmélet és tudományos irányzat óvakodik attól, hogy önmagára alkalmazza önnön módszereit és eredményeit, s ha mégis megteszi, belebukik. A marxizmus vajjon el-

bírja-e ezt a maró, minden hamis elméletet könyörtelenül feloldó választóvizet t

A kérdésre nem könnyű válaszolni. A tudományos szocializmus a múlt század közepe táján lezajlott nagy polgári forradalmak korában született, korának — noha nem passzív, de jellegzetes — terméke. Mint a szellemi felülépítmény: része, elválaszthatatlan kapcsolatok fűzik kora gazdasági, társadalmi szerkezetéhez. De az „alap” azóta hatalmas mértékben átalakult. Vele alakult-e a marxizmus elmélete? Érvényes-e még annyira megváltozott és folyton változó korunkra? Nos, a kapitalizmus legmélyebb és legviharosabb átalakulásai egy változatlan célzatoságot mutatnak: a haszon megőrzését és lehető növelését. A kapitalista társadalom ez állandó alaptendenciája csak folyton változó formákban érvényesülhet. Minden változás, legyen az felületi vagy szerkezeti, ezért történik. S ha jogunkban áll az állandóan változó és ép e változásaiban állandó kapitalista társadalmat ma ép úgy, mint száz évvel ezelőtt kapitalistának nevezni s mint ilyet vizsgálni, hia e vizsgálat éppoly eredményes és termékeny, mint volt Marx idejében, akkor az állandóan alakuló, de alakulásában ugyancsak állandó marxizmus történelmi fejlődésének kérdését elvileg eldöntöttük.

Persze a marxizmus önmagára alkalmazása nagy és rendkívül jelentős munka, amelynek csak egyes részleteit végezték el kiváló marxisták, így legszebben talán Arthur Rosenberg. A munka jó része még előttünk áll, a ma szocialista teoretikusai előtt s e generáció munkáján múlik, hogy a marxizmus éppoly eleven és termékeny elméletként kerül-e az utánuk következők kezébe, mint ahogyan mi kaptuk örökül. Ez azonban mit sem változtat azon a kötelességünkön, hogy a marxizmus meghamisításai és félremagyarázásai ellen a harcot állandóan fölvegyük. Korunk marxistáinak, ha nem csak névben, de szellemben is azok akarnak lenni, éppoly könyörtelenül kell küzdeniök a hasonló nevű, de ellentétes tendenciájú ellenfelekkel szemben, mint Marx tette azt a „Kiáltvány”-ban.

A nő szabadságharca

az anyajogon felépült társadalomtól az elnyomott nem és az elnyomott osztály érdekközösségéig

ÍRTA OSZTÓ

A legutóbbi esztendők gazdasági, politikai és társadalmi mozgalmi között mintha háttérbe szorult volna egy alapvető kérdés: a *nőprobléma*, amely pedig közvetlenül érdekli az emberiség nagyobbik felét — a nőket —, de közvetve a „férfitársadalmat” is. A kérdés háttérbe szorulása csak látszólagos, háttérbe szorítása pedig mesterkél, tendenciózus. Ennek a problémának elkenése elsőrendű érdeke minden reakciónak, mert — s ennek már többé-kevésbé tudatára ébredt a szervezett regresszió —: *a világtörténelem minden fázisában kérelhetetlenül együtt jár a reakció felülkerekedése se vel és a dolgozó osztályok elnyomásával a nő elnyomása is*. Azokban a korszakokban pedig, amikor új lendületet vett a haladás, amikor korábban elnyomott, dolgozó osztályok kerültek élre — *törvényszerűen javult a nő sorsa is*. zekből a történelmi tényekből következik, hogy a gazdaságilag, társadalmilag elnyomott s éppen ezért haladó szellemű és fejlődésre törő osztályok *természetes szövetségesei a nőnek*, természetes támogatói több évezredek szabadságharcában. És amiképpen a reakciónak rdeke a nőkérdés elkenődzése, úgy érdeke a haladó mozgalmaknak, hogy felszínen tartsák ezt a sohasem elhanyagolható problémát.

Napjainkban nem egy mozzanat ad „pillanatnyi időszerűséget” ennek a problémának. Az egyik ezek közül — feltűnő, hogy a közép-európai sajtó alig-alig emlékezett meg erről a vívmányról — egy intézkedés Angliában: *megszüntették az angol közhivatalokban azt a megalázó rendszert, hogy a nőtisztviselőnek alacsonyabb volt a fizetése, mint az ugyanabban a kategóriában dolgozó férfialkalmazottnak*. Ezzel kiküszöbölték Angliában a férfiak és a nők közötti utolsó szociális megkülönböztetést is.

Alkalmat ad azonban arra, hogy a nőprobléma felelevenítésével erősítsük a haladás arcvonalát, néhány érdekes évforduló is: az elmúlt 1939. évben volt *150 esztendeje annak, hogy kitört a francia forradalom*, megszületett: *az emberi jogokról szóló nyilatkozat*: és ezzel párhuzamosan hatalmas lendületű mozgalom indult meg a nő jogaiért is; *most 50 éve kerültek nők első ízben közszolgálatba Angliában egy találmány — az írógép — révén*. 100 éve annak, hogy Bebel Ágoston — a nagy német munkásvezérek sorozatának egyik legkimagaslóbb alakja — megszületett, aki *A nő és a szocializmus* című könyvében a nőmozgalom elméletét, gyakorlatát és céljait legjelentősebben és legvilágosabban fogalmazta meg; s végül nemrég múlt *10 éve, hogy meghalt Mrs. Pankhurst*, a választójogért önfeláldozóan harcoló angol nő, a „szüfrazettek” energikus és tehetséges vezetője.

Mindezeknél fontosabb alkalom azonban az elmúlt évszázadok nőmozgalmainak tanulmányozására mindaz, ami napjainkban — kiváltiképp egyes európai országokban — *a nő ellen* történik. A fasiszta rendszerek — éppen úgy, mint történelmi elődeik — *szisztematikusan nyesegetik a női nem vívmányait gazdasági, szociális és politikai terén egyaránt*. Kiszorítják a nőt még a látszatparlamentből is; az egyetemeken korlátozzák a nők felvételét és így zárják el az elnyomottabb nem elől a tudományos pályákat; eltiltják az asszonyokat és lányokat a „férfias hivatásoknak” kinevezett foglalkozási ágaktól.

Ilyen és ezekhez hasonló intézkedések sorozatát viszik rendszeresen keresztül az egész vonalon.

Az első rabszolga: a nő

A világtörténelemben az első lény, aki rabszolgaságba jutott — a nő volt. Rabszolgává lett, mielőtt a termelési viszonyok helyzete megteremtette volna a rabszolgatársadalmat. Elnyomatása megkezdődött a társasélet nyomán keletkezett munkamegosztással. A történelemelőtti időkben voltak *anyajogon* felépült társadalmak, úgynevezett „*matriarchátusok*”. Hogy valóban voltak: bizonyítéka ennek, hogy primitív társadalmakban ma is vannak ilyenek. Ezekkel a társadalmi rendszerekkel együtt mult el a női nem aranykora. Nem maradt az anyajogon felépült társadalomnak más emléke, mint — az *antik mitológiai nő-istenei*.

A férfi és a nő versenyfutását a nő élettani adottságai, a terhesség és a szülés nehézségei döntötték el. A férfi kihasználta azt az előnyt, hogy ő nem részesül ezekben a hátrányokban, a nő fölé kerekedett, s *azóta* tölti be az elnyomó szerepét. A női nem elnyomtatása hasonlóképpen alakult ki, mint később az emberiség bizonyos rétegeinek, osztályainak elnyomtatása. Már a messze múltban összeforrott a leigáztott nem sorsa a leigáztott osztályokéval. Összeforrott a sorsuk, tehát közösek az érdekeik is. A gazdasági függés megszüntetése a nőnek és a proletárnak egyformán érdeke. És még fokozottabban érdeke a proletárnőnek, akinek leigázottsága kétszeres: *elnyomják mint nőt és elnyomják mint proletárt*. A női nem tehát természetes szövetségese szabadságküzdelmében az elnyomott osztálynak. Ezért természetes — és nem agitációs eszköz, hanem az érdekek helyes felismeréséből kialakult elvi szempont —, hogy *a dolgozó osztályok felszabadító mért küzdő szociáldemokrácia elsőnek vette föl programjába a nő teljes egyenjogúsítását*.

A matriarchátus megszüntével az ókorban egy árnyalattal sem volt kedvezőbb a nő helyzete, mint az akkori proletaré, *a rabszolgáé*. A nő árucikk volt — adták, vették. Amikor új korszakba lépett a fejlődés, lényegesen javult a nő helyzete. Ezt az új korszakot *a kereszténység* hozta. A *Mária-kultusz* felébresztette a férfiben az anya, s a leendő anya — a nő — iránti tiszteletet.

A középkorban azonban, amikor megvetette lábát a feudalizmus, ismét rohamosan hanyatlott a nő helyzete. Krisztus után a 4. században odáig süllyedt a nőről alkotott közfelfogás, hogy nemcsak komolyan vitatkoztak arról, *van-e a nőnek lelke*: a niceai zsinat *csak egyetlen szótöbbséggel* mondotta ki, hogy *van*. Ugyanaz a feudalizmus, *amely jobbbágyá süllyesztette a szabad parasztot, visszaszorította megalázó ókori helyzetébe, sőt még mélyebbre a nőt*. A „*Jus primae noctis*” kora volt ez, amikor a földesúr szabadon rendelkezett jobbbágya leányával is. Ezt a „földesúri jogot” alaposan kihasználta az „erkölcsös középkor”.

Ebben a korszakban a férfiaknak csak egyetlen rétege tekintette embernek a nőt: *a művészek és a tudósok*. S ez újabb bizonyítéka annak, hogy *a haladás kedvez a nőnek, a reakció nyomja el*: a művészek és tudósok, a leghaladóbb és legfejlettebb szellemű férfiak előzték meg korukat *azzal*, hogy — *elismerték a nőt*. A trubadúrok, a középkori költők erénye volt a „*Frauendienst*”, az asszonytisztelet, s a tudósok voltak azok, akik nem kételkedtek a nő embervoltában. *Agrippa von Nettesheim* humanista író volt az első, aki a reneszánsz hajnalán a nőre is kiterjesztette a „*minden ember egyforma*” elvet. Az ő útján haladt tovább *Rotterdami Erasmus*, amikor leírta: „*Ha a szabadságért harcolunk, nem vagyok képes belátni, miért zárjuk ki ebből az asszonyokat*.” A középkor sötét gondolatát: hogy „*a nőnek talán nincs is lelke*”, filozófiailag véglegesen *Descartes* cáfolta meg,

amikor kimondotta: „*Gondolkodom, tehát vagyok.*” A nő *gondolkozik — tehát van lelke.* Luther Márton és a reformáció — mint friss, haladó mozgalom — ugyancsak a nő rabszolgasorsán igyekezett enyhíteni, például azzal, hogy lehetővé tette a válást.

A csarnok asszonyai kenyeret és választójogot követelnek

A reformáció és ellenreformáció háborúi azután ismét üldözteseket idéztek elő. A nép szenvedett és a néppel együtt a nő is. Amerika, majd a Kelet-Indiába vezető hajóút felfedezése és az új találmányok megváltoztatták a termelési viszonyokat és az áru piac helyzetét. Ez új gazdasági krízist váltott ki. Amint az már törvényszerű a történelemben: *az uralkodó osztályok — ez esetben a főnemesség és a főpapság — a természetes fejlődés menetével szembehelyezkedve, konzerválni igyekeztek a meglévő és nekik kedvező helyzetet.* Ez csak *erőszakkal* volt lehetséges. A dolgozók elnyomtatása tehát fokozódott, mert a termelési viszonyok átalakulása által követelt változás — mint mindig — a leigázzottainak állott érdekében. Az uralkodó rétegek a 18. század végéig *erőszakkal megtartották az elavult, a társadalom alépitményének meg nem felelő állapotot, a feudalizmust.*

Az írók és tudósok azonban már ismét a jövő eszméit hirdették. Kiállt a jobbágy és a nő jogaiért *Rousseau.* A francia enciklopédista tudósok is az egyenlőséget hirdették. A termelési viszonyok megváltozása — egyelőre csak a gondolkozó és dolgozó rétegekben — új világnézetet kezdett kialakítani: *a természettudományos szemléletet.* (Ennek a világnézetnek a férfi és a nő viszonyára vonatkozó tételeit csak sokkal később fogalmazta meg világosan két természettudós, az angol *Darwin,* majd a német *Haeckel,* aki így állította fel a klasszikus tételt: „*Férfi és nő két különböző, de egyenlő értékű szervezet, amelyek közül mindegyiknek megvannak a maguk sajátos kiválóságai és fogyatkozásai.*” Az új felfedezések gazdaságilag, a tudósok és írók pedig szellemileg előkészítették az 1789-ben kitört *francia forradalom* számára a talajt. Történelmi elődje a francia forradalomnak az *amerikai függetlenségi harc* volt, amely megszüntette a rabszolgaságot, és amelynek legvilágosabb agyú vezérei — maga *Washington is — követelték a nő rabszolgaságának megszüntetését.*

A francia forradalom döntő fontosságú fejezete a nő emancipációjáért folytatott küzdelemnek.

1789 októberében mindössze két és fél hónap telt el a *Bastille* ostroma óta és alig kéthónapos volt „*az emberi jogokról szóló nyilatkozat.*” Ekkor már kérvényt nyújtott be néhány nő a francia nemzetgyűléshez, hogy „*állítsák helyre a nő és férfi egyenjogúságát, nyitassék meg a nő előtt minden pálya és munka, amelyre tehetsége és képessége alkalmassá teszi.*” És a női választójog akkor már nemcsak szalóntéma volt. Eljutott a „*femmes des Halles*”-hoz, a „*csarnok asszonyaihoz*”, a hal- és gyümölcscsárusnőkhöz is. Ágyún ülve oltotta beléjük a forradalom eszméit egy gyönyörű lüttichi nő: *Théroigne de Méricourt.* És a nőszereg *kenyeret és választójogot* követelt. Amikor először mozdult meg az amazonok csapata, jogait követelve, összetörte a királyi palota kertkapujának vasrácsait. 1792-ben az asszonyok gyülekezetében hangzott fel először a *Carmagnole,* a forradalom legforradalmibb dala. A *Carmagnole* kultúrhistoriai dokumentum. *Az első asszonyinduló,* az első ének, amelynek hangjai mellett nők harcoltak szabadságukért. A *Carmagnole* igazolja, hogy *az emancipációért való küzdelmet a nagy forradalom indította meg.*

A francia forradalom valóban felszabadított egy osztályt: *a polgárságot.* Nem szabadtította azonban fel *a negyedik rendet,* a munkássztályt. S a munkássággal együtt *elnyomott maradt a nő is,* noha Jelentősen javított helyzetén az a kor, amit a *Bastille* lerombolása szimbolizál.

A francia forradalom eszméinek győzelme után a társadalomban a rabszolga és a jobbágy helyét elfoglalta a munkás, a proletár. A 19. század beköszöntése óta szorosan egyítható a proletariátus szabadságharca a nő szabadságharcával.

A nő találkozása a szociáldemokráciával

A francia forradalom korában egy angol nő: Wollstonecraft Mária vitáiban vette védelmébe a Franciaországban kinyilvánított „emberi jogokat” a forradalom ellenségeivel szemben. Ugyanez a nő később könyvet írt, amelyben követelte a nők teljes egyenjogúsítását. Többek között azt a jogot, hogy a nő az alsóházi képviselők választásánál szavazhasson. Wollstonecraft Mária akciója nem ért el eredményt, könyve mégis korszakos jelentőségű: alapvető műve egy száz évvel későbbi mozgalomnak, a szuffragettekének, amely elszántan küzdött a nők választójogáért s amely komoly támogatóra talált a szociáldemokráciában.

A múlt században a gőzgép és a többi modern termelőeszköz feltalálása, a technika hatalmas fejlődése ismét megváltoztatta a termelési viszonyokat. A termelőerőknek ez a fejlődése alakította ki a kapitalisták versenyét egymásközött és a munkásság harcát a kapitalizmus ellen. Erre az időszakra esik a szocialista mozgalom megszületése. A mozgalom végső célja a dolgozó osztályok felszabadítása és a kialakítása annak a szocialista társadalomnak, amelyben nincs elnyomó és nincs elnyomott. Sem elnyomott osztály, sem elnyomott nem. A szociáldemokrácia elé Lassalle tűzte ki első közvetlen célul a munkásság politikai jogának, az általános választójognak megszerzését. A 19. század végén eszmélt rá az európai nők élgárdája arra, hogy a nő felszabadulása érdekében folytatott harc sikerének is elengedhetetlen feltétele a választójog kivívása. Az uralkodó osztályok minden eszközzel küzdöttek az általános választójog ellen és igyekeztek megakadályozni a nőkre kiterjesztett választójogot is. Ekkor már ők is érezték, hogy természetes szövetségben van egymással az elnyomott nem és az elnyomott osztály. Ugyanekkor a dolgozó polgárság asszonyai és leányai közül sokkal több ismerte fel a dolgozó munkássággal való ^érdekközösségét, mint az úgynevezett :értelmiségi pályákon: dolgozó férfiak közül.

A női választójog tekintetében egy északamerikai állam, Wyoming előzte meg a többi: itt már 1869-ben politikai jogokat kaptak a nők. A múlt század végén és a jelen század első évtizedében Angliában és az Egyesült Államokban vívták a nők a leghevesebb harcokat a választójogért.

Figyelemreméltó eredményt, több jogot ugyanazokban az államokban értek el a nők, ahol a munkásság. Ugyanazokban az államokban, ahol aránylag fejlettebb a szociális jólét és ahol a dolgozóknak nagyobb darab kenyér jut. Tehát a skandináv országokban, az Egyesült Államokban és a nyugateurópai demokráciákban. A nők elnyomtatása a középkorhoz és az ókorihoz legközelebb a parancsuralmakban áll. Ugyanazokban az országokban, amelyekben legkevesebb a munkás joga — s egyúttal kenyeré is.

Az elnyomott nem és az elnyomott osztály előtt ma már ki kell bontakozniuk a közös céloknak, ma már tisztán látható a fejlődés iránya a demokratikus, szocialista államban található csak meg a teljes jogot a munkás és a nő. Annál is inkább, mert ebben a társadalomban egyik legfontosabb feladat lesz a jövő nemzedék megfelelő testi előkészítése és lelki nevelése. Egészséges új nemzedék pedig nem alakulhat iki egészséges, felszabadult anyák nélkül. A szocialista társadalomban található csak meg a nő azt az aranykort, amely után a matriarchátus letűnése óta hiába kutat.

Haditudomány és szociológia

ÍRTA VAHLBERG HUGÓ

A társadalom fejlődésével, általános jelenségeivel és azoknak törvényszerűségeivel foglalkozó szociológia már íkezettől fogva megkülönböztetett figyelemmel kísérte a háborúskodásra vezető társadalmi okoikat s áramlatokat és a fegyveres harcok ééljaira alakított szervezetek ideológiai kapcsolatait. A szociológia a társadalom minden megnyilvánulásának okait kutatja. Kényszerűen foglalkozik tehát a háború problémáival is. Ősidők óta, amióta magántulajdonon felépülő gazdasági rend a társadalom alapja, azóta a háború is állandóan megisméltődő jelensége a társadalomnak. A történelem folyamán a háború gyakran bevezette vagy befejezte mélyen szántó társadalmi átalakulások folyamatát s nem egyszer heves ütemben befolyásolta országok, nemzetek, a társadalom vagy osztályok helyzetét és további fejlődését.

A háborúnak nem volt kisebb szerepe a magántulajdon kialakulásának korszakában a gazdag *telephelyek keresése* körül, mint a modern kapitalista— imperialista korban a *nyersanyag szerzés, árucseré*, s olcsó termelési lehetőségek érdekében folytatott véres küzdelmeknek. De a háború jelentős szerepet játszik a társadalmiak *belső* fejlődése és kialakulása körül is. Kab szolga tártas kifejllesztése, a nő és férfi szerepe a társadalomban, a fajikeveredés méretei, új termelőeszközök bevezetése, a termelőviszonyok átalakulása, osztálytagozódás, államalakulás és számtalan más társadalmi és gazdasági megnyilvánulás a leggyakrabban a háborúk egyik *előidézője* vagy *következménye* volt.

A szociológia, az okoikat és okozatokat kutató társadalomtudomány, már évtizedekkel ezelőtt feltártas a társadalom és katonai szervezete közötti összefüggést, a katonai szervezetek és háborúk, társadalom és államok egymásra gyakorolt kölcsönhatását. Később a specializált katonai tudományok képviselői, a katonai szervezetek elsőbbségére való hivatkozással, a társadalmi jelenségeket a kizárhadszemponatok alapján tetteik vizsgálat tárgyává.

A történelmi materializmus szemléletének viszonya a haditudományokhoz

A szocialista vagy materialista történelemszemlélet elvetette a nagy hősök, államférfiak és királyok *kizárolagos* történelmi onmáló szerepét. A skolasztikus idealizálás helyébe a termelőviszonyok alakulásának materiális problémáit helyezte előtérbe.

De azért nem hanyagolta el a háborúnak a társadalmat és történelmet befolyásoló szerepét. A háború *nem* a kultúra és civilizáció hajtóereje, amint azt a társadalomtudomány egyes képviselői állítják.

A történelmi materializmus *tudatos* szocialista képviselői a társadalomtudományi elmélet megalapozása kezdetén mélyen szántó tudományos rendszerességgel foglalkoztak a militarizmus, a háború és a hadtudományok problémáival.

Az utópista szocialisták — St.-Simon, Robert Owen, Proudhon, Fourier és tanítványaik — tanításaikban a leelősebb formában a

osztályok a társadalmi felszabadítás nagy művének befejezéséhez szükséges megfelelő erővel rendelkezzenek. Azt remélték, hogy az uralkodó osztályok jóindulatával és segítségével békés módszerekkel el lehet érni a magy óéit. Társadalmi problémák megoldása körül különféle utakon jártak, de a háború megítélésében egyetértettek:

Marx és Engels történelemkritikája nem kapcsolódott egyszerűen a szocialista elődök álláspontjához. A történelem, a gazdasági és szociális fejlődés szellemében vizsgálták meg az aktuális problémákat, ez irányította elméleti megállapításaikat s cselekedeteiket.

S azóta a materialista történelemiszemlélet és a szocialista gyakorlati politika a militarizmus, háború és hadtudományok kérdésében mindig a realitásnak megfelelő álláspontot foglalta el. A mesterek tanítványai, Kautsky, Bebel, Jaurés, Viktor Adler, Otto Bauer, Vandervelde, Henderson, Albardla, Branting, Tamner, Dasinszky, Niedzialkowski, Cordero, Grimm, Garami, Kunfi, s a békeévek nemzetközi szocialista kongresszusai a legkülönbözőbb diplomáciai, politikai és katonai helyzetek megítélése körül mindenkor a népek szabadságának, függetlenségének, az elnyomottak felszabadításának a szellemében cselekedtek. Mindig az adott helyzetnek megfelelően.

Könyvtárt megtöltő könyvek, tanulmányok, lapok, cikkek tömegében fejtették ki a legkiválóbb szocialisták a mozgalomnak a háború, a militarizmus és katonai szervezetek problémáival szemben elfoglalt álláspontját. Szabad mozgalomban, szabad emberek szabad gondolatai természetesen nem mindig voltak azonosak. Tudományos érvek hadakoztak egymás ellen. De két főszempont a szocialista társadalomszemlélet minden árnyalatai megnyilatkozásában szerepel: a szociáldemokrata politika sohasem szegődött a *háborús uszítás* szolgálatába, és sohasem foglalt állást a *szabad és független haza védelme ellen*.

A szocialista irodalomnak idevonatkozó számtalan terméke közül csak két világszerte ismert szerzőnek műveit akarjuk e helyütt megemlíteni. Jaurés az „Új hadsereg”ről írt könyvében már a világháború előtt figyelmezteti Európa népeit a bekövetkezendő katasztrófa méreteire és megjelöli a békés kibontakozás és országvédelem útját.

Karl Kautsky élete alkonyán három alapvető munkában foglalkozik a hadsereg, a militarizmus és háború problémáival. Mesteri alapossggal, polihisztórikus tudással s meggyőző logikával rajzolja meg az ókori, középkori és újkori háborúk szociológiáját, és a társadalomtudományoknak a háborúhoz való viszonyát.

A katonai szervezet és a társadalmi fejlődés

Az emberi társadalom legprimitívebb formájában, nóm ismerte a háborút. A magántulajdon kifejlődésével s a technikai eszközök kifejlődésével született meg a primitív fegyver, melynek segítségével az ember a vadállatok ellen, később idegen törzsek ellen védte meg

* Kautsky: *Materialistische Geschichtsauffassung* (1927). *Krieg und Demokratie* (1932). *Sozialisten und Krieg* (1937).

tulajdonát és szerezte meg a megélhetéshez szükséges élelmiszereket. Ezek a harcot azonban még nem elődei a modern háborúknak.

Az emberi nem szaporodásával párhuzamosan kifejlődő magántulajdon (megteremtette a társadalmon belül a munkamegosztást és ezzel kapcsolatban a szociális rétegeződést. Kezdetben a törzson belül a harcosok, a hadfiak csoportja védelmezte meg a törzs legeleit, állatállományát s asszonyait. Később ugyanezek gondoskodtak a hiányok pótlásáról és a köztulajdonnak több jólétet biztosító megnagyobbításáról.

De miután a meghódított köztulajdont meg kellett munkálni, az idegen törzsek legyőzött férfiai közül a munkaképesek-ét munkára kényszerítették: kifejlődött a rabszolgaság intézménye. A rabszolgák őrzése, a nagyobb arányú magántulajdon védelme, új tulajdon szerzése fokozta a harcosok társadalmi csoportjának jelentőségét. A fejlődés folyamán a technikai eszközök s fegyverek segítségével ok parancsnokoskodtak a törzson belül, ők kerültek a törzsek élére: kifejlődött a harcosokból alakult uralkodó osztály.

Ez az osztály később már nem győzte a katonai szervezet szolgálati és szervezeti terheit. Tehát zsoldosokat fogadott, akik ellátták a harci tevékenység mesteregét. A szaporodás, az új telephelyek keresése, népvándorlás, a termelőeszközök kifejlődése, a termelőviszonyok átalakulása, földművelés ízése, települések, falvak, városok megalakulása megteremtette az állandó jellegű, a zsoldos hadsereg intézményét, amelynek költségeit egyes hatalmas birtokosok, fejedelmek és államok fedezték.

A háború szinte rendszeres intézménye lett a társadalomnak. Mennél szélesebb mederben fejlődött a kultúra és technika, annál gyakoribb és kiterjedtebb lett a háború veszedelme. Ebből a primitív társadalomtudomány tévesen azt következtette, hogy a háború nélkülözhetetlen intézménye a társadalmi fejlődésnek, és velejárója a kultúrának.

Még „Az örök béke” című mű bölcse szerzője, Kant is a munka megjelenése előtt 11 esztendővel, a háború elengedhetetlen szübségességéről filozofált. Az oknyomozó társadalomtudomány a tényeit kronologikus sorrendjéből következtető mechanikus gondolkodással szemben meggyőző erővel mutatott arra, hogy csak a társadalomnak és kultúrának *egy bizonyos* fejlődési fokán, s csak az uralkodó *tulajdonrendszer* nyomása következtében ismétlődnek meg, szinte törvényszerűséggel, a háborúk. Az egyéni és állami magántulajdon megszűnésével a háború okai és következményei kiküszöbölhetők, és ezzel egy csapásra feleslegessé válik a háború:szükségyszerűsége: és intézménye.

Az államok kifejlődésével a zsoldos hadseregek hatalmas arányokban megnövekedtek. Parancsolóik, vezérek az állam uraivá váltak. Újabb fejlődési fokon már a zsoldos hadsereg sem felelt meg céljának. Nagyobb arányú hadműveletek szervezeti előkészítése, a hadtudományok és fegyverkezési technika kifejlődése a hadseregeknek gyökeres átalakulását vonta maga után. Fokozatosan kiépült az általános hadkötelezettség alapján megszervezett hadsereg.

A hadsereg arisztokrata vezérei a kereskedelmi és ipari városok és államok alakulásának korszakában már nem győzték a hadseregtartás költségeinek fedezését. Amellett a gazdagodó parasztság és polgárság állást foglalt a hadsereg urainak kizárólagos előjogai

ellen. Ezek végül kénytelenek voltak az előjog és hatalom egy részét átengedni a feltörekvő osztályoknak. De a hatalommal együtt a polgárság elvállalta a hadseregtartás és hadszolgálat kötelezettségét is.

Túlzás, ha a társadalomtudósok egy csoportja a katonai szervezetnek és költség-vállalásnak ilyen irányú alakulásából azt következteti, hogy a népek *demokratizálódásának az alapja* mindenütt *katonai* természetű volt.

Kétségtelen, hogy katonai természetű okok *is* elsőrendű szerepet játszottak az államok demokratizálódása körül. De nem szabad elfelejteni, hogy más, *gazdasági* és *szociális* természetű erők jelentősebb szerepet játszottak a demokratizálódás körül, mint a katonaiak. Viszont ezeknek a jelentőségét sem lehet lebecsülni. De elsősorban az államok alakulásának módja, a népesség szaporodása, a különböző társadalmi rétegek gazdasági jelentőségének enyelkedése, városok alakulása, a tömegeknek városokban való elhelyezkedése, a politikai életnek a városokban való koncentrálása, végül a kultúra kifejlődése — s mindezeknek az erőknek egymásra gyakorolt kölcsönhatása teremtette meg a társadalmi és politikai demokrácia létfeltételeit.

A katonai szervezet a *nemzeti* élet kialakulása körül is jelentős szerepet játszik: garantálja törzsekből kialakult népek és nemzetek együttes fennmaradását, a telephelyek megtartását, a nemzeti élet kifejlődését, a nemzeti munka gyümölcsének nyugalmas élvezését, végül a nemzeti biztonságot és a nemzeti kultúrát. De a katonai szervezet az általános védkötelezettség bevezetésével már nem csupán a kiváltságosak szervezete, hanem a nép intézménye is. A nép áldoz a katonai szervezetre munkát, pénzt és életet. A katonai szervezet nemzetbiztosítása tehát már nem lehet az uralkodó osztályok érdekeinek kizárólagos védelmezője, hanem az *egész nép*, az *egész nemzet* érdekeinek katonai képviselője.

Általános hadkötelezettségtől a totális háborúig

Nem az általános hadkötelezettség szülte a demokráciát, hanem a demokrácia térfoglalása teremtette meg ezernyi akadályon, hegyen-völgyön keresztül vezető fejlődési fokozatokon keresztül az általános hadkötelezettség hadseregét. A demokrácia felfogása az általános hadkötelezettségen belül nem egységes: egyfelől az állandó hadsereget, másfelől a milíciát követelik. Gazdasági és politikai szempontokat sorakoztatnak fel mindkét rendszer mellett. E cikk keretében azonban nem foglalkozhatunk azoknak ismertetésével. Csupán annak megállapítására szorítokozunk, hogy a milícia nem csupán szocialista követelte, hanem nagyszerűen bevált szervezete békés, minden támadással szembeszálló államoknak, Ezek közül a svájci hadsereg teljesítményednek kiválóságát a világ minden katonai szakértője elismeri. A milícia alapján *több* katona képezhető ki, mint az általános hadkötelezettség rendszere mellett Veszedelem esetén valóban a katonailag kiképzett és felfegyverzett *nép* száll szembe az ország megtámadójával.

A két elvi alapot jelentő rendszer között békében még a modern zsoldosrendszer maradványai (Anglia) is érvényesülnek. De háború esetén rendszerint az általános hadkötelezettség váltja fel a tömegháború céljaim alkalmatlan zsoldosrendszert.

A *modern* zsoldosrendszer csak a szabadság, függetlenség, szociális jólét és demokrácia hazájában tartható fenn. Csak olyan országban szolgálja a honvédelem érdekeit, ahol a tömegek *önkéntes* szándékkal is lelkesedéssel sietnek az országot védelmező hadsereg zászlói alá.

Az általános védkötelezettség és a milícia gazdaságilag nem terheli meg annyira az országot, mint a zsoldos hadsereg. Katonai értéke nagyobb, mert biztosítja az állandó és nagyszámú tartalékok kiképzését, s kétségtelen, hogy egészséges szellemű országban veszedelem idején erkölcsi értéke is nagy jelentőséggel bír.

A világháborúban a központi hatalmak az általános védkötelezettség alapján *21.5 millió embert*, az antant hatalmak *42.8 millió főt* mozgósítottak. Tengernyi tömeg, amely valóban egész népekre terjedt ki.

Ez a nagy háború mélyen behatolt a társadalom minden rétegébe. A háború, de még inkább a háborút követő 20 év alatt, annak nemzeti, országot, gazdasági, szociális, politikai, erkölcsi és ikturális következményei forradalmi módon átalakították az egész társadalmi gondolkodását és képét. Ma még meg sem állapítható a befolyásolás mértéke és végleges következménye. A drámai erőttől hajtott eseményeik még csak most válnak kialakulóban. Bebizonyos, hogy az 1914-1918. éviben kezdődött vagy mozgósítás megváltoztatja *még ebben a korszakban* a világ gazdasági, szociális és kulturális képét.

A társadalom képét nem a háború változtatja meg, hanem a gazdasági és szociális fejlődés, egyéb jelenségei mellett, kiváltotta a nemzeti önállóságra való törekvéseket és az imperialista versenyt. Ezeknek a konfliktusokat kiváltó törekvéseknek volt a következménye a háború; a háborús g-azdálkodás előkészítette és megalapozta a termelő viszonyok s a társadalmi egyensúlyhelyzet fokozatos megváltozását.

A világháború folyamán 60-70 millió ember teljesített katonai szolgálatot. A harcosok mellett kulturális fejlettségéhez mérten többé-kevésbé az egész nemzetet lebilincseltek a háborús események. Az eddigi háborúkban — beleértve a napóleoni, és a múlt század közepén dúlt harcokat — megközelítően sem szerepeltek olyan tömegek, mint a világháborúban. *Nagy Frigyes* a leuthen-i csatában 30.000 emberrel verte meg a 80.000 főnyi osztrák hadsereget, Rossbachnál 25.000-nyi hadsereg-gél 50.000 főnyi szövetséges és Colinnál 30.000 ember állt 50.000 főnyi hadsereggel szemben.

Napoleon Drezdánál 120.000 katonával verekedett 220.000 főnyi hadcsoport ellen, a történelmi jelentőségű lipcei *népek csatájában* Napoleon oldalán 160.000, a szövetségesek hadseregében 280.000 ember harcolt. A sokat emlegetett sedani ütközetben a *két* nagyhatalom hadseregében a harcosok *együtt nem* érték el az 500.000 létszámot.

A világtörténelem legnagyobb arányú háborúinak katonai létezésa eltörpül a világháború 60-70 milliós főnyi arányai mögött. A világháború hatalmas tömegszervezetének katonai fellépését követő korszakban a társadalomtudomány még fokozottabb mértékben foglalkozott a hadiszervezetnek a társadalom fejlődésére gyakorolt hatásával. A szakszerű katonai tudományok művelői az új helyzetben már szociális kérdéseknek is elsőrangú fontosságot tulajdonítottak. A társadalom különböző rétegeinek, elsősorban a nagy

katonai tömegeket szolgáltató dolgozó osztályoknak gazdasági, kulturális, erkölcsi és szociális problémáival való foglalkozást is *katonai kérdésnek* minősítették.

Szélesebb arányúvá vált ez a fölismerés a totális háború eszméjének következtében. A technikai eszközök fejlődése, repülőgép, tank, motor, rádió, blokádnál, tengeralattjáró, akna, a gép gyorsasága, a megsemmisítő fegyverek tökéletessége szinte *rákényszerítette* a katonai vezetésre a totalitás gondolatát. „Ha lesz háború, a mai katonai fegyverek mellett a háború csak totális háború lehet.” Ennek tudatában az egész nép résztvesz vagy mint aktív szereplője — katoná, termelő, szellemi vagy fizikai munkás stb. — vagy (gyermek, nők egy része, aggok, rokkantok) mint passzív, szenvedő alanya a háborúnak. De mindenképpen tényezője lesz az egész nép a hadviselésnek. Tényezője, melynek magatartásától függ a háború, a nemzet, a nép sorsa, és a társadalom jövő alakulásának legközelebbi állomása.

A totális háború totálisan már Európára szakadt. Esztendő óta nemcsak az összes államok, de valamennyi nép, az egész lakosság számolt a háborúval és berendezkedett a totális háborúra. Az egész társadalom, a világgazdaság, valamennyi társadalmi osztály, katonák, polgárok, aggok, gyermekek, asszonyok féltek a katasztrófától, de tudták, hogy a mértéktelen fegyverkezés és imperializmus nyomása alatt a robbanás elkerülhetetlen.

Országok, államok belső berendezkedése forr és izzik. Határok keletkeznek és eltűnnek. Népek lelki, nemzeti és társadalmi élete forradalmi átalakuláson megy keresztül. A gazdasági élet szabadságát szinte észrevétlenül felváltja a kötöttség, s minden alakulás, fejlődés, látszólag évszázadokra berendezett szervezés agyaglábakon áll. Bizonytalanság uralkodik, mert a béke csak látszólagos volt. A békeszerződéseik aláírásának pillanatától fogva fenyeget az új világháború. 20 év után már dühöng az új erőpróba. Szeptember elsején egyelőre két ország között tört ki a háború, három nap múlva már Európa három legnagyobb hatalma áll harcban egymással, további három hónap után Európa északi része áll lángokban és holnapután már az új világháború küszöbére kerülhetünk, amely magával ránthatja az egész civilizált világot.

A saeculológia és hadtudományok újabb fejezetéhez érkeztünk. A szociológia kutatja a totális háborúnak a társadalomra, a társadalom jövő fejlődésére gyakorolt hatását. A hadtudomány a társadalmi osztályok életszínvonalának, termelő szerepének, erkölcsi magatartásának, kulturális fejlettségének a katonai szervezetre és a háborúra nehezedő kisugárzó erőit tanulmányozza. A kölcsönhatás alapján rendezkedik be a totális háború sztratégiája, s a társadalomtudomány keresi a társadalmi fejlődés új — a szocialista tudomány számára régi — útját.

A totális háború és a társadalom

A totális háború részleteinek ismertetése nem tartozik e cikk keretébe. De foglalkoznunk kell a totális háború feladataival és társadalmi hatásával. A haderő és hadvezérlés feladatai a totális háborúban sem változnak. Ők készítik elő és hajtják végre a kombattáns katonai műveleteket. A politikai vezetés acélozza meg a nép lelki és erkölcsi erőit; gondoskodik róla, hogy a háborús szenvedések és nélkülözések ne törjék meg a tömegek ellenállóképességét, s

minden eszközzel arra törekszik, hogy valamennyi társadalmi osztálynak érdeklődését, lelkesedését, odaadását a *lehetőségekhez* képest fokozza. Végül a nemzetgazdaságnak kell gondoskodnia a hadsereg, az egész nép lehető legjobb ellátásáról, mert a nélkülözés megtöri a tömegek és katonák ellenállását. A gazdasági élet területén dolgozik valamennyi társadalmi osztály a totális háború sikere érdekében.

A totális háborúnak ez a meghatározása és a szereposztás a totális háború elsősorban álló teoretikusaitól származik. De ők is elismerik, hogy a legkiválóbb munkamegosztás, szervezet, felszerelés, technika és vezetés céltalan marad, ha a *nép* lelkileg neim készül fel és nem vesz részt teljes szellemi, erkölcsi és lelki készséggel a totális háborúban. Mert számolni kell az *ellenség totális* támadásával is. Támadás a földön, a levegőben, a vízen, támadás minden megengedett — és gyakran meg nem engedett — öldöklő fegyverrel, ágyúval, gépfegyverrel, aknával, légbombával, villámgyorsan rohanó harcikocsikkal és tankokkal, propagandával és rádióval. A totális támadással szemben a totális védelmet csak a társadalom minden osztályának lelki és erkölcsi felvértezése biztosíthatja. Mindaz, amit szellemi, erkölcsi és szociális honvédelem címén propagálnak, a totális ellenállóképességet akarja megvalósítani. Hogy a lelki ellenállás acélos ereje mely szellemi, erkölcsi, szociális és gazdasági intézményektől és rendelkezésektől függ, ezt kutatja a hadtudományok szociológiai szakirodalma,

A hadtudomány már ősidőktől fogva számolt a harcosok *lelki* ellenállóképességével. A nagy hadvezérek éppenúgy, mint a hadbölcsélet képviselői: Nagy Frigyes, Napóleon, Gneisenau, Clausewitz, Moltke, Engels, Schlieffen, Foch, Conrad műveikben több-kevesebb hangsúllyal állapítják meg, hogy a hadvezetés, szervezés és fegyveres felszerelés mellett a katonai, sőt a nép lelki beállítottsága dönti el a háborúik sorsát. Akkor még nem ismerték a totális háború fogalmát.

Az exkluzív konzervatív gondolkodású francia *Langlois* tábornok világháború *előtti* fejtegetései a háborús tapasztalatokkal rendelkező magasrangú katona felfogását tükrözik vissza:

„Ha a szervezet és kiképzés minden időben felmérhetetlenül fontos elemei is maradnak a harcnak, mégsem szabad elfelejteni, hogy a *morális erő* mindenkor a *legfőbb tényező marad*; morális erőt csak a *hítből*, csak egy *eszméből* meríthetünk.”

Még mélyebb gyökeret vert ez a felfogás katonai és állam vezetői körökben a totális háború előkészítésének korszakában. Katonai részről Ludendorff volt a totális irányzatnak a legtipikusabb képviselője. Azóta valamennyi nagyhatalom vezérkara, a fegyvertechnika kényszerűségének hatása alatt, magáévá tette a társadalmi jelenségeknek a hadászatra gyakorolt döntő jelentőségéről szóló elméletet. A gyakorlat kérdésében még nagy *eltérések* mutatkoznak. Az egyik irányzat a társadalmi és állami életnek már a békében a totalitás felé való vezetésével, a másik a szabadság, alkotmányosság és önkormányzat segítségével kívánja a célt elérni.

Guido Fischer müncheni egyetemi tanár, a hadigazdálkodás egyik legismertebb elméleti és gyakorlati képviselője, a totális háború elméletének leghevesebb propagálója, a haditudoinányok csoportosítása terén, már *nem* a technikai, hanem a belső emberi

értékeknek hadicélok érdekében való *célszerű* felhasználását tekinti a modern hadvezetés legbiztosabb sikerre vezető feladatának. A politikai, katonai, gazdasági és technikai hadvezetés mellett a háború *lelki* előkészítése és a lelki erő ébrentartása a háborús vezetés lég-főbb gondja. A modern vezérkar már nem csupán szitra tóig íai, taktikai, utánpótlási, szervezeti, kiképzései, fegyverkezési, technikai, gazdasági problémákival foglalkozik, hanem a *lelki hadvezetés* kérdéseit, a *hadietikát*, a *hadipszichológiát*, a *lelki kiképzést*, nem kevelelbb szakszjerűfcéigigel kezeli, mint a hadtudomány bármely más, problémáját.

A totális háború feloleli minden vonatkozásában a nép életformáit. Nem elég tehát, ha a hi\atásó» katona ima csak a szűkebb értelemben vett katonai problémákkal foglalkozik, ismernie kell a katonákra, az egész népre vonatkozó gazdasági, szociális, kulturális, lelki és erkölcsi problémák minden vonatkozását. Másrésről katasztrófához vezethet, ha a katonai tudományokat az eddigi módezer alapján osak a sziaikértök keskeny rétegbe sajátítja el, s az ellenállás és harc tömegeit csak a parancs, a gondolkodásnélkiilli drill kényszeríti a háború katonai feladatainak elvégzésére.

A totális háborút már nemcsak a jobb fegyverekkel felfegyverzett hadseregek, a képzettebb és szerencésebb sztratégák fogják megnyerni, hanem elsősorban a totális háborúra gazdaságilag, szociális értelemben és lelkileg alaposabban felkészült nép tömegek.

Eme szempontok figyelembevétele alapján a nagyhatalmak vezérkairai kiegészítették pszichológiai és népi osztályokkal. Ezeknek működési és érvényesülési jelentősége körül is ellentétesek a felfogások. Az egyik irányzat a célszerű propagandával kívánja a lelki ellenállást a maximumra felkorbácsolni, a másik kételkedik a propaganda mindenhatóságában. Inkább gazdasági, szociális, kulturális, népjóléti és jogintézményes alapon igyekszik a népi erkölcsi erőket tartalékolni. Nem helyez súlyt a ez almalángszerű lelkesedésre, inkább az állandó, minden eshetőségre kész szívós lelki ellenállásra rendezkedik be.

Guido Fischer „Wehrwirtschaft” (Hadigazdálkodás) című könyvében azt állítja, hogy „Az ember szellemi és lelki erőit még jóval a háború előtt, békeidőben kell propagandával acélossá tenni és egységesen iskolázni”.

„Egyike a legfontosabb előmunkálatoknak, hogy az egész népnek széles alapokon való megelégedését még a békeévekben biztosítsuk. *Ne* legyen az a *jóllakottak* megelégedettsége, hanem az egész népközösségnek aktív összekovácsolása”.

A másik irányzat képviselője, az egyik hadviselő ország államférfia szerint:

„Nemcsak katonai operációkkal, hanem nemzeti fejlődéssel és morális tényezőkkel is biztosítani lehet a győzelmet. *Szabadság, felebarati szeretet, emberi méltóság elismerése, igazság és jog* azok az eszközök, amelyekkel a lelkeket a győzelemre serkenthetjük. A hadseregnek a terepen, a tengereken, a levegőben elért győzelmei, megingathatatlan határozottságunk *semmit sem jelent*, ha megfelelő szociális, gazdasági és szellemi intézkedésekkel nem alapozzuk meg a *nép lelki és szellemi erőit*.”

Valószínű, hogy csak a most folyó háború és következményei

fogják eldönteni az államvezetés és vezérkarok számára, hogy a háború sikeres befejezése szempontjaiból melyik álláspont a helyesebb.

Totalitás — a kapitalista gazdasági és társadalmi koncentráció függvénye

Az oknyomozó materialista történelmi társadalomszemlélet szempontjából a totális háborút — tehát az állami és társadalmi, gazdasági és szociális, materiális és ideális erőknek kapitalista-imperialista célokra való konoentrációja — nem jelent ismeretlen, vagy új társadalmi jelenséget. A totalitás ugyanabból a forrásból ered, mint a társadalomnak többi gazdasági és szociális megnyilvánulása. A kapitalizmus, a magántulajdon megosztja a társadalmat. Nemzeti vonatkozásban osztályokat, nemzetközi voniatkozásban imperialista érdekelletéteket teremt. A tőke, teihát a gazdasági, s ezzel kapcsolatban a politikai hatalom, nemzeti és nemzetközi vonatkozásban koncentrálódik, s ezzel harcokat idéz fel. Társadalmi harcokat és háborúkat. A szervezett társadalom és a technikai fejlődés ezeket a harcokat koncentrálja, központosítja, óriási, végtelen méretűvé fejleszt, így keletkezett a totalitás, amely szót nem a materialista történelemszemlélet kutatói találtak ki, de a jelenség beikövetkezését megjósolták.

A társadalmi fejlődésnek ezt az állomását, a nagy gazdasági koncentrációt követő szociális átalakítást, amely csak nehéz vajúadások — háborúk — árán fog megszületni, a szocialista társadalomtudomány szintén nem foigadja meglepetéssel. Erejéhez mérten arra törekszik, hogy a vajúadás fájdalmait csökkentse, az időtartaonot meg rövidítse. De egyelőre — amíg a hatalmat más rétegek birtokolják, — nem tethet többet.

De figyelemmel kell kísérni az eseményeket és párhuzamot kell vonni a történéstek és a régmúlt, de nagyon aktuális tanítások között.

A tőke és üzemek ikoncentrációja a szemünk előtt játszódik le és olyan méreteket ölt, hogy a magán- és részvénytársasági tőké már képtelen az igazgatás ügyeinek elvégzésére. Közbelépett az állam. Egyelőre a magántulajdon szentségének az alapján áll ugyan, de az:irányított: gazdálkodással szinte a kisajátítás határáig és azon túl már beavatkozik a tőke jogkörébe is.

Az államtól igazgatott ipari-, kereskedelmi- és bankkapitalizmus *fegyveres erővel* kísérli meg a versenytársak kikapcsolását. A nagy vállalkozás céljára mozgósítja a világot. Totális mozgósítás, mint a totális háború előhírnöke. A totális háborúé, melyet a gondolkodó katonák és társadalomtudósok — gazdasági és szociális fejlődés törvényszerűségének kapcsán —, ha más szavaikkal is, de előre meg rajzoltak.

Clausewitz 1827-ben írt hadbölcséleti könyvében felveti már „*az egész nép*” felfegyverzésének problémáját. Ez a rendszer alkalmas csak a védelem hathatós megszervezésére. A konzervatív katonák érveivel szemben ellentmondást nem tűrő meggyőző erővel bizonyítja, hogy az összes ellenérvek tarthatatlanok. A gyakorlatban a nép felfegyverzése — a hazavédelem szempontjaiból — a győzelem legbiztosabb záloga, (Clausewitz: Von Krieg. 6. könyv 26. fejezet). És ugyancsak ez a kiváló katona szögezi le, hogy: *a morális tényezők* a háború és hadművészet *legfontosabb alkotóelemei* közé tartoznak:

(137. old.). *Aki csak a fizikai erőre támaszkodik, az előbb-utóbb elveszíti a háborút.*

Találó Clausewitz-nak az a megállapítása, hogy a technikai kiképzés valamennyi hadseregben nagyjából egyforma. A nép szelleme különböző. Technikailag aránylag egyenrangú ellenfelek között *a népszellem fogja eldönteni a háború sorsát.*

A katonai sztratégia szocialista nagymestere, Engels Frigyes minden munkájában hasonló álláspontot képvisel. Feledhetetlen Jaurés-nek, aki az Új hadsereg-ről írt könyvében a legzseniálisabb hadseregszeirvezőnek bizonyult, látnoki erővel foglalt állást a clausewitzi népfelfegyverkezés modern és francia szellemű megvalósítása mellett. A *levée en masse* — az általános népfelkelés — lánglelkű apostola mártírhalálával pecsételte meg a modern védelmi háborúról vallott jóslatos felfogását.

Nem naiv pacifizmiis, sem a hurrá hazafiságtól a szocialistáknaik tulajdonított más mellékgondolat vezet bennünket, ha a Jaurés-i álláspontot képviseljük:

„Nem félünk önzés, *szolgai* gyávaság vagy lanyha polgári gondolkodás készlet bennünket arra, hogy a háború ellen állást foglaljunk; éppen olyan határozottsággal hajlandók vagyunk mindent megtenni annaké, hogy egy valóban népszerű és célnak megfelelő hadseregszisztem kiépítését biztosítsuk, mint amilyen eréllyel a támadó ellen indulnánk.”

Hiszen Jaurés volt az, aki bátran hangoztatta, hogy az ő pártja neon vonakodnék sohasem a néptől minden lehető áldozatot követelni, hogy a *nemzeti egzisztenciát és szabadságot* megvédelmezhesse. „Az a párt, amely ezt nem cselekszi meg, a saját bűneiben fulladna meg.”

És Jaurés a totális háború bekövetkezését is megjósolta: „Az egész nép fog hadba indulni. Ebben a népfelkelésben a morális erők fogják végeredményében eldönteni a háborút. „A harctéri győzelem csak félgyőzelem. Ezt már a világháborúban is megtanultuk. Csak a clausewitzi tanulságot nem. vonták le ebből a tényből.”

„Jaj az elméletnek, amely a szellemmel szembehelyezkedik.” (492. old.). Azzal a szellemmel, amely azt hirdeti, hogy a totális háborúban a társadalom belső *erőinél fontosabb, lényegesebb, döntőbb kellék elképzelhetetlen.* Az az állam, az a közösség, amely ezeket a társadalmi erőköt a társadalom- és modern hadtudomány szellemében, a *társadalmi haladás érdekében a legtartósabban* tudja mozgósítani, végeredményben *az nyeri meg a háborút.*

Társadalomtudomány, társadalmi öntudat

ÍRTA KEREKES SÁNDOR

I.

A társadalomtudomány fogalma önmagát magyarázza meg. Felkutatni azokat a sokoldalú, nyílt és burkolt erőket, anyagi és szellemi tényezőket, amelyek az emberi közösség sorsát alakítják, egyes csoportok, osztályok egymáshoz való helyzetét, viszonyát megszabják, ezeket értékelni, leszűrni belőle az általános és különleges szabályokat, törvényszerűségeket; íme nagyjában és egészében ez a társadalomtudomány feladatköre.

Ilyen ismeretekkel bírnia kell mindenkinek, aki nem akar bekötött szemmel hányódni a társadalmi lét zajló tengerén, hanem a napról napra százszor is felbukkanó miért-ekre értelmes feleletet keres. Társadalomtudományi — idegen szóval szociológiai — iskolázottság nélkül sokszor legszűkebb környezetünk magatartását sem érthetjük meg, még kevésbé a kül- és belpolitika gyorsan pergő eseményeit, hiszen a szociológia és politika lényegükben azonos fogalmak. Különbséget tenni a kettő között meddő hajsza-hasogatás volna. Ha van is ilyen, az csak árnyalat, gyakorlati jelentőség nélkül. Olyan szorosan kapcsolódik össze ez a két fogalom, olyannyira elmosódottak határaik, hogy egyik a másik nélkül nem is képzelhető el. Azt mondhatnánk talán, hogy a társadalomtudomány elvontabb, enelkedettebb, míg a politika inkább a gyakorlat, a szociológia alkalmazása a mindennapi életben. Lehet, hogy ebben van igazság, de semmiesetre sem fogadhatjuk azt el teljes értékű megállapításnak, hiszen a napi politika sem egyéb, mint a társadalomtudomány nyersanyaga.

De vajjon mi a politika?

Vannak szavak, alapfogalmak, melyeket naponta, sőt naponta sokszor is használnak az emberek, anélkül, hogy egyszer is elgondolkoznának azok mélyebb jelentőségéről, megkísérelnék, hogy tisztázzák, egyértelműen meghatározzák őket. Pedig ha ezek az alaptényezők nem állanak előttünk kristálytiszta világossággal, a rájuk épülő kombinációk sem lehetnek helyesek.

Nemrégén jelent meg egyik fajvédő írónak egy könyve, melyben a 16-17. század török hadjáratait „imperialista háborúknak” nevezte, íme egy példája annak, hogy a tisztázatlan alapfogalmak milyen megmosolyogni való tévedésekhez vezetnek. Jele annak, hogy az imperialista politikát, imperialista háborút vezető szellemiségek is egészen parlagi módon egyszerű terjeszkedő politikának, hódító háborúnak tekintik.

Méginkább így vagyunk talán a politikával. Sokan használják, kevesen értik helyesen.

Vannak, akik azt mondják — Plató után, akitől a szó ered —, hogy *a politika a közügyek, az állami élet vezetésének művészete.*

Ez a meghatározás kétségtelenül megvilágítja a politika egyik legfontosabb területét, de távolról sem meríti ki azt teljesen. Az államvezetés kétségtelenül a politika fogalomkörébe esik elsősor-

ten, de senki sem tagadhatja, hogy vannak olyan politikusok is, akik nem vesznek részt az államhatalom gyakorlásában. Ebből a világos tényből adódik, hogy a politika fogalmköre nem korlátozható kizárólag az államélet vezetésének területére, hanem annak meghatározását sokkal szélesebb és átfogóbb területen kell keresni.

Másik meghatározás szerint a politika *a társadalom mozgás-törvényeinek kutatása, ismerete és alkalmazása* lenne.

Első pillanatra szembetűnik, hogy ez a felismerés valóban sokkal többet mond, sokkal mélyebbre hatol, tehát az igazsághoz is közelebb áll, mint az első. Legfőbb erénye az, hogy rámutat a társadalom eleven, organikus, szüntelen mozgására, tehát eltérően az előbbtől, a politika fogalmát nem köti az állam merev, mert változtathatatlan, örökkévalónak hirdetett kereteihez.

Mindennek dacára sem fogadhatjuk el ezt a meghatározást sem olyannak, amely kimeríti a politika bonyolult fogalmát.

Főhibáját hiányosságában, homályosságában látjuk. Ugyanis annak ellenére, hogy bár az emberi társadalmat mint mozgó, fejlődő, változó organizmust érzékelteti, érintetlenül, homályban hagyja e szüntelen mozgás *okát és jellegét*, holott a politikában éppen ez a lényeg.

A társadalom mozgása legfőképpen a társadalmi egyenlőtlen-ségből adódik. Első pillanatra szembetűnik mindenkinek, hogyha társadalom alkotóelemei, csoportok, rétegek, osztályok — minde-nekelőtt gazdasági vonatkozásban — nem egyenlőek. Az egy gaz-dasági színvonalon állók törekvései nagyjában egyeznek. Közöt-tük tehát nagyobb az összetartás, hiszen rengeteg érdeazonosság fűzi őket össze. Törekvésekben azonban gyakran összeütközésbe jutnak más rétegek, osztályok érdekköreivel. Gyiatkran megtörté-nik, hogy egyik réteg, osztály szövetkezik hosszabb-rövidebb időre egy másikkal, mellyel céljai ideiglenesen összeesnek, egy harmadik osztály ellen, melynek célkitűzései mindkettővel ellen-tesek. A társadalom egyes osztályai szövetkeznek, összeütköznek, közelednek, eltávolodnak egymástól. Az így keletkező folytonos változás, szüntelen harc a társadalmi osztályok között, képezi a társadalom legfőbb hajtóerejét, mozgásának okát. *A politika tehát, mint ebből következik, nem egyéb, mint a társadalmi osztályok elmélete és gyakorlata, taktikája és sztratégiája az egymással való szüntelen harcban.*

Ebben az összefüggésben nyilvánvalóvá válik, hogy a társa-dalomtudomány sem lehet öncélú, önmagáért való tudáshalmazat, hanem ennek a társadalmi mozgásnak szellemi összesűrítése, elméleti feldolgozása. Miután azonban a társadalom tú domány művelői is benne élnek a társadalomban, sőt éppen azért, mert ezzel a tudományággal foglalkoznak, őket is bizonyos szempontok vezetik munkásságukban. Ezek a szempontok rendszerint egybe-esnek azon osztály materiális és eszmei célkitűzéseivel, amelyhez tartoznak, amelynek érdekeit többé-kevésbé tudatosan, tudomá-nyos munkásságukban is képviselik.

Innen adódik, hogy a munkásosztály társadalomezemplélete, legképzettebb vezetőitől kidolgozott társiadalomtudományi rend-szere és módszere sok tekintetben homlokegyenest ellentétes más osztályokból való tudósok megállapításaival.

II.

Mint láttuk, a társadalomtudomány tárgyánál fogva rendkívül bonyolult, igen sokoldalú ismeretet tételez fel. Történelmi tudás nélkül hozzá sem lehet fogni, hiszen aki nem ismeri elmúlt események pontos lefolyását, okait, következményeit, az társadalmi szempontból sem értékelheti azokat. Földrajzi, gazdasági ismeretek nélkül képtelenség társadalomtudománnyal foglalkozni, mert a társadalom mozgásának *végső fokon* mindenkor gazdasági cikai voltak és vannak. Nyugodtan leszögezhetjük tehát, hogy a társadalomtudomány amellelt, hogy önálló céljai, feladatai vannak, egyben felöleli, feltételezi és megköveteli, hogy művelője otthonos legyen a tudományok majd minden ágában is.

A munkásosztály, amely a társadalmi haladásban mindenkor elől járt, amelyre a jövőben még az eddigieknél is fontosabb szerep vár, kell, hogy alaposan ismerje a mai és a múltó társadalmak felépítését, egész bonyolult szerkezetét, egyszóval alapos társadalomtudományi ismeretekkel rendelkezzen. Ezt megint csak úgy érheti el, ha elméleti képzettségét is szüntelenül, semilyen áldozattól vissza néni riadva fejleszti és mélyíti, s megszokja, hogy a legapróbb, egészen jelentéktelennek látszó napi élményeit is általános társadalmi szempontból értékelje, s ezeket a kis mozaiktöredékeket is be tudja állítani a világeseemények szédítő perspektívájába, így válik vérükké a szocialista társadalomszemlélet. így fejlődik, erősödik napról napra nem csupán a munkás általános műveltsége, hanem társadalmi öntudata is.

Ne menjünk tovább addig, amíg a *társadalmi öntudat* fogalmát is nem határoztuk meg. Sokan azt gondolják, hogy ez oly egyszerű, magától értető Valami, hogy kár a szót vesztegetni rá. A valóságban azonban nem így van.

Ha társadalmi öntudatról beszélünk, nem elégedhetünk meg ugyanis pusztán azon külső és egészen felszínes megállapítással, hogy például miután műhelyben, gyárban, irodában dolgozom, tehát munkás vagyok. Ez legfeljebb csak formailag nevezhető társadalmi öntudatnak és nem lényegileg. A társadalmi helyzet felismeréséből ugyanis konzekvenciák adódnak, melyeknek vállalása vagy elvetése meghatározza társadalmi magatartásunkat. Valóban társadalmi öntudattal rendelkezőnek csak azt az egyént nevelhetjük, aki nem csupán tisztában van az összességben belül elfoglalt helyzetével, de életének minden megnyilvánulásában is tudatosan azonosítani törekszik magát azon réteggel, osztállyal, amelyhez tartozik.

A társadalom felsőbb rétegeiben ez természetes, magától értető valami. Sokkal nehezebb az alsóbb osztályokhoz való tartozás következményeinek vállalása. A társadalmi létra alsóbb és legalsó fokain állók boldosfílásukat, feltörekvő igényeiket látszólag sokkal sikeresebben elégíthetik ki akkor, ha *nem, azonosítják* magukat osztályukkal, hanem az esjvéni boldogulás útjára lépnek. Elszakadva az osztály közösségétől, bizva az egyéni rátermettségben, szerencsében, hiszik, hogy sokkal előbb érhetnek célhoz, mintha beállanak a tömegbe, minden képességüket az *egész osztály* helyzetének javítására fordítják, őt ha kell, egyénileg lemondanak bizonyos előnyökről az összesség javára.

Kétségtelen, hogy vannak egyesek, akiknek így is sikerül

megoldani a „társadalmi problémát”. Ezek azonban mindenkor csak kivételek lehetnek, hiszen a tömeg, az osztály sohasem emelkedhet ki önmagából. A két lehetőség közötti választás szabja meg a társadalmi magatartást, határozza meg a társadalmi öntudat fokát, mértékét.

Az, hogy ki melyik utat választja, sem egyéni, sem társadalmi szempontból nem lehet közömbös. Az utóbbi szempontjából a társadalmi magatartás milyensége az alkotó elemek, az egyének részéről legfőképpen azért bír jelentőséggel, mert ez határozza meg a társadalmi haladás ütemét. Az a társadalom, melynek összetevői közömbösek az összesség problémáival szemben, vagy egyhelyben topog, vagy csupán igen lassú fejlődésre képes, míg a társadalmilag magas öntudattal bíró, tehát tudatosan egy célért küzdő közösség rendkívül meggyorsíthatja a fejlődés menetét. Az egyén szempontjából a társadalmi helyzet felismerése és következményeinek vállalása döntő jelentőségű magára az egyénre is. Az, aki a magaddal törődj és más senkivel: elvet teszi meg élete vezérfonalául, izolálja magát osztályától, a haladás kerékkötőjévé lesz, idegen testté válik egy eleven szervezetben belül kiesik a társadalomból, elveszti a talajt a lába alól.

Az olyan egyén viszont, aki világosan felismeri saját társadalmi helyzetét, öntudatosan vállalja az ebből fakadó feladatokat, összhangba hozza egyéni érdekeit, céljait osztálya érdekeivel, saját boldogulását egész osztályának felemelésével kapcsolja össze, az ismeretlenségben is fontos szerepet tölt be, mert ezen magatartásával az emberi közösség fejlődésén, haladásán munkálkodik.

III.

Bármily röviden is, de ki kell itt térni még a *társadalmi haladás* fogalmára is. Ez sem egészen olyan egyszerű és magától értetődő megjelölés, mint amilyennek látszik. Elég, ha rámutatunk arra a tényre, hogy bár olyan politikust, államférfit akár hányat fel lehet sorolni, akik szívesen megállították volna az idő kerékét, sokkal inkább forgatták volna azt visszafelé, mint előre, mégis olyat, aki magát fenntartás nélkül, nyíltan a társadalmi haladás ellenségének nevezte volna, egyet sem találunk. Valamennyi a fejlődés hívének tartotta magát, csak persze — kissé egyéni elgondolás szerint.

Napjainkban is éppen eleget hallhatunk: új korszellemről, gyorsvonati sebességgel való haladásról, sőt „jobboldali forradalmiságról”, amely frázisok éppen azért váltanak ki bizonyos érdeklődést egyes rétegekben, mert nincsenek világos fogalmaik a társadalmi haladás lényegéről, nem bírnak kellő társadalomtudományi ismerettel ahhoz, hogy a jól megformált, ügyesen alkalmazott frázisok felülete alatt meglássák a belső tartalmatlanságot, észrevegyék a számukra felállított csapdát. Vajjon van-e egyáltalán valamilyen mérték vagy módszer, amellyel felmérhetővé válik az, hogy valamely társadalmi törekvés, jelszó, cselekedet az emberiség haladását mozdítja elő, vagy akadályozza azt!

Szerencsére ilyen módszer igenis van, s ez a tapasztalat.

Nem lehet tagadni ugyanis, hogy az emberiség a kőbaltától a televíziós gépig, a rabszolgaság teljes jognélküliségétől a szavazóurnáig óriási utat tett meg előre, bárha ez az út nem is volt

egyenes. És ha a ma csúcspontjáról visszatekintünk a történelmi tapasztalatok távcsövével a már mögöttünk lévő korszakokra, azt látjuk, hogy a társadalmi haladás *anyagi vonatkozásban* azt jelenti, hogy egyre több ember, egyre nagyobb tömeg részesül a természettől elhódított javak élvezésében, egyre szélesebb rétegek oldódnak fel az éhenhalástól való rettegés nyomása alól, válik számukra lehetségessé, hogy az elsődleges materiális szükségletek kielégítésén túl *kulturális vonatkozásban* is emelkedjenek, s az itt megszerzett szellemi energiátöbbletet *politikai, jogi* befolyásuk kiszélesítésére használják fel.

A társadalmi haladás fokát tehát legelsősorban mindenkor a társadalom legszélesebb rétegének anyagi, kulturális és politikai helyzetén tudjuk megállapítani, sőt mondhatnánk, ez az egyetlen mértéke.

Gyakorlatilag alkalmazva ezt a megállapítást, leszögezhetjük, hogy csak az olyan irányzat, célkitűzés, mozgalom szolgálja valóban a társadalmi haladás ügyét, amely a dolgozóknak több anyagi függetlenséget, könnyebb megélhetést, magasabb műveltség megszerzésének lehetőségét, több szabadságot, a közügyekbe való fokozott beleszólást biztosít.

Az elmondottakban csak egészen felületesen vázoltunk fel néhány szempontot annak bemutatására, hogy milyen kivételes jelentőséggel bír a társadalomtudomány a munkásosztály számára. Az ismereteknek ez a hatalmas ága alapja és kerete a szocialista világszemléletnek. Ilyen irányú ismeretek megszerzése és gyarapítása elemi kötelessége minden dolgozó embernek, aki nem csupán tehetetlen tárgya, hanem irányító alanya is akar lenni a körülöttünk háborgó történelmi eseményeknek, amelyek — szilárdan hisszük — egy újabb, az eddigieknél magasabb, tökéletesebb korszak felvirradását jelzik az emberiség történetében.

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
Fejezetek a munkáról (dr Révész Mihály)	3
A mezőgazdasági válság tanulságai (K. Havas Géza)	28
Forrponton a nyersanyagkérdés (Tolnai György).....	37
A proletárság a francia történelemben (Gergely Győző)	45
Küzdelem Magyarország demokratizálásáért (Szatmári István).....	60
Értelem és ösztön (dr Braun Soma).....	68
Történelmi materializmus és pszichoanalízis (dr Nagy Tamás).....	73
Egyszerű igazságok (Lipcsei H. Sándor).....	86
A középrétegek útja a társadalomban (Inóczy György).....	90
Elmélet és gyakorlat a marxizmusban (Justus Pál) 104	
A nő szabadságharca az anyajogon felépült társadalomtól az elnyomott nem és az elnyomott osztály érdekközösségéig (osztó)	109
Haditudomány és szociológia (Vahlberg Hugó).....	113
Társadalomtudomány, társadalmi öntudat (Kereskes Sándor).....	123

Kiadó: Szeder Ferenc, országgyűlési képviselő.
Világosság-nyomda Rt. Budapest VIII, Conti u. 4. Műszaki ig.: Deutsch D.
Készült a könyvnyomtatás fölhalálásának 500. évében.